

STIGMA

Szegregált Roma Oktatás
Közép- és Keleteurópában

Ez a könyv az Európai Roma Jogok Központjának a „Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe” című 2004 májusában megjelentetett angol nyelvű kiadványának magyar fordítása. Szira Judit bevezető cikke a könyv kiadása utáni, a magyarországi roma oktatás terén a kormány által elért fejleményekről számol be.

A fordítást angol nyelvről az Impact Training Bt. végezte.

A kiadvány magyar nyelvű változata a „Romák és Szintik Részvétele a Foglalkoztatás és Oktatás Hatékony Stratégiáinak Kidolgozásában” című nemzetközi projekt keretében készült el, amelyen a Nemzetközi Helszinki Emberjogi Föderáció (IHF) az Európai Roma Jogok Központjával (ERRC) és az Európai Roma Információs Központtal (ERIO) együtt dolgoztak. A projektet az Európai Bizottság támogatta a Diszkrimináció Elleni Küzdelem 2001-2006-os Közösségi Cselekvési Program keretein belül.

Copyright: © Európai Roma Jogok Központja, szeptember 2005. Minden jog fenntartva.

ISBN 963 219 357 1

Design and layout: Dzavit Berisha/ERRC

Sokszorosítással kapcsolatos torábbi információkért forduljon az ERRC-hez

ELŐSZÓ	
Kezdeményezések a szegregáció felszámolására (2002 nyár -2005 nyár) <i>Szira Judit</i>	7
1. BEVEZETÉS.....	45
1.1. Az ERRC kutatási eredményeinek összefoglalása	46
1.2. A tanulmány jellege és szerkezete	49
2. AZ ÁLLAMOK NEMZETKÖZI EMBERI JOGI SZABÁLYOZÁS SZERINTI KÖTELEZETTSÉGEI	51
2.1. A faji szegregáció tilalma	51
2.2. A Faji Diszkrimináció Tilalma Az Oktatáshoz Való Jog Élvezetében	53
2.3. Az Embertelen és Megalázó Bánásmód Tilalma.....	55
2.4. Az állam kötelezettsége a teljes és tényleges egyenlőség biztosításában.....	55
3. ADATOK A ROMÁK ELLEN AZ OKTATÁSBAN MEGNYILVÁNULÓ SZEGREGÁCIÓRÓL.....	57
4. A ROMÁK SZEGREGÁLÁSA A FEJLŐDÉSI FOGYATÉKKAL ÉLŐ GYERMEKEK SZÁMÁRA LÉTREHOZOTT GYÓGYPEDAGÓGIAI-KISEGÍTŐ ISKOLÁKBAN	71
4.1. Egyenlőtlenség induláskor: a roma gyermekek közvetlenül gyógypedagógiai- kisegítő iskolákba kerülnek	76
4.2. A roma gyermekek oktatásának kudarca: átirányítás gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba.....	80
4.2.1. A tanári odafigyelés hiánya az általános iskolában.....	80
4.2.2. A tanárok rasszista bánásmódja roma gyermekekkel szemben	82
4.3. Visszaélés a szülői beleegyezéssel.....	83
4.3.1. A teljes és felvilágosításon nyugvó beleegyezés hiánya	84
4.3.2. Kikényszerített beleegyezés gyógypedagógiai-kisegítő iskolába történő beiskolázáshoz	85
4.4. Megalázó bánásmód: szellemileg visszamaradottá nyilvánítás	86
4.4.1. Faji előítélet a vizsgálatokban	87
4.4.2. Visszaélés a vizsgálatokkal, amelynek eredményeként a roma gyermekek indokolatlanul kerülnek gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba	88
4.5. Átirányítás speciális oktatási formába vizsgálat nélkül.....	91
5. A ROMÁK SZEGREGÁLÁS A NORMÁL ISKOLÁKBAN.....	93
5.1. Gyógypedagógiai-kisegítő speciális osztályok a normál iskolákban	93
5.2. Szegregált tiszta roma osztályok a normál iskolákban	94
5.2.1. Nyomásgyakorlás a nem roma szülők részéről	95
5.2.2. A kisebbségi oktatási politika eredményeként kialakuló szegregáció	99
5.2.3. Az iskolai teljesítmény ürügy a roma gyermekek szegregációjára	101

6. A ROMÁK SZEGREGÁLÁSA GETTÓISKOLÁKBAN	105
6.1. Lakóhelyi szegregációra épülő gettóiskolák.....	106
6.2. Demográfiai változások miatt kialakuló gettóiskolák	108
6.3. A „fehérek menekülése” miatt kialakuló gettóiskolák	110
6.4. Gettóiskolák a normál iskolákon belül	112
6.5. Fizikai feltételek a gettóiskolákban	112
6.6. Oktatás a gettóiskolákban	114
6.7. A normál iskolákba való bejutás megkülönböztetésen alapuló megtagadása.....	116
6.8. Megkülönböztetésen alapuló kirekesztés az iskolákból: a magántanulói státusz Magyarországon	118
7. ÖSSZEZÉS.....	123
8. A ROMÁK OKTATÁSÁBAN MEGNYILVÁNULÓ SZEGREGÁCIÓ MEGSZÜNTETÉSE: AZ ERRC KORMÁNYPOLITIKAI AJÁNLÁSAI	129
8.1. A roma oktatáspolitikai irányelvei	129
8.2. Jogi reform	131
8.3. Oktatáspolitikai reform.....	132
8.3.1. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolák tanulóinak integrálása a normál iskolai oktatásba.....	132
8.3.1.1. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolák megszüntetése	132
8.3.1.2. A jelenleg gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban tanulók in tegrálása	133
8.3.2. A roma gettóiskolák megszüntetése	133
8.3.3. A tiszta roma osztályok megszüntetése.....	136
8.3.4. A roma gyermekek szegregációjának megakadályozása.....	136
8.4. Általános intézkedések a romák deszegregációjára vonatkozó politikák sikeres megvalósításának érdekében.....	136
FÜGGELÉK.....	139
1. számú függelék: Bulgária	139
2. számú függelék: Cseh Köztársaság.....	143
3. számú függelék: Románia	147
4. számú függelék: Szlovákia	151
BIBLIOGRÁFIA	155

KEZDEMÉNYEZÉSEK A SZEGREGÁCIÓ FELSZÁMOLÁSÁRA (2002 NYÁR - 2005 NYÁR)

Szira Judit¹

1. Bevezetés

A 2002 évi kormányváltás után a Kormány és azon belül az Oktatási Minisztérium jelentős és újszerű lépéseket kezdeményezett a hátrányos helyzetű és roma gyermekek oktatási esélyeinek javításáért. Minden esetben „hátrányos helyzetű és roma gyerek”-ről beszéltek, leginkább azért, mert nem volt, és máig sincs egyetértés abban, legyen-e származás vagy etnikai hovatartozás alapján történő regisztráció, másrészt, mert az elkülönítés, a gyengébb minőségű oktatás, a kutatások² szerint a család szociális háttere alapján sújtja a gyerekeket. A roma gyerekek helyzete ezen a csoporton belül még rosszabb, hiszen őket a romákat sújtó elutasítás és előítéletek is érik. Azért is volt fontos hátrányos helyzetű gyerekekről, és nem romákról beszélni, mert az OM nem „roma oktatásról” kívánt gondoskodni, hanem minden gyereknek megfelelő színvonalas iskolai oktatásról. Ezért a minisztérium hátrányos helyzetű gyerekek integrációjáról beszélt, más szóval azoknak a gyerekeknek az integrációjáról, akik szegény családban, kevés iskolát végzett szülők gyerekeként nőnek fel.

Ebben a csoportban nagyon sok a roma gyerek, kutatók szerint 80 százalékra tehető az arányuk. Az ő iskoláztatásukkal kapcsolatos kérdéseket kétféle megközelítésben gondolta végig a minisztérium: az egyik a roma gyerekek családi háttere és környezete – nagy részük a társadalom legszegényebb családjaiban és az ország legszegényebb településein él – a másik pedig a magyar oktatási rendszerben kialakult szelektációs gyakorlatok feltérképezése: a homogén iskolák, a hagyománykövető pedagógiai kultúra miatt legtöbb esetben az iskola nem tud mit kezdeni a gyerekek, családok bármiféle különbözőségével. Természetes a roma gyerekek saját kultúrájához való joga, de fontos ezt a két aspektust minden esetben megkülönböztetni egymástól.

A minisztérium elsősorban a szegregáció legjellegzetesebb megnyilvánulásai ellen kívánt fellépni. A kormányban elsőként³ az oktatási tárca vezetője, Magyar Bálint miniszteri biztost

-
- 1 Szira Judit matematika-kémia szakos tanár. 1994-97-ig a Soros Alapítvány közoktatásfejlesztési programjának igazgatója. 2002-től az Oktatási Minisztériumban Mohácsi Viktória, miniszteri biztos tanácsadója a Hátrányos helyzetű és roma gyerekek integrációjáért felelős miniszteri biztosi hivatalban. Hetedik éve tagja a Budapesti Önkormányzat Oktatási Bizottságának. A Roma Oktatási Alap vezető tanácsadója.
  - 2 Havas Gábor-Kemény István-Liskó Ilona: Cigány Gyerekek az általános iskolában. Budapest, 2000, Oktatáskutató Intézet, Új Mandátum Könyvkiadó; Kertesi-Kézdí: Általános iskolai szegregáció, Közgazdasági Szemle, 2005. április, május; Ligeti György-Márton Izabella: A szülők és az iskola, Új Pedagógiai Szemle, 2003.
  - 3 Más minisztériumokban, a NKÖM kivételével roma referensek működnek.

nevezett ki Mohácsi Viktória⁴ személyében. Ez jelentős lépés volt, hiszen a minisztériumon belüli igazgatás olyan magas szintjére került így a roma ügy, ahonnan már komoly hatást lehetett elérni. A minisztériumon belüli egyeztetés, véleményezés megkerülhetetlen állomása lett a hátrányos helyzetű hátrányos helyzetű hátrányos helyzetű hátrányos helyzetű hivatala, külön költségvetéssel gazdálkodik, és önálló előterjesztések beterjesztésére is jogosult. A szegregáció elleni küzdelem jogszabály-módosításokkal, szakmai programokkal és hálózatépítéssel kezdődött, majd folytatódott a módosításokat, programokat, fejlesztéseket követő vizsgálatokkal, és a szükséges módosítások végrehajtásával. Ez a munka jelenleg is folyik, és kiemelendő a hivatal szerepe a következő Nemzeti Fejlesztési Terv előkészítésében. Mindenképpen fontos megjegyezni, hogy minden lépés aktív roma részvétellel történt, a hivatal munkatársai nagyobb részben romák,⁵ a hivatalnak dolgozó külső szakértők között nagy számban vannak romák, a fajsúlyosabb dokumentumok, a fejlesztések, a programok különböző roma szervezetekkel történt egyeztetéssel készültek.

Az alábbi írásban először a kormány politikáját, a csatlakozás utáni európai ajánlásokat illetve a szaktárca stratégiáját, majd a jogalkotási lépéseket, ezek megvalósítását, végül az esetenként már látható eredményeket, tapasztalatokat vizsgálom.

4 Mohácsi Viktória 2004. decembere óta Európa Parlamenti képviselő, utódja Daróczy Gábor.

5 A hivatal alakulásakor a roma, nem roma munkatársak aránya 50-50% volt, mára ez jelentősen javult a romák javára, a munkatársak 80%-a roma. A hivatal megalakulásától kezdve két és fél évig dolgoztam Mohácsi Viktória tanácsadójaként az Oktatási Minisztériumban.

2. KORMÁNYPROGRAMOK

A 2002 évi Kormányprogram⁶ szociálpolitikával foglalkozó fejezete kiemelten foglalkozik a romák helyzetével, a cigányság társadalmi és politikai integrációjával összefüggő feladatok címszó alatt így fogalmaz: „A kormány az iskolákban különös figyelmet fordít a romák helyzetére, befogadásukra és a szegregáció megszüntetésére. Felülvizsgáljuk az átírányítás rendszerét és megakadályozzuk, hogy a magántanulóvá nyilvánítás kizárhassa a cigány gyermekeket az iskolarendszerű oktatásból.”

A deszegregációhoz szükséges szakmai fejlesztések szerepelnek a Kormányprogram oktatásról szóló fejezetében is: „Megkezdjük a gyerekek iskolai túlterheltségének csökkentését, olyan gyerekközpontú iskolák megteremtését, amelyekben minden gyereknek színvonalas oktatásban és személyes igényeinek megfelelő nevelésben, törődésben van része. Több időt biztosítunk az úgynevezett kulcskompetenciák, a tanuláshoz nélkülözhetetlen kommunikációs készségek és képességek fejlesztésére és ezzel szolgáljuk az alapkészségek, -képességek nyugodt elsajátítását.”

A 2002 évi kormány komoly elkötelezettségét mutatta az is, hogy esélyegyenlőségért felelős tárca nélküli minisztert nevezett ki. Az új miniszter⁷ dolgozta ki a romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati programot, amelyben szó esik az oktatás szegregáció csökkentésének szükségességéről, illetve az oktatás minőségének javításáról is,⁸ és betervezte az „Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról” szóló törvényt.⁹ A törvény fontos hiányokat pótol a diszkriminációs ügyek felderítésével és jogorvoslásával kapcsolatban. Ilyenek a közvetlen-közvetett hátrányos megkülönböztetés definíciója, a védett (előnyben részesített) csoportok meghatározása, illetve, hogy a jogorvoslati eljárás során olyan, a magyar jogban eddig ismeretlen eszközöket ad a sértettek és a jogvédelmi szervezetek kezében, melyek végre hatékonyá tehetik a diszkrimináció elleni jogérvényesítést és a jogorvoslatot.

Ilyen például, hogy a felperes képviseletében társadalmi szervezet is eljárhat, valamint a bizonyítási teher megfordítása, ami szerint nem a sértettnek kell bizonyítania, hogy vele szemben diszkrimináció történt, hanem az alperesnek, hogy nem sértette meg az egyenlő bánásmód követelményét. Szintén fontos és új eleme a törvénynek az „actio popularis”, a „közérdekű igényérvényesítés”, azaz konkrét sértett nélkül is lehetőség van pert indítani ha

6 Cselekedni, most és mindenkiért! A nemzeti közép, a demokratikus koalíció Kormányának programja. 2002-2006.

7 Lévay Katalin, 2003-tól az Európai Parlament képviselője.

8 „A Romák Társadalmi Integrációját Elősegítő Kormányzati Programról És Az Azzal Összefüggő Intézkedésekről” Szó 1021/2004. (Iii.18.) Korm Határozat 1. Számú Melléklet Iv. Fejezete.

9 Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény, 2003. évi CXXV. törvény.

nagyobb csoportot érintő jogsértő (diszkriminációs) cselekmény történt, és a sértett személyek köre pontosan nem határozható meg.¹⁰

A Miniszterelnöki Hivatalban roma ügyekért felelős politikai államtitkárt neveztek ki, és Romaügyi Hivatalt hoztak létre.

A kormány csatlakozott a Világbank és a Nyílt Társadalom Intézet által elindított Roma Integráció Évtizede programhoz, amelyben nyolc ország nemzetközi együttműködést kezdett a térségben élő romák érdekében. A program 2005. február 2. án indult útjára Szófiából, ahol a magyar miniszterelnök is aláírta a nyilatkozatot.

A 2003 nyarán történt kormányfőváltás után kidolgozott 2004-2006 évi kormányprogram „Egyenlő esélyek a romáknak” című fejezete az oktatásban elkezdett integrációs törekvéseket kívánta folytatni, és határozottan elutasította a rasszizmust és a kirekesztést. „Folytatjuk azt a törekvést, amely az esélyteremtést és a diszkriminációmentességet biztosítja roma honfitársaink számára az oktatás, a foglalkoztatás, a lakhatás, az egészségügy és kultúra területén. Folytatjuk az integrációs programokat az oktatásban. Integrációs normatívával ösztönözzük az iskolákat arra, hogy ne külön osztályokban, hanem integráltan oktassák a roma és nem roma gyerekeket. Az Utolsó Padból program segítségével elérjük, hogy az indokolatlanul fogyatékosnak minősített gyerekek visszakerüljenek a normál tantervű osztályokba.” – olvasható a kormányprogramban.

Az újonnan megválasztott miniszterelnök elődjénél is hangsúlyosabban emelt szót a szegregáció, a kirekesztés, a gyerekszegénység ellen. Ezek olyan politikai üzenetek voltak, melyek ellen az ellenzék sem tiltakozott. A legújabb fejlemény az elmúlt hónapokban történt, amikor a miniszterelnök ismertette a Száz lépés programját az Országgyűlés előtt. Reformterveinek egyik legfontosabb célja a társadalmi kohézió, a társadalmi együvé tartozás, összetartozás erősítése. A másik kiemelt cél a gyermekszegénység csökkentése, és az eddig bevezetett természetbeni ellátások, mint az ingyenes étkezés, ingyenes tankönyv és taneszközellátás mellett a családtámogatási rendszer megváltoztatásával igyekeznek javítani a legszegényebb családokban élő gyerekek helyzetén. A gyermekszegénységgel való szembenézés, illetve az ellene való fellépés, a diszkriminációmentesség fontos politikai elhatározás Magyarországon.

Ugyanakkor a kormány bizonyos intézkedései ellentmondanak egymásnak. Egyrészt támogatja az integrációt, másrészt a többcélú kistérségi társulások¹¹ megalakításának szempontjai között ez a cél egyáltalán nem szerepel. A kistérségeket arra ösztönzi a támogatás, hogy megosszák egymás között a feladatokat, és a különböző közoktatási feladatok ellátására specializálódnak. Nincs garancia arra, hogy a kistérségekben a specializációval nem a szegregáció nyer majd teret.

10 id. Dr.Lakatos Beáta tanulmányából, Képzési anyag az antidiszkriminációs jelzőrendszerrel, OM, 2005.

11 5-2005.(I.19.) Kormányrendelet, A többcélú kistérségi társulások által ellátott egys közszolgáltatások 2005. évi normatív működési támogatásáról.

A kormányváltáskor úgy tűnt, hogy történik valami a roma telepek ügyében. Tudott dolog, hogy a telepeken mélyszegénységben élnek roma közösségek, és az is, hogy hol vannak ezek a területek.¹² Sok pénz és energia ment el a telep felszámolási programok kidolgozására, de a munka az eltelt három év alatt nem kezdődött el. Ez év júniusában döntött el, hogy melyik az a kilenc település, ahol telepfelszámolási kísérleti programok indulnak el; az eredetileg a telepfelszámolásra tervezett 10,5 milliárd forint helyett 680 millió forint költségvetéssel, tehát a tervezett összeg 6,5%-ával. A megoldás csak felületi kezelésnek tűnik, mert nem a mélyszegény térségekkel, csak egy-egy településsel foglalkoznak. A modellkísérletbe beválasztottak olyan településeket (Tiszabő, Uszka), ahol az egész települést fejlesztik, de van olyan is, ahol csak az elkülönült roma telepet (Galambok, Táská). A kísérlet eredményei egy év múlva várhatóak.

Összefoglalva elmondható, hogy a szocialista-liberális kormánykoalíció átfogó esélyteremtő politikát szándékozott folytatni. Alapvető strukturális változások azonban sajnos nem történtek. Az oktatási rendszer alapvetően igazságtalan, lehetőséget teremt az elkülönülésre, a gyerekek közötti válogatásra, a szegregációra. A szabad iskolaválasztás lehetősége, a magániskolák támogatása, az igazgatók válogatási lehetősége nem változott. A kormányzat ugyanakkor pénzügyi és szakmai feltételeket biztosít azoknak az iskolafenntartóknak, akik szeretnének integrált közegben tanítani.

Nem sikerült megváltoztatni a pályázati pénzek elosztásának gyakorlatát, ezek többsége nem a rászorultság alapján kerül elosztásra, nem éri el a szegényeket, illetve a romákat. A pályázattal folyamatos verseny, ahol kiesnek a gyengék és csak a sikeresek kapnak még több támogatást.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás és a kormány tevékenysége nyomán azonban utóbbi három évben megváltozott a közbeszéd a romákkal kapcsolatban. Bár a tudatlanságnak és az előítéletes gondolkodásnak néhány elrettentő példája máig él. Ennek egyik legutóbbi megnyilvánulása a magyar katolikus püspöki kar levele¹³ az Oktatási Minisztériumhoz, mely szerint a gyerekek szociális helyzetéből és fejlettségéből eredő hátrányok ellensúlyozására szervezett képességkibontakoztató felkészítés¹⁴ „nem történhet a többi tanulóval egy közösségben, azonos osztályban, csoportban.” A levél írója szerint az integráció mindkét félnek ártalmas, a fejlesztendő gyereket csak hátráltatja, a „szellemileg, lelkileg egészséges tanulók képességeinek kibontakoztatását” pedig gátolja. Kutatások bizonyítják, hogy az előítéleteket milyen nehéz legyőzni. Vajon sikerül-e ez az egyházban?

Az országos közvélekedés azonban változott. Ennek oka egyes politikusok és kormánytagok hatásos fellépésén túl néhány, az országos médiában is megjelenő eset. Ma alig akad Magyarországon

---

12 Ladányi János: Merre száz? Népszabadság, 2005. Június 2.

13 Népszabadság, 2005. július 8.

14 Lásd később.

felnőtt ember, aki ne tudná, hogy mit takarnak az olyan kifejezések, mint Jászladány, Bazi nagy roma lagzi, Pátka. Ezek az esetek közszájon forogtak, és annyi következményük mindenképpen lett, hogy sok szó esett az előítéletes gondolkodásról, és ennek tarthatatlanságáról.

2. JOGALKOTÁS ÉS STRATÉGIÁK

2.1. Az uniós alapelvek és jogszabályok hatása a magyar jogállás alakulására

A miniszterelnök és az oktatási miniszter célkitűzései összhangban vannak az Európai Unió politikájával. Júniusban a luxemburgi elnökségi konferencián Európa közös céljaként fogadták el a társadalmi kohézióért és a gyermekszegénység ellen történő fellépést.

A szociális kirekesztés elleni küzdelem mellett folytatódik a munka az egyenlő bánásmód alkotmányos követelményének való megfelelés érdekében, és a jogalkotás is új lendületet kapott. Magyarországon is folynak viták az etnikai adatok kezeléséről. Ugyanis lehetetlen érvényesíteni az egyenlő bánásmód követelményével kapcsolatos direktívákat, ha a diszkrimináció, és a közvetett diszkrimináció elleni jogok nem érvényesíthetőek, hiszen a magyar jogrendben nem létezik a roma, mint jogi kategória.¹⁵ Fontos lenne tehát az etnikai adatok kezelésének rendezése, erre azonban egyetlen európai országban sem találtak megnyugtató megoldást. Az EU munkacsoportot, az ECRI¹⁶ szakbizottságot működtet a kérdés megoldására.

A magyar országgyűlés június első hetében módosította a kisebbségi törvényt, melynek értelmében csak az a magyar állampolgár választhat és csak az választható a kisebbségi önkormányzat tagjává, aki a jegyző előtt megjelenik és így a kisebbségi választójogi névjegyzékbe kerül. Jogászok¹⁷ szerint ez nem egyezik meg a rossz emléké regisztrációval, mert nem nyilvántartás kerül az állam tulajdonába, csak egy olyan névjegyzék, amit a kisebbségek közösségei állítanak össze önkéntes alapon. Mások nem értenek egyet ezzel a megoldással, hiszen a kisebbséghez tartozásnak nincsenek feltételei, bárki romának vallhatja magát.

Az Oktatási Minisztérium a bizonytalan jogi helyzet miatt a szegénység, a jogalkotó megfogalmazása szerint, a hátrányos helyzet meghatározását¹⁸ tartotta megoldásnak. Valóban, ez a

15 Lásd Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről, 2004.

16 European Commission against Racism and Intolerance (Európa Tanács Rasszizmus és Intolerancia Elleni Bizottsága).

17 Lásd 4.

18 Hátrányos helyzetűnek számít az, aki a kiegészítő családi pótlékra jogosult, illetve akinek a szülei (gondviselője) nem szerzett a 8 általánosanál magasabb végzettséget, valamint aki állami nevelt.

megjelölés több szempontból is szerencsésnek bizonyult. Egyrészt a minisztérium a kormányváltás után azonnal munkához tudott látni, és nem kellett a roma regisztrációról szóló vitával vesztegetnie az idejét. Másrészt mindenképpen helyes, ha érvényesül a rászorultság elve: ha tehát csak a legszegényebbek részesülnek közpénzből külön támogatásban, vagy megkülönböztető eljárásban. Harmadsorban a romák sajnálatos magyarországi helyzete miatt a legszegényebbek körének legalább 80 százaléka roma, így, a fenti definíció alapján, mindenképpen eléri őket a támogatás. És még valami: a köztudatban még mindig él egyfajta „romapedagógiai” elképzelés, mely szerint a roma gyerekeknek valami különleges pedagógiára lenne szükségük. Az integrációs hivatal véleménye szerint ez nem így van, a többséghez hasonlóan nekik is jó minőségű, a készségeket fejlesztő, személyiségükre figyelő pedagógiára van szükségük, és arra, hogy a többi gyerekkel együtt, mindenképpen heterogén osztályokban neveljék őket.

Az Unió dokumentumai szerint Európában mindig jelen kell lennie a szabadság, a biztonság és az igazságosság szellemének. A diszkriminációt tiltó irányelvek több dokumentumban is szerepelnek, de a szegregációt először az ECRI definiálta, méghozzá mint olyan magatartást, amellyel valaki személyeket objektív és ésszerű indok nélkül elkülönít egymástól faji, etnikai, vagy más alapon. Nem szegregáció az önkéntes elkülönülés.

2.2. A szegregáció fogalmának törvénybe iktatása

A közoktatási törvény módosításakor Magyarországon először jelent meg jogszabályban az iskolai szegregáció tilalma. Az új szabályozás lehetőséget nyújt a közvetett diszkrimináció feltárására is. E rendelkezések utóbb átkerültek „Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról” szóló 2003. évi CXXV. törvénybe:

„9. § Közvetett hátrányos megkülönböztetésnek minősül az a közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek nem minősülő, látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely a 8. §-ban¹⁹ meghatározott tulajdonságokkal rendelkező egyes személyeket vagy csoportokat más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz.

10. § (1) Zaklatásnak minősül az az emberi méltóságot sértő magatartás, amely az érintett személynek a 8. §-ban meghatározott tulajdonságával függ össze, és célja vagy hatása valamely személlyel szemben megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezet kialakítása.

---

19 A 8. § felsorolja a tulajdonságokat, úgy mint: neme, faji hovatartozása, bőrszíne, nemzetisége, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozása, anyanyelve, fogyatékosága, egészségi állapota, vallási vagy világnézeti meggyőződése, politikai vagy más véleménye, családi állapota, anyasága, terhessége vagy apasága, szexuális irányultsága, nemi identitása, életkora, társadalmi származása, vagyoni helyzete, foglalkoztatási jogviszonyának vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyának részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama, érdekképviselethez való tartozása, egyéb helyzete, tulajdonsága, vagy jellemzője.

(2) Jogellenes elkülönítésnek minősül az a magatartás, amely a 8. §-ban meghatározott tulajdonságai alapján egyes személyeket vagy személyek csoportját másoktól – tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű indok nélkül – elkülönít.”

2.3. Minisztériumi stratégiák

Az antidiszkriminációs elemek megjelenése jelentős lépés a szegregáció felszámolására, eszköz az iskola döntéseinek társadalmi ellenőrzésére.

Az Oktatási Minisztérium középtávú stratégiájában²⁰ az oktatáspolitikai beavatkozást igénylő problémák között első helyen az oktatás eredményességének és az alapvető készségek fejlesztésének kérdése szerepel, majd ezután az egyenlőtlenségek ügye. Az anyag az elkülönítést, a szegregációt és az oktatási rendszer szelektivitását teszi felelőssé az egyenlőtlenségekért. Említi még a társadalmi közmegegyezés és a modern pedagógiai módszerek elterjedésének hiányát, a magyar oktatásügy elitista jellegét. Külön kiemeli, hogy az egyenlőtlenségek felszámolására szolgáló támogatások nem találják meg a célcsoportot, és nem elég hatékonyak. A minisztérium tehát a valóságos helyzettel történő szembenézés után keresett megoldásokat arra, hogyan lehetne a társadalmi hátrányok ellensúlyozását segíteni az oktatással. Az alkalmazandó eszközök között elsősorban az integrációt és a pedagógiai felkészültséget emelte ki a középtávú stratégia. „Az integráció elősegítése érdekében olyan szervezeti és iskolaszervezési megoldásokat kell támogatni, amelyek biztosítják a különböző képességű és felkészültségű tanulók együttnevelését, ugyanakkor jelentős támogatást kell az iskoláknak adni annak érdekében, hogy a pedagógusok olyan pedagógiai eszközök birtokába kerüljenek, amelyek segítségével lehetséges eredményesen nevelni és oktatni heterogén tanulói közösségeket. Így például nem csupán arra van szükség, hogy a jelenleg elkülönülten nevelt nagyszámú gyerek (roma és sajátos nevelési igényű, elsősorban az enyhe fokban értelmi fogyatékos tanulók) oktatását általános tantervű intézményekben valósítsák meg, hanem arra is, hogy Magyarország összes oktatási intézményének fel kell készülnie arra, hogy e gyerekek számára tanulási sikert biztosító szolgáltatást nyújtson.” A megoldás érdekében az alábbi részcélokat tűzték ki:

- az óvodáztatás kiterjesztése a hátrányos helyzetű gyerekcsoportok körében,
- a szakiskolai hálózat modernizációja,
- a roma és hátrányos helyzetű gyerekek integrációja,
- a hátrányos megkülönböztetés felszámolása,
- a sajátos nevelési igényű gyerekek integrációja.

A stratégia megvalósítását maga a tárca sem gondolta könnyen kivitelezhetőnek, különösen, mert a magyar oktatási rendszer az iskolafenntartók és az intézmények autonómiáján alapul, és az oktatásirányításnak nagyon kevés lehetősége adódik a beavatkozásra. Ezért a szabályozásban és a

²⁰ OM középtávú stratégia, 2003 március.

finanszírozás rendszerében történtek változások, a közoktatási törvény és a szükséges rendeletek módosításával, a normatív támogatások felülvizsgálatával, egyes támogatások mértékének változtatásával, a tanári fizetések megemelésével. A tartalmi és a kimeneti szabályozás is változott az új prioritások nyomán.

A középtávú stratégiával összhangban készült a Nemzeti Fejlesztési Terv, amely az Európai Unió strukturális alapjaiból elérhető források felhasználására készült. Az oktatási ágazat számára a Humán Erőforrás Operatív Program (HEF OP) biztosított komoly pénzforsorásokat. Ebben a roma gyerekek integrációja és oktatási sikerességük támogatása mint horizontális cél és mint külön program is megjelent.

Az Oktatási Minisztérium külön stratégiát is kidolgozott az oktatási egyenlőtlenségek mérséklésére.²¹ A minisztérium egyéb szakmai anyagaiban, stratégiáiban is megjelent a romák integrációjának ügye. Így az élethosszig tartó tanulás stratégiájában,²² a magyar oktatási és képzési ágazat mobilitási stratégiájában is.

Mindezek az intézkedések természetesen szakmai és politikai egyeztetések után kerültek elfogadásra. Így sok esetben nem az integrációs hivatal eredeti elképzelését fogadta el az Országgyűlés, a kormány vagy a minisztérium vezetése. Azt azonban ki kell emelni, hogy az oktatási miniszter mindig támogatta az integrációs törekvéseket.

A törvények és a jogszabályok megfelelnek az európai normáknak, azonban a végrehajtással kapcsolatban komoly aggályok merülnek fel, a jogi szabályozás és a gyakorlat között nagy a szakadék. Ezért a miniszteri biztosi hivatal támogatott egy olyan non-profit szervezetet,²³ ahol a jogvédők az iskolai szegregációt figyelik, és amint törvénytelenséget találnak, pereket kezdeményeznek. Eddig két ügyben tettek jogi lépéseket.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kesznyéten községből roma szülők keresték mag az alapítványt, mert a gyerekeiket a község egyetlen iskolájában olyan kiegészítő tagozatba helyezték, melyben egy nyugdíj előtt álló alkoholista tanár tanított többszörösen összevont évfolyamokat. A tagozat diákjai közül nem minden gyerek esett át az áthelyező bizottság vizsgálatán, és, a szülők állítása szerint a gyerekek bizonyítványába olyan tantárgyak osztályzatait is beírták, melyeket csak az általános osztályban oktattak, a kiegészítőben pedig nem. A fenti tényállás miatt büntető feljelentést tett az alapítvány ismeretlen tettes ellen kiskorú veszélyeztetése és közokirat-hamisítás miatt.

Az ügyet a rendőrség kivizsgálta és felterjesztette az ügyészségnek vádemelési javaslattal, amit azonban mind az illetékes városi ügyészség, mind a másodfokon eljáró Borsod megyei Ügyészség

21 Oktatáspolitikai Elemzések Központja, OKI, 2004.

22 Az EU kötelezte az országokat a Life Long Learning stratégia kidolgozására.

23 Esélyt a hátrányos helyzetű gyermekeknek (2004. január 4-én bejegyzett alapítvány).

elutasított. Az elutasítás indoklásában a megyei ügyész arra hivatkozott, hogy bár a nyomozati anyag és a szakértői vélemények lényegileg igazolják a feljelentés tartalmát, az elkövetett cselekmények nem elég „súlyosak” ahhoz, hogy bűncselekményről beszélhessünk. A szülők felhatalmazása alapján az alapítvány folytatja a pereskedést: az elutasítás után pótmagánvád-indítványt tett, melynek befogadását a megyei bíróság által az oktatási miniszter személyesen is szorgalmazta. Amennyiben a bíróság a pótmagánvád indítványt elutasítaná, az alapítvány – a szülők megfelelő felhatalmazása esetén – az ENSZ antidiszkriminációs ügyekre szakosodott szervezetéhez fordulhat.

Az ügy különleges jelentősége, hogy iskolai diszkriminációs helyzetben még nem volt példa pótmagánvád-indítvány befogadására; ez az első eset továbbá, hogy ilyen durva jogszabálysértés miatt valaki kísérletet tesz a „kiskorú veszélyeztetése” tényállás bizonyítására. Amennyiben a bíróság elutasítja a pótmagánvád-indítványt, és az ügy az Egyesült Nemzetek elé kerül, megint csak precedens értékű esetről beszélhetünk.

Hasonlóan fontos a miskolci iskolaösszevonás ügye. A Megyei Jogú Város Képviselő Testülete 2004-ben iskolaösszevonást hajtott végre, melynek eredményeként három homogén cigány iskolát úgy vontak össze igazgatásilag a város elit általános iskoláival, hogy nem változtattak a romákat tanító iskola által nyújtott szolgáltatásokon, és fenntartották az anyaintézet és a tagiskola külön beiskolázási körzetét. A fenti ügyben közérdekű igényérvényesítési keresetet nyújtottak be a Borsod Megyei Bírósághoz, melyben kérték a hátrányos elkülönítés megállapítását, az önkormányzat ezen gyakorlattól való eltiltást, és annak elrendelését, hogy a képviselő testület jogszabálysértő gyakorlata miatt kérjen bocsánatot a város romáitól.

Időközben az Európai Tanács²⁴ irányelvei alapján létrejött az Egenlő Bánásmód Hatóság.²⁵ Az EBH egyedi ügyekben is eljárhat, és közigazgatási eljárásban vizsgálhatja, hogy megsértették-

24 A 2000/43/EC sz. Irányelv szerint a „tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy azoknak az egyesületeknek, szervezeteknek vagy egyéb jogi személyeknek, amelyeknek a nemzeti jogrendben lefektetett kritériumoknak megfelelően törvényes érdekében áll biztosítani az Irányelv szabályainak betartását, a panaszos nevében vagy támogatójaként és az ő jóváhagyásával, lehetőségük legyen bármilyen jogi és/vagy közigazgatási eljárást kezdeményezni az Irányelvben foglalt kötelezettségek érvényesítéséhez. (...)” Bizonyítási teher (ezen belül): „1.)...A Tagállamok hozzák meg a nemzeti jogrendjeikkel összhangban levő és szükségesnek ítélt intézkedéseket ahhoz, hogy az alperesre háruljon annak bizonyítása, hogy az egyenlő bánásmód elve nem sérült mindazon esetekben, amikor azok a személyek, akiket saját állításuk szerint sérelem ért az egyenlő bánásmód elvének be nem tartása miatt, egy bíróság vagy más illetékes hatóság előtt olyan tényeket mutatnak fel, amelyekből arra lehet következtetni, hogy közvetlen vagy közvetett diszkrimináció történt.”

Az egyenlő bánásmód előmozdítását szolgáló testületek: 1.) A Tagállamok jelöljenek ki egy vagy több testületet/szervet a minden személyre egyaránt vonatkozó, faji vagy etnikai alapú diszkrimináció nélküli egyenlő bánásmód előmozdítása érdekében. Ezek a testületek az emberi jogok vagy az egyének jogainak védelmével országos szinten megbízott szervezetek részeit képezhetik. 2.) A Tagállamok biztosítsák, hogy ezen testületek hatásköre kiterjedjen a következőkre is: a) független segítség nyújtása a diszkrimináció áldozatainak abban, hogy diszkriminációs panaszainak érvényt szerezzenek, az áldozatok és a 7(2) cikkben szereplő egyesületek, szervezetek vagy más jogi személyek jogainak sérelme nélkül, b) független felmérések készítése a diszkriminációról, c) független jelentések megjelentetése és ajánlások készítése bármilyen kérdésről az ilyen jellegű diszkriminációval kapcsolatban.

25 Az Egenlő Bánásmód Hatóság elnökeének és a tanácsadó testület tagjainak személyére a magyar kormány igazságügyi minisztere és az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium tárcavezetője tesz javaslatot.

e az egyenlő bánásmód követelményét. A közérdekű igényérvényesítés körében perlési joggal rendelkezik. Az érintetteket ezen eljárásokon kívül is segítheti az igényérvényesítésben.

A hatóság eddig egyetlen oktatási szegregációs ügyben sem járt el. Bár a hivatal megállapíthatja a szegregációt, büntetést szabhat ki, nyilvánosságra hozhatja a határozatot, ezidáig, bár nyilvánvaló a szegregáció gyakorlata az országban, ez egy esetben sem történt meg.

A hatóság felállításáról, hatásköréről, működésének és eljárásának rendjéről az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (EBtv.) 13-20 §-ai, és az Egyenlő Bánásmód Hatóságról és eljárásának részletes szabályairól szóló 362/2004. (XII. 26.) Kormányrendelet (EBHr.) rendelkezik.

3. KONKRÉT LÉPÉSEK A SZEGREGÁCIÓ FELSZÁMOLÁSÁRA

A három év alatt történt intézkedések között vannak olyanok, amelyek általánosan, mindenkire, gyerekekre, felnőttekre, közismereti tanulmányokat folytatókra és szakképzésben résztvevőkre egyaránt vonatkoznak. Vannak olyanok is, amelyek csak bizonyos iskolafokokhoz köthetők. Csak a jelentősebb, kifejezetten a szegregáció ellen ható intézkedéseket sorolom fel.

3.1. Gazdasági vetület

A pénzügyi kormányzat meggyőzése érdekében a Hátrányos helyzetű és roma gyerekek integrációjáért felelős miniszteri biztosi hivatal (továbbiakban hivatal) számításokat végzett a deszegregáció várható gazdasági hatásáról. Hiszen a roma gyerekek integrációja, és sikeres tanulásuk nemcsak alapvető emberi jogi kérdés, hanem gazdasági szükségszerűség is. Az eredményeket most csak néhány szóban áll módomban összefoglalni. Jelenleg olyan nagymértékű a kimaradás, az alacsony szintű iskolázottság a romák körében, ami nemcsak őket érinti hátrányosan, hanem az ország gazdaságát is. Részvételük a gazdasági életben élenkítő hatású lenne és államháztartási előnyöket jelenthet.

Néhány példa a szegregáció és a gyenge minőségű oktatás rossz hatékonyságára a gazdaság szempontjából: a speciális iskolák fenntartása drágább, mint az általános iskoláké; a speciális iskolában végző gyerekek munkaerőpiaci helyzete gyakorlatilag reménytelen. Az indokolatlanul fogyatékosá nyilvánítás így nemcsak emberi jogilag elfogadhatatlan, de a gazdaság szempontjából is. Az iskolából kimaradó gyerekek után, a sikertelenül tanuló gyerekek után is jár a szeptemberi beiskolázás után a normatíva. Évismétlés, újbóli beiskolázás esetén kétszeres kiadást jelent mindez az állami költségvetésnek. Az odafigyelés, a színvonalas oktatás hosszú távon olcsóbb az államnak.

3.2. Esélyteremtés az óvodától a diplomáig

Annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű tanulóknak is legyen esélyük a diplomaszerezéshez, az Oktatási Minisztérium egységes, egymásra épülő, az óvodától a diplomáig tartó esélyteremtő rendszer kiépítéséhez teremtette meg az alapokat.

1. táblázat

Szegregációs típusok és a hátrányos helyzetű gyerekek és a többségi tanulók közötti szakadékok mélyítő szelekciós mechanizmusok	Intézkedés	Hatás	Bevezetés Ideje
	A hátrányos megkülönböztetés tilalma, amelyet a módosított közoktatási törvény is előírt. Az új rendelkezések alapján semmissé lehet nyilvánítani minden olyan döntést, intézkedést, amely a gyermekek, tanulók csoportját vagy akár egyetlen egy gyermeket, tanulót neme, kora, származása, családi helyzete vagy bármely más oknál fogva hátrányosan megkülönbözteti.	Az új intézkedés segít az iskoláknak, önkormányzatoknak, hogy olyan oktatásszervezési megoldásokat keressenek, amelyek jogszerűek és minden érintett harmonikus együttműködését szolgálják. A legfontosabb diszkriminációs tényállás, a roma tanulók elkülönítése alacsonyabb színvonalú oktatást nyújtó csoportba még mindig széles körben jellemző.	2003. szeptember.
Amíg az állami támogatások nem rászorultság alapján kerülnek elosztásra, addig a szakadékok mélyítik a szegények és többiek között.	Ingyenes tankönyv, amely rászorultsági alapon válik ingyenessé a közoktatásban.	A nehéz helyzetben lévő családokat nem terhelik meg annyira az iskolakezdés költségei.	2003-tól az általános iskolák 1-4. évfolyamán, 2004-től az általános iskolák 5-8. évfolyamán is. 2005-től a 9. 1o. és a szakképző évfolyamokon is.
	Rászorultsági alapon csökkennek az iskolások étkezési költségei. A 2003. Évi költségvetési törvény növelte az intézményi étkeztetés támogatását. Az iskolai gyermekétkeztetést igénybe vevők a korábbi normatív kedvezményeken túl teljesen vagy részben ingyen étkezhetnek.	Az óvodában, iskolában és a kollégiumban szervezett intézményi étkeztetésben részt vevő tanulók után a központi költségvetésből meghatározott összegű normatíva illeti meg a fenntartó önkormányzatokat. Ennek összege 2002-ben még egységesen tanulónként 24.000 forint volt. 2003-tól tehát a normatíva rászorultsági alapon jár. Így a 50%-os térítési díj kedvezményre jogosult a Gyvt. szerint megállapított gyermekek köre: rendszeres támogatásban részesülő, három vagy többgyermekes családban élő, tartósan beteg vagy fogyatékos gyermekek. Az e körbe tartozó óvodás gyermekeket 100%-os térítési díj kedvezmény illeti meg.	2004-től a 100%-os térítési díjkedvezményre jogosultak után járó normatíva közel a duplájára emelkedett.

	<p>Kötelező felvétel a napközibe, kollégiumba</p> <p>A módosított közoktatási törvény értelmében ez akkor válik kötelezővé, ha a felvételtkor problémaként jelenik meg a gyermek, tanuló veszélyeztetettsége, vagy a gyermek ügyében hozott gyámhatósági intézkedések. (Kötv. 65.§).</p>	<p>A kistépüléseken élő szegény családok gyerekei előtt új lehetőségek nyílnak a tanulásra. 2003 előtt a munkanélküli szülők gyerekeit automatikusan elutasították, hiszen nekik nem volt szükségük arra, hogy napközben felügyelet alatt legyen a gyerekek, így azokon a településeken, ahol korlátozott az óvodai férőhelyek száma, a hátrányos helyzetű gyerekek nagy része nem járt óvodába.</p>	<p>2003. szeptember.</p>
	<p>Antidiszkriminációs jelzőrendszert dolgozott ki a minisztérium.</p>	<p>Ennek célja, hogy a szegregáció elleni szabályozást kövesse, és kimutassa a szegregációt. Az érintettek a közoktatásban előforduló diszkriminációról jelzést adnak a megfelelő fórumoknak (bírószág, hatóság, szakmapolitikus).</p> <p>A képző program elkészült, 600 fő képzése kezdődik.</p>	<p>2006. február.</p>
<p>A települések közötti különbségek, nem romák, nem hátrányos helyzetű romák elvándorlása miatt.</p>			
<p>A roma gyerekek 11%-a²⁶ nem járt óvodába, ennek okai: drága a szolgáltatás, sok, magas roma népességarányú kistépülésen nincs óvoda.</p>	<p>A 21. század iskolája hitelprogram és az NFT ROP is pályázatot írt ki új óvodai férőhelyek létesítésére a hátrányos helyzetű térségekben.</p>	<p>A 21. század pályázatban eddig 21 óvoda pályázott, közülük 11-ben kezdődött meg az óvodaépítés. A ROP²⁷ pályázati kiírására egyetlen olyan önkormányzat sem pályázott, ahol óvodát akarnak építeni. A férőhely bővítésre érkezett pályázatokról az OM nem tud adatot közölni (2004.-ben július folyamatosan zajlanak a pályázatok).</p>	<p>2003. szeptember.</p>

²⁶ Havas Gábor adata, 2004.

²⁷ Regionális Fejlesztés Operatív Program, 2.3-as intézkedés.

<p>Iskolán belüli és iskolák közötti szegregáció.</p>	<p>Képesség kibontakoztató felkészítésben vehet részt minden hátrányos helyzetű gyerek, 17 ezer, majd 20 ezer forintos normatív támogatás mellett.</p>	<p>A hátrányos helyzetű gyerekek hátrányait kívánja a rendelet csökkenteni azzal, hogy olyan felkészítés szervezését teszi lehetővé, melynek keretei között a tanuló egyéni képességének, tehetségének kibontakoztatása, a fejlődés elősegítése, a többi tanulóhoz történő felzárkózás, tanulási, továbbtanulási esélyének kiegyenlítése folyik. (11/ 1994 MKM rendelet, 39/D).</p>	<p>2003. szeptember.</p>
	<p>2003. szeptember 1-től Integrációs normatíva vehető igénybe az általános iskolák 1. 5. és 9. évfolyamán felmenő rendszerben. Ez a képesség kibontakoztató normatíva háromszorosa, 60 ezer Ft.</p>	<p>Az integrációs normatíva célcsoportját azok a gyerekek jelentik, akiknek a szülei nyolc általános iskolai osztályt, vagy kevesebbet végeztek és anyagi helyzetük miatt jogosultak a 4600 Ft gyermekvédelmi támogatásra, illetve akik állami nevelésben nőnek fel. 11/1994 (VI.8.) MKM rendelet, 39/D és 39/E.</p>	<p>2003. szeptember.</p>
	<p>Roma és hátrányos helyzetű gyerekek integrációját segítő Országos Integrációs Hálózat létrehozása.</p>	<p>A hálózat létrehozásának az volt a célja, hogy országos méretekben megvalósuljanak a szociológiai kutatások által javasolt integrációs lépések, hogy elterjedjenek az oktatás-szervezési megoldások és a korszerű pedagógiai megközelítések. A hálózat bázisintézményei elsősorban az ország két északkeleti régiójában, kisebb számban pedig a Dél-Dunántúlon és a fővárosban és környékén helyezkednek el.</p>	<p>2003. január.</p>
	<p>A buktatás tilalma: az 1-3. évfolyamba járó gyerekek csak akkor utasíthatóak évfolyamisméltésre, ha túlzott hiányzás miatt nem tudják teljesíteni a követelményeket. Egyébként csak a szülő egyetértésével lehet évisméltásra kötelezni a diákokat (71.§ (1)).</p>	<p>Az évisméltás kudarcélményt jelent, miközben az évisméltásra ítélt gyerekek döntő része odafigyelés esetén be tudja hozni a lemaradást. Hiába indul el az iskolai integráció, ha a gyerekek egy része megbukik. Az 1-4. osztályokért felelős szakértők eddig az iskolák 82%-át vizsgálták meg, ez alapján látható, hogy a buktatás tilalma megvalósult. A gyerekek 100%-ban nem jegyet, hanem szóveges értékelést kapnak, amely a gyerek egyéni fejlődését értékeli. A tanárokat a szóveges értékelésben egy szoftver segíti, amely arra is alkalmas, hogy összesíthetők legyenek az eredmények.</p>	<p>2004. szeptember.</p>

	Tanoda program (Közokt. Tv 95.§).	A Közoktatási törvényben megjelent a tanoda módszer definíciója. a hátrányos helyzetű gyermekek iskolai sikerességét iskolán kívüli foglalkozásokkal elősegítő „tanoda” módszer A délutáni iskolán kívüli foglalkozásokon jó eredmények érhetőek el.	
	Projekt módszer definíciója 45. §.	Az iskolák szokásos 45 perces rutinszerű tananyagfeldolgozása helyett, a gyerekek korábbi tapasztalataira építő, a tanárral közös munka során, élményekre alapozott tanulási, nevelés módszer, melynek alapja a gyerekek együttműködése.	
	A Nemzeti Alaptanterv felülvizsgálata.	A Nemzeti Alaptantervbe bekerült, hogy minden, a közoktatásban tanuló gyereknek tanulnia kell a romák kultúrájáról, közös történelmükről.	2004.
	Kimeneti szabályozás, érettségi követelmények változtatása.	2005 tavaszától az érettségi vizsga kétszintűvé vált. A követelmények között több helyen is szerepel a kisebbségek, ezen belül a romák.	2005 tavasz.
	Roma családi koordinátorok általános iskolákban, foglalkoztatásuk és képzésük: a program keretén belül roma munkanélküliek ifjúságsegítőként, tanári asszisztensként dolgoznak általános iskolákban. A munka mellett felnőttoktatásban és szakképzésben is résztvesznek. A program sikeres kísérlet a munka melletti felnőttoktatásra és képzésre.	A felnőttoktatáshoz szükséges szakmai gyakorlati helye is az az iskola, ahol dolgoznak. A program 65 iskolában indult el: fontos eleme, hogy a felnőtteknek rugalmas képzési modulokat biztosít a minél eredményesebb tanuláshoz. A roma munkavállalók a tantestület egyenrangú tagjai, kollegáik közül ketten, egy a humán egy a reál tantárgyak tanulásában mentorként segítik. Az elmúlt két év alatt egyetlen résztvevő sem maradt ki a programból, a tantestületek attitűdje pozitívan változott, jobb a kapcsolat az iskolák és a családok között, nincsenek konfliktusok. A programról könyv jelent meg az OKI gondozásában, ²⁸ mely tartalmazza a résztvevőkkel készült interjúkat.	2003. ősze.

28 Munka és tanulás, OKI 2005, szerk. Mayer József.

	Az NFT HEFOP ²⁹ 2.1-es intézkedés első pályázata.	Pályázatok a hátrányos helyzetű és a sajátos nevelési igényű tanulók integrált oktatásának támogatására, illetve a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességét előmozdító tanoda programok támogatására.	2004. március.
	Az NFT HEFOP 2.1-es intézkedés központi programjában ³⁰ fejlesztések és képzések megvalósítása zajlik.	Az intézkedés pedagógusképzésben bevezethető képzési modulok, szakértői képzések és pedagógus-továbbképzési programcsomagok kifejlesztését, 11 500 pedagógus, és pedagógiai munkát támogató szakember gyakorlat-orientált képzését biztosítja az eltérő háttérű gyerekek hatékony együttnevelése területén. A program az integráló intézmények társadalmi környezetet (gyermekjóléti szolgálatok, helyi döntéshozók, fenntartók képviselői, civil szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, média képviselői) számára is képzéseket biztosít. 270 komplex, integrációs pedagógiai keretrendszerrel (IPR) rendelkező modellt dolgoz ki a 2005-ben és 2006-ban kiírásra kerülő adaptációs pályázaton nyertes megközelítőleg 270 intézmény bevonásával. Az intézkedés az idő előtti iskolaelhagyás, lemorzsolódás megelőzésére és a lemorzsolódás kockázatának felismerésére szolgáló módszereket, programokat fejleszt.	2004. március - 2007.
	Összetartó társadalom program kampány program.	A kormány kommunikációs kampányt indított, mellyel a tágabb társadalmi környezet romákkal kapcsolatos előítéleteit kívánják megváltoztatni. Ennek érdekében hirdetések, filmek láthatóak a szegregációról, a roma gyerekek méltatlan helyzetéről, ennek jogsértő voltáról, az egész társadalomra nézve káros következményeiről.	2003-tól.

²⁹ A pályázatok lebonyolításáért az OM háttérintézménye, az OM Alapkezelő Igazgatósága a felelős.

³⁰ A központi programot az OM háttérintézménye, a Sulinova Kht. fejleszti.

Roma gyerekeket indokolatlanul fogyatékosná nyilvánítanak.	Utolsó Padból program indult, mert a roma tanulók indokolatlanul felülreprezentáltak az enyhén értelmi fogyatékosok iskoláiban.	Mára a fogyatékosná nyilvánítás a roma tanulók szegregálásának az egyik formájává vált. Miközben az elmúlt évtizedben folyamatosan csökkent a tanulólétszám a közoktatásban, addig a fogyatékosná nyilvánított gyerekek száma egyre nőtt.	2003. december.
Magántanulóvá nyilvánítás.	Körülméntöbb intézkedések a magántanulóvá nyilvánítás területén. (Közokt. Tv. 7.§).	Ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy a leghátrányosabb helyzetű fiatalok ne essenek ki ellenőrizetlen módon a közoktatásból.	2003. szeptember.
A hátrányos helyzetű gyerekek között jóval kevesebben végeznek érettségit adó középiskolát.	A kormány Útravaló címen programot indított minden pályázó, hátrányos helyzetű gyerek ösztöndíjban és külön mentortanári támogatásban részesül. A pályázatot a Tempus Közalapítvány gondozza.	Egy évfolyamon belül a roma gyerekeknek kevesebb, mint 10%-a végez érettségit adó képzésben. ³¹ Ez az óriási szakadék mindenekelőtt azzal korrelál, hogy a szülők iskolai végzettsége a romák körében jórészt 8 osztály, vagy az alatti. Június 15-ig, a pályázati határidőig 21 ezer diákpályázat érkezett, 7 300 mentor pályázott. Ez azt jelenti, hogy egy mentor átlagosan legfeljebb 3 diákkal fog foglalkozni.	2005. szeptember.
	Magyarországi Cigányokért Közalapítvány.	Minden jeletkező roma fiatal ösztöndíjában részesül. A középiskolások havonta 5 ezer forintot kapnak (20 EU).	1996 óta működik a program. 2002 óta kétszer annyi gyerek részesül támogatásban.
	Arany János Kollégiumi Program indult. Egy előkészítő év után a kollégium csak abban az esetben kap külön támogatást, ha a programban résztvevő gyerekek integrált körülmények között tanulnak, tehát a gyerekek nem egy osztályba kerülnek.	Sok hátrányos helyzetű fiatal éppen a földrajzi távolságok miatt nem tud továbbtanulni. Jó középiskolába kerülhetnek, ha kollégiumi lehetőséget kapnak. 5 kollégium, 5 gimnázium, 124 gyerek vesz részt a programban. Jövőre 275 új diákra van keret.	2004. ősze.

31 Liskó Ilona: Roma tanulók a középfokú oktatásban, Oktatáskutató Intézet, 2003.

<p>Szegregáció a roma kisebbségi oktatás, vagy a roma nyelv tanulása következtében A roma népismereti tananyagok, és a felzárkóztatás fogalma együtt jelent meg a jogszabályban, azt a sztereotípiát erősítve, hogy a roma gyerekeknek mindenképpen fejlesztésre van szükségük.</p>	<p>A 32/1997. MKM sz. rendelet módosításával lehetőség van a romani és a beás nyelvnek az iskolai oktatásban való tényleges megjelenésére. Ugyanakkor nem lehet többé felmenteni a gyerekeket a cigány kisebbségi oktatás indokával az idegen nyelv tanulása alól és egyértelműen szétvált a nemzetiségi, nyelvi rendelkezés a képességekre vonatkozó rendelkezésektől. Ezt fontos említeni, mert a közvéleményben tapasztalható, hogy a nemzetiségi oktatás és a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatása egyet jelent.</p>	<p>2003-ban az OKÉV felmérésének³² adatai szerint az egész országban mindössze 3 közoktatási intézményben tanulhatják a roma gyermekek az anyanyelvüket. Előzetes információink szerint a jogszabályi változások nyomán 2003 szeptemberétől elindul a romani nyelv oktatása Tarnaörsön, Tiszabón, Csobánkán, Nagyecsedén, Nagyrábén, és a beás nyelv oktatása Csapiban, Gyulajon, Darányban, Magyarmeckén, Gilvánfán, Kétújfalun, Vásárosdombón, Gödrén, Tereskén, Nagyharsányban, Baracson. 2004-ben cigány nyelvet az alábbi településeken oktattak: Versend, Hetvehely, Kétújfalu, Pécs, Békés, Körösnagyharsány, Olaszliszka, Dunaújváros, Pázmándfalu, Tarnabod, Hugyag, Valkó, Csapi, Tiszabó, Oroszlány, Hencida, Budapest, Csárdaszállás, Bicske, Tatabánya, Magyarmecke, Nagyrábé, Gyulaj, Darány, Baranya Jenő, Gödre, Nagyharsány, Vásárosdombó, Zalakomár, Egyházasharaszti, Istvándi, Szolnok, Cegléd, Mánfa, Tarnaörs, Pomáz, Székely, Tiszavasvári, Hajdúböszörmény.</p>	<p>2003. szeptember.</p>
	<p> Szakiskolai fejlesztő program indult, amely segíti a szakiskolákban folyó pedagógiai munka fejlesztését.</p>	<p>A szakiskolákban évek óta 30%-os a fiatalok lemorzsolódása. A program elindítása, hogy ez az érték felére csökkenjen.. A szakiskolai diákok nagyrész hátrányos helyzetű.</p>	<p>2004-től folyamatosan.</p>

32 Országos Közoktatási Értékelési és Vizsgaközpont, Jelentés a cigány kisebbségi oktatást folytató intézmények tanügyigazgatási tevékenységének és működésük szakmai feltételrendszerének ellenőrzéséről, 2003.

<p>A roma fiataloknak alig 1%-a szerzett egyetemi, főiskolai végzettséget.</p>	<p>Pozitív diszkrimináció: Első alapképzésre felvételt nyerhet az a hátrányos helyzetű jelentkező, aki eléri a költségtérítési képzésbe bejutók pontszámát. Így a szegény családok gyermekeit nem a család, hanem az állam fizeti be a költségtérítési egyetemi képzésbe. Az így felvett hallgatók aránya az adott intézményben a szak, szakpár, tagozat irányszámának legfeljebb 3 százaléka lehet.</p>	<p>Jelenleg a hátrányos helyzetű tanulók nagy része nem jut el a felsőoktatásba. A cél az, hogy ezeknek a fiataloknak is legyen esélyük továbbtanulni. Tanulmányaik segítéséhez mentort kereshetnek a felsőbb évfolyamok diákjai között. A mentorok képzésben részesülnek, és munkájukért ösztöndíjat kapnak.</p> <p>Az intézkedés nyomán 223 fiatal került be a felsőoktatásba. Többségük bölcsész szakokra jelentkezett (101), műszaki pályára 30-an, egészségügyire 9-en, jogra 8-an nyertek felvételt. Az intézkedés következtében fél százalékkal nőtt a felsőoktatásban résztvevő hátrányos helyzetű fiatalok száma. Remélhető, hogy jövőre az arány nő, és hogy ennél jóval többen bekerültek a pozitív intézkedés igénybevétele nélkül.</p>	<p>2005. szeptember.</p>
<p>Tanárok, pedagógiai szakértők felkészítése az integrációra.</p>	<p>Módosult a 41/1999. (X. 13.) OM rendelet a pedagógus-szakvizsga képzési követelményeiről.</p>	<p>A tanároknak, akik a pedagógus szakvizsgára készülnek, kötelezően tanulniuk és vizsgázniuk kell a közoktatást, a családot, a gyermeki és személyiségi jogokat, az állampolgári, tanulói és szülői jogokat, az esélyegyenlőség biztosítását szabályozó rendelkezésekről, ehhez kapcsolódó EU-s prioritásokról, az integráció és szegregáció kérdéseiről, a hátrányos megkülönböztetés felismeréséről és kezeléséről, az esélyegyenlőség elvéről, fenntartói megoldásokról az integrációra, és az ezeket elősegítő szektorközi együttműködésekről.</p>	<p>2004. szeptember.</p>

	Módosult a 31/2004. (XI. 13.) OM rendelet az Országos szakértői, az Országos vizsgáztatási, az Országos szakmai szakértői és az Országos szakmai vizsgáltnöki névjegyzékről, valamint a szakértői tevékenységről.	A nevelési-oktatási intézményekben szakmai ellenőrzést, értékelést végezhetnek szakértők, akik az Országos szakértői névjegyzéken szerepelnek. A módosítás következtében egyebek közt megjelent a hátrányos helyzetű gyermekek, tanulók integrált oktatása, együttnevelése szakterület is. A szakértők képzésére a HEF OP keretén belül elkészült egy releváns továbbképzési tananyag.	2004. decembertől.
	Roma gyerekek integrációja pedagógiai szakirány továbbképzési szak (egyeztetés alatt) indítása lehetséges a felsőoktatási intézményekben.	A javaslat célja, hogy a tanárok képesek legyenek heterogén tanulócsoportokban korszerű pedagógiai munkát végezni.	Szakmai egyeztetés alatt.

A felsoroltak közül néhány intézkedést részletesen ismertetek, különösen azokat, ahol a követés, a monitor is megtörtént, illetve ahol ezek következtében módosítások is történtek.

3.2.1. Az integrációs normatíva

A nevelési-oktatási intézmények működéséről szóló rendelet 2002. novemberében két új oktatási-szervezési formával egészült ki: a képességbontakoztató és az integrációs felkészítéssel.³³ A képességbontakoztató felkészítés korábban „cigány felzárkóztató normatíva” és „a hátrányos helyzetű tanulók felkészítését segítő foglalkozások normatívája” néven szerepelt, és nemcsak a kifejezés paternalista volta miatt volt szükség a megváltoztatására, hanem mert sok esetben szegregációt eredményezett. Az OM igyekezett olyan támogatási rendszert felállítani, ami nem tereli az iskolákat a hátrányos helyzetű gyerekek elkülönítése felé, hanem éppen ellenkezőleg, ösztönzi az intézményeket az integrált keretek között történő oktatásra. A hátrányos helyzetű és roma gyerekek sok esetben lakóhely szerint is elkülönülten élnek, ráadásul a demográfiai folyamatok is területi elkülönülésük irányába hatnak. Ugyanakkor a szabad iskolaválasztás³⁴ következtében a nem roma tanulók nagy számban elvándorolnak azokból az iskolákból, amelyekben a roma tanulók aránya meghaladja az általuk „tolerált” szintet. Ezek a jelenségek elsősorban nagyvárosi iskolákban (Budapest VIII. kerület, Miskolc) és a nagyon szegény kistélepléseken (Cserehát, Lak, Selyeb, Szendrőlád, Alsószentmárton, Egyházasharaszti stb.) jellemzőek.

33 (11/1994 (VI.8) MKM) 39/D §, 39/E § és 54. §.

34 1985 óta van érvényben a szülők szabad iskolaválasztásának joga Magyarországon.

Az integráció fontosságára nemcsak az egyre erősödő szegregációs törekvések hívták fel a figyelmet, hanem tudományos eredmények is. Székelyi Mária és Örkény Antal 2001-ben végzett kutatást „sikeres” romák körében. A siker szó alatt jó lakás és munkakörülményeket, a szülőknél magasabb iskolai végzettséget, szakmai eredményeket értettek. Kiderült, hogy a sikeres, a társadalmi mobilitás elveinek megfelelő romák 40 százaléka gyermekként zömmel „magyarlakta” településen élt, és majdnem kétharmaduk olyan általános iskolában fejezte be a tanulmányait, ahol a roma gyerekek aránya kisebb volt, mint 20 százalék. Az általános iskolában barátaik 32 százaléka nem roma gyerekek volt. A kutatás nemcsak az integráltságot, hanem a szegregáció mértékét is vizsgálta: ennek alapján kiderült, hogy a szegregált roma környezet nem kedvez a mobilitásnak.

Mivel a magyar iskolarendszerben az iskolafenntartó önkormányzatok döntenek arról, hogy az iskolák hány osztályt indíthatnak és hány gyereket vehetnek fel, különösen fontos cél volt, hogy az önkormányzatok is belássák: a roma gyerekeket különböző iskolákban, egyenletes számban elhelyezve, integráltan kell tanítani. Arról, hogy melyik gyerek kerül be az iskolába, az iskola igazgatója dönt, és az osztályok összeállítása is az ő felelőssége. Ezért nemcsak az iskolák közötti, hanem az iskolán belüli szegregáció ellen ható intézkedést kellett tervezni.

A képességkibontakoztató felkészítés után járó normatíva összege 17 ezer forint lett, míg az integrációs felkészítése ennek háromszorosa, 51 ezer forint. Az összeg 2004. szeptemberétől 20, illetve 60 ezer forintra emelkedett. Ez azt jelenti, hogy a képességkibontakoztató felkészítés után járó normatíva megháromszorozható, amennyiben az oktatási intézmény vállalja, hogy a képességek kibontakoztatása integrált keretek közt történik.

Az integrációs normatíva komoly segítséget jelent az iskoláknak, hiszen az általános iskolás gyerekek után járó normatív támogatás összege 2003. szeptemberében az 1-4. évfolyamon 187 ezer forint, az 5.-8. évfolyamon 194 ezer forrinnal, 2004. szeptemberétől 193 ezer, illetve 202 ezer forint volt.

A jogszabály szerint a hátrányos helyzetű gyerekeket „képességkibontakoztató felkészítésben részesíti az iskola, ami minden gyermek számára személyi, egyéni fejlesztési programot jelent, és az előrehaladásról a felelős tanároknak és a szülőknak a diákokkal közösen háromhavonta értékelést kell tartaniuk.”³⁵

A hivatal számára ennél is fontosabb volt a jogszabály következő pontja, ami integrált iskolák és osztályok létrehozását célozta meg. A hátrányos helyzetűeket tanító tanárok a

---

35 11-1994. (VI.8 MKM rendelet 39/D és 39/E).

gyerekek képességeit az előzőekben leírtak szerint kötelesek fejleszteni,³⁶ ugyanakkor nem lehetséges elkülöníteni egymástól a szegény és gazdag gyerekeket.

A deszegregáció azt jelentette, hogy ha egy faluban csak egy iskola, és abban az iskolában egy évfolyamon csak egy osztály van, akkor legfeljebb a gyerekek fele lehetett „szegény”, a fenti hátrányos helyzetű definíciónak megfelelően. Ha egy iskolában egy évfolyamon több párhuzamos osztály van, akkor a különböző osztályokba járó szegény gyerekek aránya közötti különbség nem lehet nagyobb 25 százaléknál. Ez azt jelenti, hogy ha két 24 fős osztály van, és az A osztályban 12 szegény gyerek van, akkor a B-ben szegény gyerekek száma 6-18-ig lehet.

Különösen sokat remélt a hivatal attól, hogy az integrációs normatíva hatására változik majd a gyerekeknek az iskolák közötti elosztás. Azt a települést tekintette integráltan oktató településnek, ahol minden iskolába járnak szegény gyerekek, és a különböző iskolákba járó integrált gyerekek aránya közötti különbség nem nagyobb 25 százaléknál. A jogszabály 2003. szeptemberétől lépett életbe, az 1. az 5. és a 9. osztályokban. Azért csak ezekben, mert a meglévő osztályokat nem szerencsés szétszedni, és az integrációt ajánlott azokon az évfolyamokon kezdeni, ahol új osztályok alakulnak.

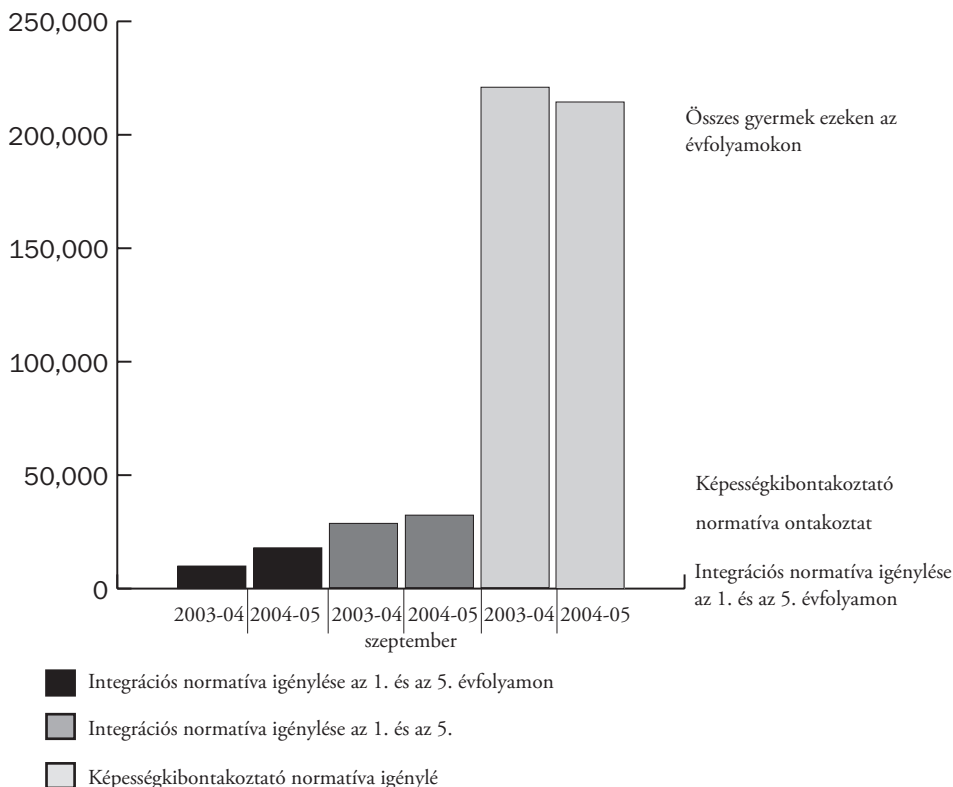
Sajnos a jogalkotói szándék nem érvényesült egyértelműen. Egyrészt azért, mert sok településen nem akarták az integrációt, és inkább nem igényelték a normatívát, mert nem akartak hozzájárulni a meglévő iskolai struktúrákhoz. Más helyen csak néhány és nem az összes jogosult gyerek után igényelték a normatívát. Így csak a papírforma szerint valósult meg az integráció: nem minden gyerek részesült képességkibontakoztató, vagy integrációs felkészítésben.

Két év elteltével, az utánkövetések és vizsgálatok nyomán módosításokat kezdeményezett a hivatal. Ennek fő irányelve az, hogy a deszegregáció minden, az adott településen élő gyerekre vonatkozzon, és a szegény és nem szegény gyerekek közös tanulása, együttnevelése mindannyiukat érintse.

Az alábbi ábrán és az ezt magyarázó táblázaton látható, hogy milyen arányban vették igénybe a gyerekek után az integrációs és a képességkibontakoztató normatívát.

³⁶ Az együttnevelés szakmai feltétele az integrációs oktatási program (pedagógiai rendszer) bevezetése. Az oktatási miniszter 27.480/2003 sz. közleményében kiadott oktatási program segíti a képesség-kibontakoztató és integrációs felkészítést indító iskolákat. Az oktatási program személyközpontú pedagógiai megközelítésre épül, tehát illeszkedik az oktatáspolitikai célkitűzéseikhez és eszközrendszeréhez.

2/a táblázat

	2003-04 szeptember	2004-05 szeptember
Integrációs normatíva igénylése az 1. és az 5. évfolyamon	9,935	17,539
Képességkibontakoztató normatíva igénylése	28,307	31,936
Összes gyermek ezeken az évfolyamokon	220,528	214,460

2/b táblázat

Az első eredményeknek vegyes fogadtatása volt szakmai körökben: a hátrányos helyzetű tanulók felkészítését segítő foglalkozások igénybe vevőinek és a roma felzárkóztatás célcsoportjának együttes számához képest ugyanis jóval alacsonyabb az új normatívák igénylőinek száma. Ebből arra is következtethetünk, hogy a hátrányos helyzetre adott új meghatározás és annak kezelésére előírt intézkedések az eddigieknél jóval szigorúbbak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az eddigi rendszerben az állam sok olyan tanuló után fizetett emelt összegű normatívákat, akik helyben, másokkal összevetve talán igen, de abszolút értelemben semmiképpen nem voltak hátrányos helyzetűek. Így elmondható, hogy a rászorultsági elv jobban érvényesül.

Az integrációs normatívát segítő egyéb intézkedések:

1) *Nemzeti Fejlesztési Terv*³⁷

Az NFT HEF OP 2.1-es intézkedése – „Hátrányos helyzetű tanulók esélyegyenlőségének biztosítása az oktatási rendszerben” – keretében, a 2004-2006-os programidőszakban megközelítőleg 7,7 milliárd forint áll rendelkezésre a hátrányos helyzetű tanulók oktatási esélyegyenlőségét támogató projektekre. A program központi pedagógiai fejlesztésekből és pályázatokból áll.

A pályázati komponens első fordulója 2004-ben lezárult, eredményei az alábbi táblázatban láthatók.

3. táblázat

	Beadott pályázatok	Nyertes pályázatok	Megítélt támogatási összeg
A hátrányos helyzetű tanulók integrációs felkészítésének támogatása intézményi együttműködés keretében a közoktatás területén	80	32	473 694 426 Ft 1 900 000 EU
Modell értékű tanoda típusú (extrakurrikuláris) tevékenységek támogatása a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikeressége érdekében	92	23	335 843 868 Ft 1 343 375 EU

Mint látható, mindkét pályázat esetében többen pályáztak, mint ahányan nyertek, ezért további kiírások várhatóak. A nem nyertes pályázók sok esetben a formai követelményeknek nem tudtak megfelelni, illetve nem rendelkeztek pályázatírói gyakorlattal. Ezért célszerű lenne a túlzottan bonyodalmas pályázati dokumentáció egyszerűsítése, illetve erőteljesebb segítségnyújtás a pályázók részére.

A 2.1. központi program fejlesztései az alábbi öt projekt keretében kezdődtek meg:

- (1) Pedagógusképzési programok kifejlesztése és bevezetésének támogatása a felsőoktatási intézményekben;
- (2) Pedagógus-továbbképzési programok és szakértői képzések kifejlesztése és megvalósítása;
- (3) A társadalmi érzékenységet, ill. az integrációs oktatás iránti támogatást növelő képzések kidolgozása és megvalósítása helyi döntéshozók, önkormányzatok, a fenntartók képviselői és nem pedagógus szakemberek számára;
- (4) Az integrált oktatás know-how-jának fejlesztése, módszertani adatbank és szolgáltatói programcsomagok létrehozása;
- (5) Kutatási programok, prevenciós módszerek és modellek kidolgozása az idő előtti iskolaelhagyás megelőzésére és a lemorzsolódás kockázatának korai felismerésére.

³⁷ hivatkozás a beszámolóra.

A programban tervezett fejlesztések közvetlen célja, hogy 10 ezernél több tanár, és pedagógiai munkát támogató szakember gyakorlat-orientált képzésével támogassa az eltérő háttérű és sajátos nevelési igényű gyerekek hatékony együttnevelésének elterjedését a magyar közoktatásban,³⁸ és hogy 2004-2006-ban az intézkedés pályázati komponensének nyertese legalább 270 közoktatási intézmény számára biztosítsa a pedagógiai és intézményfejlesztési munka szakmai támogatását.

2) Multikulturális elemek az oktatásban

Bár a közoktatási törvény eddig is előírta a kisebbségi kultúráról, történelemről szóló ismeretek oktatását a többség számára, konkrét lépések mindezedig alig történtek. A magyar társadalom nagyon kevés tudással rendelkezik a romákkal kapcsolatban. Az előítéletes gondolkodás csökkentésének fontosabb eszköze, – amint azt a közelmúltban lezajlott „deliberative poll” első eredményei is igazolják³⁹ – hogy a kisebbséghez és többséghez tartozó fiatalok minél többet tudjanak egymásról. Ennek elengedhetetlen feltétele az integrált oktatás és az, hogy minden gyermek tanuljon a romákról, a romákkal közös történelmünkről.

A Nemzeti alaptanterv felülvizsgálatakor bekerült az alábbi módosítás: „az iskolai oktatás minden szintjén minden gyereknek meg kell ismerkednie a nemzetet alkotó hazai kisebbségek kultúrájával, közös történelmünkkel.”

Változott a kimeneti szabályozás is. A 14/2003. (V. 27) OM. rendelet - az érettségi vizsga követelményeiről szóló korábbi szabályozás módosításával – a történelem, irodalom és nyelvtan tantárgyak esetében beépíti az érettségi követelményrendszerbe a hazánkban élő kisebbségek, köztük a romák kultúrájának és történelmének ismeretét. Az ideai szóbeli érettségi követelményei között szerepelt kérdés a romákról: a részletes vizsgakövetelmények tematikus és kronológikus témaköreiben több pont tartalmazott a romákra vonatkozó tananyagot. A 7. témakörben (A polgárosodás kezdetei és kibontakozása Magyarországon) a 7.6 pont alatt szerepel A cigányság helye a magyar társadalomban, valamint a 12. témakör (A mai magyar társadalom és életmód) több pontjában érintőlegesen, a 12.3 pontban pedig teljes egészében A magyarországi romák – A hazai romák helyzete pl. oktatás, lakhatás, egészségügy, foglalkoztatás. A tételre válaszoló érettségizőnek ismernie kell a diszkrimináció fogalmát is.

E mellett több terület szintén érinti e kérdést, ilyen a 9. témakör, Magyarország története az első világháborútól a második világháborús összeomlásig, a holocausttal története, ezen belül a roma holocaust.

38 A 2.1-es intézkedés pedagógiai fejlesztései nemcsak a hátrányos helyzetű és roma gyerekek integrációját segíti, hanem a sajátos nevelési igényű (speciálisnevelési igényű) gyerekeket is.

39 Gondolkodtató közvéleménykutatás.

Az emelt szintű történelem írásbeli kérdések között a 12. feladata kapcsolódott a kérdéskörhöz. A feladatban forrásrészlet és statisztikai táblázat alapján kellett a diákoknak válaszolni a hazai cigányság oktatási helyzetével és lehetőségeivel kapcsolatos kérdésekre.

3) Országos Oktatási Integrációs Hálózat

A hálózat (továbbiakban OOIH) alapfeladatai:

- az inkluzív, együttnevelő pedagógiai kultúra terjesztése
- a magyarországi közoktatási intézményekben felismert szegregációs formák felszámolásának elősegítése
- segítségnyújtás a roma gyerekek után normatívát igénylő intézmények számára

Négy régióban (Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Közép-Magyarország), pályázat útján választottak ki 45 általános iskolát, amelyek modellként szolgálhatnak a többiek számára. Az intézményekkel tanácsadó és kistérségi koordinátor dolgozik, aki elősegíti, hogy a modellintézmények belső szakmai fejlesztése (integrációs modell kiépítése), más intézmények számára nyújtott szolgáltatása (integrációs szemlélet terjesztése) és a befogadó társadalmi környezet alakítása eredményes legyen. Egyelőre megválaszolatlan az a kérdés, hogy az iskolák közötti tudásátadás mennyire eredményes, mennyire szívesen tanulnak egymástól. A hálózat integrációs pedagógiai tréningeket, szakmai fórumokat, és hospitációs képzéseket tart. Magyarországon nincsenek komoly tapasztalatok arról, hogyan tanulnak a tantestületek egymástól.⁴⁰ A tantestület egészének kellene magérteni az integrációt, de még ez sem lenne elegendő. Az iskola környezetének, a környék többi iskolájának is tanulnia kellene ugyanerről. A minisztérium megbízásából a OKI megméri az OOIH hatékonyságát. Két elemet vizsgálnak, egyrészt a modellintézmények felkészítettségét, és annak a lehetőségét, hogy ezek a modellintézmények a meglévő tudást hogyan tudják átadni a követő iskoláknak.

4. táblázat

Szakmai fórumok résztvevői		IPR tréning résztvevői		Hospitációs tréning résztvevői	
település	Fő	település	Fő	település	Fő
729	4081	301	2373	251	1222

⁴⁰ A Soros Alapítvány Önfeljesztő iskolák programjában történt sikeres kísérlet erre, amikor az iskolák és a fenntartók képviselői közösen végeztek, illetve és egymástól tanulták az iskolafejlesztést.

Az integrációs intézkedések 2002. őszén születtek. A minisztérium 2004 júniusában kutatást rendelt a hatásokról. A kéziratot eredményekből látható, hogy az átlagosnál gyakrabban igényelték az integrációs normatívát a városi és a kisközségi, valamint a délnyugati régióhoz tartozó intézmények. Ugyanakkor az átlagosnál jóval kevesebb iskola igényelte ezt a támogatást az északnyugati régió és a középső régió iskoláiból (ahol az átlagosnál jóval kevesebb a romák aránya), tehát az integrációs normatíva elérte a célcsoportot. A kutatók 568 iskolát vizsgáltak, ezek igazgatói közül 554-en nyilvánítottak véleményt az integrációs normatíva bevezetéséről. 70%-uk egyetértett a normatíva bevezetésével. Az igazgatók véleménye szerint az iskolák 27%-ában mindenki egyetértett az integrációs normatíva bevezetésének szükségességével, az iskolák 29%-ában tapasztalták a pedagógusok egyet nem értését, az iskolák 24%-ában pedig a nem roma szülők körében tapasztaltak ellenállást. A kutatók azt tapasztalták, hogy azoknak az iskoláknak az igazgatói mutatkoztak a leginkább elégedetlennek, amelyekben a legtöbb roma tanulót oktatják, főként azért, mert nekik a tanulók összetétele miatt már nincs lehetőségük az integrált oktatás bevezetésére. A vizsgálat szerint a normatíva az iskolán belüli elkülönítést csökkentette, de nem tudta megállítani az iskolák közötti szegregálódás folyamatát. (Liskó-Havas, 2004.)

3.2.2. Magántanulóvá nyilvánítás

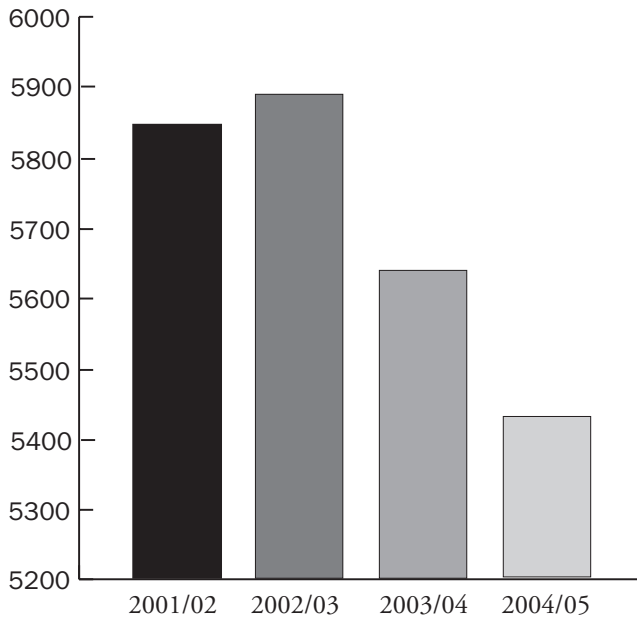
A roma gyerekeket nyolcszor nagyobb valószínűséggel nyilvánítják magántanulóvá, mint nem roma társaikat. Ez az adat egy 2000-ben készült kutatásból derül ki.⁴¹ A Köznevelési törvény 2002. évi módosítása előtt nem volt szükséges a Gyermekjóléti Szolgálat véleményének beszerzése, a változtatások nyomán azonban a hátrányos helyzetű gyerekek magántanulóvá nyilvánítása e nélkül nem lehetséges. Az 1. táblázatban is említett jogszabály-módosítás nyomán látható a magántanulóvá nyilvánítás csökkenő tendenciája. Az adatok azért is érdekesek, mert tudható, hogy a korábbi évekhez képest az egyes évfolyamokban csökken a gyereklétszám, de nő a roma gyerekek aránya. Így a magántanulók számának csökkenése egyértelmű.

---

41 Havas-Kemény-Liskó, ld:1.

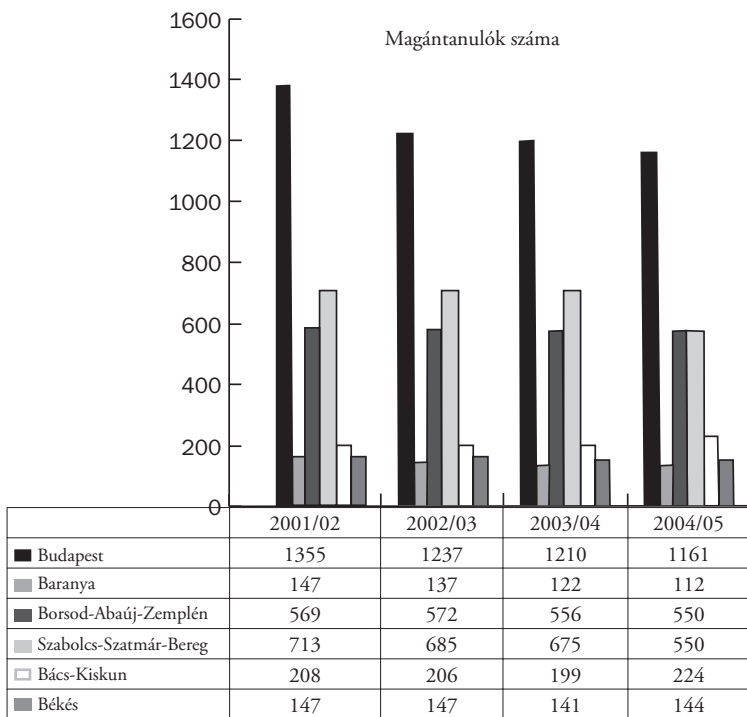
5/a táblázat

Magántanulók száma

5/b táblázat

Magántanulók száma

3.2.3. „UTOLSÓ PADBÓL...” program a nem fogyatékos gyermekek enyhe értelmi fogyatékosként minősítésének visszaszorítására

A roma gyermekek szegregációjának legfelháborítóbb módja az indokolatlan fogyatékosként nyilvánítás. A roma tanulók 20 százaléka kap fogyatékosként minősítést, míg nem roma társaiknál ez az arány mindössze 2 százalék.

A statisztikák arról tanúskodnak, hogy arányuk a fogyatékos gyerekek között folyamatosan emelkedik: az 1974/75-ös tanévben minden negyedik eltérő tantervű iskolába járó tanuló volt roma, az 1992-es iskolastatisztikák már 42 százalékos arányról számolnak be.

Az „Utolsó padból...” program célja a Szakértői és Rehabilitációs Bizottságok⁴² fejlesztése, a gyermekek szakaszos felülvizsgálata és ahol ez lehetséges, visszahelyezésük az általános iskolákba. Korábban ilyen szervezet és szakmailag illetve pénzügyileg támogatott felülvizsgálat nem volt a magyar közoktatásban.

Bár az elmúlt években szigorodtak azok a szabályok, amelyek alapján a szakértői bizottságok fogyatékosként minősíthetik a gyereket, a tendenciákon mindez mégsem változtatott. Gyakran előfordul, hogy az enyhe fokban értelmi fogyatékosként minősítés általánosan elfogadott 70 IQ-pontos határát a szakértői bizottságok nem veszik figyelembe, ennél magasabb intelligenciahányaddal is eltérő tantervű osztályba/iskolába irányítják a gyermeket. A mérési eredményeket jelentősen befolyásolhatja, hogy sok gyermek a megyeszékhelyen, többórányi utazás után, idegen környezetben kerül felmérésre, illetve hogy az oláh cigány vagy beás anyanyelvű gyermekeket nem anyanyelven vizsgálják. Bár minden fogyatékosként kell legyen valamilyen orvosilag kimutatható alapja, sokszor a legalapvetőbb orvosi vizsgálatok is hiányoznak.

Az eltérő tantervű tagozatokat fenntartó iskolák nemrégiben befejezett teljes körű vizsgálata azt mutatta, hogy e tagozatok harmadában – bár ezt a törvény előírja – nincs gyógypedagógus, és szintén csaknem harmadában a törvény által megengedettel ellentétes a csoportösszevonások aránya.⁴³

Az „Utolsó padból...” program eredményei még nem meggyőzőek. A 2004. évben lefolytatott felülvizsgálatok eredményeként megvizsgált 2233 második osztályos tanuló közel 11 százalékaról bizonyosodott be, hogy nem minősül fogyatékosként, ezért 2004. szeptemberétől visszahelyezhető az általános tantervű tagozatra. A visszahelyezett gyermekek után két éven keresztül új normatívát vehetnek fel a befogadó iskolák, amely a gyógypedagógiai ellátásra járó normatíva 70%-a.

⁴² A megyei jogú fenntartók működtetik a Szakértői Bizottságokat, melyek a gyerekek vizsgálatát végzik.

⁴³ Havas Gábor-Bernáth Gábor 2004. kézirat.

A Nemzeti Fejlesztési Terv forrásaira alapozva az OM a szakértői és rehabilitációs bizottságok szakmai munkájának fejlesztését tervezi, és velük együttműködve egy kultúrafüggetlen teszt sztenderdizálását, egységes vizsgálati protokollok kidolgozását, valamint egységes elektronikus adatszolgáltatási rendszer kifejlesztését készíti elő.

Megindult egy olyan kommunikációs program, ami azt célozta, hogy a jegyzők, a tanügyigazgatási tisztviselők, az iskolafenntartók tájékozódhassanak az Utolsó padból programról, hogy a továbbiakban partereként működhessenek együtt. Eddig tíz rendezvény volt, melyek egyike a megyei vezetőknek szólt. A 23 megyéből 6 jelent meg a rendezvényen, mely arány mutatja, hogy még a megyei vezetők sem értik a kérdés fontosságát.

Az „Utolsó padból...” program céljai közé tartozott az intézményfenntartói összeférhetlenség megszüntetése is. Még mindig a megyei fenntartók felelősek a fogyatékosokban dönteni jogosult szakértői bizottságokért, és ugyanakkor fogyatékkal élő gyerekek iskoláit is a megyék tartják fenn. Ez az összeférhetlenség nem segíti az enyhe fokban értelmi fogyatékosá nyilvánított gyerekek létszámának radikális csökkenését. Ugyanakkor fölmerül a kérdés, szükség van-e egyáltalán erre az iskolatípusra; vannak országok, ahol nincs ilyen iskolahálózat, illetve ahol elkezdték a felszámolását.

3.2.4. Útravaló program

A magyar kormány határozatban⁴⁴ döntött arról, hogy 2005. szeptemberétől minden hátrányos helyzetű gyerekeknek ösztöndíjat kell kapnia, azért, hogy közülük minél többen szerezhessenek érettségit. A 7. és a 8. osztályban a középiskolába való bejutás, a középfok négy évében a jó tanulmányi eredmények elérése a feladat. A programot az Oktatási Minisztérium integrációért felelős miniszteri biztosi hivatala dolgozta ki, felhasználva a Soros Alapítvány és a Fővárosi Közoktatásfejlesztési Közalapítvány tapasztalatait. Ennek nyomán a diákok nemcsak ösztöndíjat, hanem mentor tanári segítséget is kapnak, pótolva ezzel a szegény családokból érkezett gyerekek hátrányait. Az országos pályázatot a Tempus Közalapítvány bonyolítja.

A pályázat csak a hátrányos helyzetűekre vonatkozik; a meghatározás szerint ilyenek a gyermekvédelemben vett gyerekek, azok, akiknek szülei nem végeztek a nyolc átlánosnál magasabb iskolát, és a család olyan szegény, hogy jogosultak a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra.

Eddig közel 15 ezer diák nyert támogatást és mentortanári segítséget. A pályázó gyerekeket az iskolák választhatják ki, így fennáll a veszély, hogy nem a leginkább rászorultak kerülnek be a programba. Ugyanakkor az ösztöndíj összege is alacsony, a középiskolákban 4.500 Ft, ami nem akkora segítség egy családnak, hogy a gyerekeknek ne kelljen inkább munkát vállalni a tanulás helyett.

44 1016/2005.

A helyzetet bonyolítja, hogy az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium is működtet egy ösztöndíjprogramot roma gyerekek számára ott magasabb az ösztöndíj összege, de nem jár mentortanárra a támogatás mellé. Ugyanakkor aki nyer az OM pályázatán, az nem indulhat a másik minisztérium pályázatán. Így ahelyett, hogy a kormány ösztöndíjra fordítható forrásait koncentrálná, a gyerek és szülei kerülnek nehéz döntési helyzetbe.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekből látható, hogy az Oktatási Minisztérium, illetve a miniszteri biztosi hivatal az eltelt három év alatt sokat tett a szegregáció ellen. Az országos tendenciák ellen azonban tehetetlen; a lakóhelyi elkülönülést, a jobb körülmények között élő családok elköltözését, az infrastruktúrális különbségeket, a kirekesztést, az egyre jobban növekvő társadalmi különbségeket nem tudja ellensúlyozni. Az alkotmány biztosítja az egyenlő emberi méltóság jogát, a jog tilalmazza a diszkriminációt, mégis anyagi juttatások segítségével igyekszik a kormány az iskolafenntartókat és az iskolákat az alkotmányos alapjogok betartására ösztönözni. Gyakran elhangzik, hogy az oktatás területén kell kezdeni a problémák megoldását; de hogyan kezdődhet társadalmi kohézió, ha a gyerekek nem tudnak óvodába járni, szegregált lakókörnyezetben élnek, tanulnak, nőnek fel? Ha szüleik tartósan munka nélkül vannak? Hogy tudnának integrált iskolában tanulni azok a roma gyerekek, akik teljesen szegregált aprófalvakban élnek? Az oktatási törekvések csak akkor lehetnek sikeresek, ha a lakhatásban, foglalkoztatásban is változások történnek, és ha a jogszabályok és tervek végrehajtása elkezdődik.

Az oktatási szegregáció elleni lépéseket folytatni kell. Az eredmények egy része még nem mérhető (például óvoda, buktatás tilalma), másik része késlekedik (Utolsó padból program), és vannak egyértelmű sikerek is (például roma pedagógiai asszisztensek program, integrációs normatíva). Nem sikerült azonban a magyar oktatási rendszer alapvetően szelektív, versenyorientált jellegén változtatni. Az intézményi és fenntartói autonómia mértéke, a külső szakmai ellenőrzés hiánya, a szülők szabad iskolaválasztásához fűződő joga mind olyan alapvető jellemzői az iskolarendszernek, amelyek ellenében nehéz látványos eredményeket felmutatni. A Jászladányi alapítványi iskola esete⁴⁵ mutatja, hogy addig lesz szegregáció, amíg lehetőség van közpénzből alapítványi és magániskolákat működtetni, amíg az a gyerek, aki magániskolába akar elvonulni a többségtől, ugyanannyi állami támogatásba részesül, mint az, aki a szomszédos általános iskolába jár.

Látható azonban, hogy azoknak az iskolafenntartóknak és oktatási intézményeknek, amelyek megértették, hogy az egész társadalomnak érdeke a szegregáció felszámolása, már a rendelkezésére állnak a pénzügyi, szakmai, fejlesztési, módszertani eszközök, a pozitív példák és a támogatás, amellyel mindezt sikeresen megtehetik a saját településükön, iskolájukban.

---

45 Jászladányban kb. 720 iskolás gyerek van, ebből 650-en járnak helyben iskolába. A roma gyerekek többsége az önkormányzati általános iskolába jár, míg a nem roma gyerekek egy alapítványi iskolába, melyet a község iskolájának épületében működtetnek.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A jelentést az *Európai Roma Jogok Központja (European Roma Rights Center (ERRC))* készítette. Endre Sebők koordinálta a kutatást, és szerkesztette az országjelentés-tervezeteket. A jelentés végleges változatát Savelina Danova/Russinova írta. Egy korábbi változat kézíratszerkesztését Claude Cahn végezte. Dimitrina Petrova szerkesztette a lezárt kéziratot, és engedélyezte a jelentés végleges változatának kiadását. A jelentés kutatások és országspecifikus jelentések alapján készült, amelyeket Angel Blagoev, Kalinka Nikolaeva és Orhan Tahir, a szófiai központú nemkormányzati romaszervezet munkatársai, végeztek, illetve készítettek. *Equal Access Foundation* (Egyenlő Esélyek Alapítvány) vizsgálta a romák iskolai gettósisát Bulgáriában; a *Bolgár Helsinki Bizottság* munkatársa Slavka Kukova vizsgálta a gyogyepedagógiai-kisegítő iskolákat Bulgáriában; a szófiai központú *Human Rights Project* (Emberi Jogi Projekt) munkatársa Emil Cohen készített tanulmányt a bolgár szegregált iskolákról; a prágai központú nemkormányzati romaszervezet a *Athinganoi* munkatársa Yveta Kenety és a Cseh Köztársaság Romaügyi Kormányzati Hivatalának munkatársa David Benák végzett kutatást a Cseh Köztársaságban; az *Athinganoi* munkatársa Katerina Dobiášová nyújtott segítséget a kutatásokhoz a Cseh Köztársaságban; Magyarországon Kurucz Erika végzett vizsgálatokat; a romániai vizsgálatokat Monica Vladulescu végezte; a pozsonyi központú nemkormányzati szervezet, a *Milan Šimečka Foundation (Milan Šimečka Alapítvány)* munkatársa Stefania Koskova végezte a szlovákiai kutatásokat. A szlovákiai helyszíni vizsgálatok társfinanszírozója a Szlovák Kormányzati Intézet volt. Részt vettek még a jelentés elkészítésében az alábbi *ERRC*-munkatársak, gyakornokok és önkéntesek: Ana Balogh, Anita Danka, Margaret Hagan, Izsák Rita, Mona Nicoara, Susana Ricea és Veszelei Viktoria. Krassimir Kanev, a *Bolgár Helsinki Bizottság* elnöke fűzött kiegészítő megjegyzéseket a jelentésben felhasznált statisztikai adatokhoz.

Az *ERRC* külön köszönetet mond mindazon romáknak – közöttük Donka Panayotovának, a bolgár roma nemkormányzati szerv, a *Drom* részéről, Milan Nikolovnak és Andrei Ilievnek a bolgár roma nemkormányzati szerv, az *Amala-R* részéről – akik áldoztak idejükből, hogy elmondják az oktatással kapcsolatos problémáikat. Sok roma tisztségviselő és helyi közigazgatási alkalmazott is segítséget nyújtott a romák emberi jogi helyzetével kapcsolatos anyag összeállításában: közöttük Natasha Assenova, a Pazardjik megyei közigazgatási hivatal kisebbségi és demográfiai ügyek tanácsadója Bulgáriában, Antonín Luká, Kladno kerületi hivatala romaügyi tanácsadója a Cseh Köztársaságban, Zlatuše Tomášová és Štefan Tomáš, Teplice kerületi hivatala romaügyi tanácsadói a Cseh Köztársaságban és Marta Pompová, Sokolov kerületi hivatala romaügyi tanácsadója a Cseh Köztársaságban.

Az *ERRC* hálával tartozik a Brit Külügyminisztériumnak és Nemzetközösségi Hivatalnak a kutatáshoz és jelentés megjelentetéséhez nyújtott anyagi támogatásért.

„... mindzöldben jár”, mondta egy lány, de határozott hang, rögtön a mondat közepén kezdve. „A Delta-gyerekek pedig khaki színűben. Jaj, nem, nem akarok Delta-gyerekekkel játszani! Az Epsilonok még náluk is rosszabbak. Túl buták, hogy megtanuljanak írni és olvasni. Ráadásul feketét hordanak! Azt a ronda színt! Úgy örülök, hogy Béta vagyok.” [...] „Az Alfa-gyerekek szürkében járnak. Szorgalmasabbak, mint mi, mert annyira okosak. Annyira örülök, hogy Béta vagyok, mert nem vagyok olyan szorgalmas. És sokkal jobbak vagyunk, mint a Gammák és a Delták. A Gammák buták. Mind zöldben van, a Delta-gyerekek meg khaki színűben. Jaj, nem, nem akarok Delta-gyerekekkel játszani! Az Epsilonok még náluk is rosszabbak. Túl buták, hogy...”

Aldous Huxley, *Szép új világ*

1. BEVEZETÉS

A jelentés bemutatja, hogy az oktatásban érvényesülő faji megkülönböztetés miatt a roma gyerekek nem élvezhetik az egyenlő méltósághoz való jogot Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. Ezekben az országokban az elmúlt évtizedek során folyamatosan érvényesült a romák faji megkülönböztetése az oktatásban, helyrehozhatatlan károkat okozva a romák egész generációinak: a romák az alacsonyabbrendűség bélyegével nőnek fel; nem élvezhetik az egyenlő oktatáshoz és életesélyekhez való jogot, és megfosztották őket azoktól az előnyöktől, amelyeket egy multikulturális társadalomban való tanulás és élet jelent. Egyes helyeken a romák szegregált iskolái a lakóhelyi szegregáció eredményei. A faji megkülönböztetés ezekben az országokban betudható az oktatási rendszer működésének is, amely – sajátos nyelvük és kultúrájuk miatt – kizárta a romákat. Végül pedig, a faji megkülönböztetés az iskolai és más tisztségviselők tudatos erőfeszítésének is eredménye, akik – a romák iránti személyes ellenszenvből vagy a nem romák nyomására – igyekeztek elkülöníteni a roma gyerekeket a nem romáktól. A kormányok mindmáig adósak a faji megkülönböztetés elleni politika végrehajtásával. Magyarország kivételével, ahol nemrégiben intézkedések történtek a speciális iskolákban jelentkező megkülönböztetés megakadályozására és az iskolai szegregáció bizonyos formáinak megszüntetésére, a jelentésben szereplő országok kormányai közül egyik sem tett komoly lépéseket az iskolarendszerben érvényesülő megkülönböztetés megszüntetésére.

1.1. Az ERRC kutatási eredményeinek összefoglalása

Bulgária

A Bolgár Oktatási és Tudományügyi Minisztérium szerint Bulgáriában 106 olyan iskola és bölcsőde/óvoda van, ahol minden gyermek roma. A legtöbb ilyen iskola (a továbbiakban: „roma gettóiskolák”) szegregált, gettószerű romakörnyéken vagy annak közelében található. Szakértői becslések szerint az iskoláskorú roma gyerekek kb. 70%-a tanul jelenleg roma gettóiskolában. Ezenkívül, egy 2001-es vizsgálat szerint, meghaladja a 300-at azon iskolák száma, ahol romák százalékos aránya a tanulók között 50%-100%. Ellentétben a roma gettóiskolákkal, amelyeket főképp roma gyermekeknek építettek, sok iskolába, főleg a falusi iskolákba, az elmúlt évtized során bekövetkező demográfiai elmozdulás következtében járnak túlnyomórészt vagy kizárólag romák. Azonban a szegregáció okától függetlenül, az oktatás ezekben az iskolákban gyengébb színvonalú, mint ott, ahol a tanulók többsége nem roma. Az oktatás gyenge színvonala különösen feltűnő a roma gettóiskolákban, amelyek – a létrejöttük óta eltelt 50 év során – hírhedtté váltak róla. Bár a roma gettóiskolákban, ahová kizárólag romák járnak, általános tanterv szerint folyik az oktatás, és hivatalosan általános tantervű iskoláknak számítanak, az anyagi feltételek és az oktatás színvonala sokkal rosszabb, mint a normál iskolákban, ahová nem roma gyerekek járnak. A létrejöttük, vagyis az ötvenes évek óta eltelt hozzávetőleg fél évszázad során, a roma gettóiskolák miatt, a romák több generációjának tanulmányi eredményében alakultak óriási egyenlőtlenségek, amelyek a társadalom fősodrából való folyamatos kirekesztődésüket eredményezték. Egy új világbanki vizsgálat szerint a 15 éves vagy ennél idősebb iskolázatlan romák aránya 13,3%; 76,4%-uk csak általános iskolát végzett; 10%-uk járt középiskolába, 0,2%-uknak van egyetemi diplomája vagy valamilyen felsőfokú végzettsége. Összehasonlításképpen álljanak itt az azonos korú bolgár nemzetiségű népesség megfelelő adatai: 6,4% (iskolázatlan), 28,1% (csak általános iskolát végzett), 45,4% (középfokú végzettség) és 20,1% (egyetemi végzettség).¹

További súlyos problémát jelent Bulgáriában, hogy a roma gyerekeket a fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba kényszerítik.² Nem hivatalos becslések szerint a romák rendkívül felülreprezentáltak ezekben az intézményekben, a tanulók 80–90%-át alkotják.

1 Lásd Bulgária. Felmérés a szegénységről. 24516-BUL számú jelentés. Világbanki dokumentum. 2002. október 29., 6.1. táblázat, p. 106, link: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer?WDSPath=/IB/2002/12/06/000094946_02112204044990/Rendered/PDF/multi0page.pdf.

2 A jelentésben a „fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott gyógypedagógiai-kisegítő iskolák” vagy egyszerűen „gyógypedagógiai-kisegítő iskolák” kifejezések speciális iskolákat jelölnek, ahol a mentális retardáltság mértékének a Betegségek nemzetközi osztályozásában szereplő kategóriái szerint enyhe fokon vagy enyhén-közepesen értelmi fogyatékosnak minősülő gyermekek oktatása folyik.

Cseh Köztársaság

A cseh kormány saját becslése szerint „a roma gyermekek hozzávetőleg 75%-át irányítják át vagy iskolázzák be közvetlenül gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba.”³ Itt olyan tanterv szerint kell tanulniuk, amely gyengébb a normál iskoláknál; emiatt gyakorlatilag megfosztják őket a lehetőségtől, hogy normál iskolában folytathassák tanulmányaikat. Bár – elvben – megvan a lehetősége, hogy átkerüljenek, gyakorlatban a speciális iskolákban történő elhelyezés, ritka kivételektől eltekintve, végérvényes. Fontos körülmény, hogy a cseh oktatásügyi hatóságok továbbra is kizárólag az intelligenciatesztet alkalmazzák az iskolaérettség vizsgálatához annak ellenére, hogy bebizonyosodott, az eredmények pontatlanok és faji diszkriminációt tartalmaznak; a pszichológiai teszt nem magyarázza a nyelvi és kulturális sokszínűséget, és az eredmény értékelésekor érvényesülő nagymértékű szubjektivitás faji és más irreleváns tényezők érvényesülését teszi lehetővé. A szülők beleegyezését általában valamilyen fokú erőszakkal kényszerítik ki. Bár a kormány elismeri, hogy létezik a probléma, lépései mindez ideig nem fordították vissza érzékelhetően a roma gyermekeknek a fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban történő elhelyezésének folyamatát. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolába kizárólag faji alapon kerülő gyerekek nem részesültek felzárkóztatásukat biztosító oktatásban.

Magyarország

A roma gyermekek szegregációja általános a magyar oktatási rendszerben. A különféle mechanizmusok a szegregáció eltérő formáihoz vezettek az iskolarendszer különböző szintjein. Más közép-kelet-európai országok gyakorlatához hasonlóan, a magyar gyakorlatban is érvényesül, hogy a fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott gyógypedagógiai-kisegítő iskolákat hozzávetőleg fél évszázada használják roma gyermekek „gyűjtője”-ként, akiket a normál általános iskolák nem tudtak vagy nem akartak befogadni. 1993-as hivatalos statisztikák szerint, ekkor végeztek utoljára országos szintű etnikaiadat-gyűjtést, a fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott gyógypedagógiai-kisegítő iskolák speciális gyógypedagógiai tanterve szerint oktatott gyermekek csaknem fele roma nemzetiségű volt. Követéses vizsgálatok azt mutatják, hogy az ezt követő időszakban a roma gyermekek felülreprezentáltságának folyamata változatlan maradt.

Más roma gyermekeket az általános iskolákban szegregálnak úgy, hogy külön osztályokat alakítanak ki nekik. A roma gyermekek magyarországi normál iskolákon belüli faji megkülönböztetésének széleskörű gyakorlata egy 1997-es, a nemzeti és etnikai kisebbségek oktatásáról szóló oktatási minisztériumi rendeleten alapul. A rendeletre hivatkozva különítették el a roma gyermekeket kizárólag romákból álló, gyakran a szokásos feltételek híján lévő,

3 Lásd A Faji Diszkrimináció Eltörlésének Bizottsága, CERD/C/372/1. függelék, 2000. április 14., A részes államoknak az Egyezmény 9. cikke szerinti jelentései. Az államok negyedik, 2000-ben esedékes időszakos jelentése. Függelék: Cseh Köztársaság, 1999. november 26., 134. bekezdés.

„felzárkóztató” osztályokba, amelyek gyenge színvonalú oktatást nyújtanak területileg szegregált vidékeken. A „felzárkóztató” osztályokban tanuló roma gyermekek többsége sohasem kerül be a normál iskolarendszerbe. Ebben az elkülönített rendszerben maradnak, és fejezik be tanulmányaikat, gyakran csupán ötödik évfolyamig jutva el. A normál iskolák is megszabadulnak a roma gyermekektől: nyomást gyakorolnak a roma szülőkre, hogy „magántanulóként” járassák gyermeküket iskolába. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy felmentik a gyermeket a kötelező iskolátogatás alól, és ezzel az iskola lerázza magáról a roma gyermekek megfelelő oktatásának kötelezettségét. Több ezer roma gyermek tanul jelenleg roma településeken vagy a közelükben található szegregált gettóiskolákban, ahol alig találni nem romát.

Románia

Romániában jelentős számú roma gyermek tanul roma gettóban vagy túlnyomórészt romák által lakott környéken található gettóiskolákban, ahová kizárólag romák járnak. Ezenkívül *de facto* szegregált iskolák jöttek létre demográfiai folyamatok és annak eredményeként, hogy nem romák nem járnak olyan iskolákba, ahol a roma tanulók aránya magas. Összehasonlítva azon iskolákéval, ahol túlnyomórészt nem roma tanulók tanulnak, a szegregált roma iskolákban szinte mindig alacsony az oktatás színvonala. A műszaki infrastruktúra és a tanítás színvonala ezekben az iskolákban rendszerint nagyon alacsony, időnként egyenesen katasztrófális.

A roma gyerekeket a normál iskolákon belül is elkülönítik, például az etnikai kisebbségeknek és a fejlődési fogyatékkal élők számára kialakított, speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolák tantervét alkalmazó osztályokban. Bár nincsenek jogi akadályai – etnikai okokra hivatkozva – etnikai oktatást biztosító osztályok kialakításának, amikor romákról van szó, ezek az osztályok leggyakrabban faji diszkrimináció eredményei. A nem roma szülők nyomást gyakorolnak az iskolákra, hogy tartsák távol gyermekeiket roma osztálytársaiktól, aminek az iskolák külön osztályok kialakításával igyekeznek megfelelni.

A romák diszkriminációja a román iskolarendszerben megdöbbentő különbségeket eredményezett a romák és a nem romák tanulmányi eredményében. A legújabb kutatások szerint a roma gyermekek, az általános népességgel összehasonlítva, négyszer ritkábban járnak óvodába. Továbbá, nem roma társaikkal összehasonlítva, 25% és 30%-kal kevesebb roma gyermek jár általános, illetve középiskolába. Azon gyermekek, akik semmilyen oktatásban nem részesülnek, 80%-ban romák.⁴ A következmények megdöbbentőek: elmondások szerint a felnőtt korú romák csaknem 40%-a írástudatlan; a folyamat ahelyett, hogy gyengült volna, erősödött az átmenet időszakában.⁵

4 MEC (Románia Oktatási és Kutatási Minisztérium), ISE (Oktatástudományi Intézet), ICCV (Életminőség-kutató Intézet), UNICEF, „Részvétel a roma gyermekek oktatásában”, Bukarest, 2002, p. 8.

5 Uo., p. 8.

Szlovákia

Szlovákiában egész rendszere alakult ki a roma gyermekek szegregációjának, amelynek legszembetűnőbb formája a fejlődési fogyatékkal élőknek kialakított iskolákban történő elhelyezésük. Különböző források szerint a roma gyermekek aránya ezekben az iskolákban 80-100%. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolák olyan mértékben kapcsolódnak a köztudatban a romákhoz, hogy a köznyelv csak „cigányiskolák”-nak nevezi őket. Az erőteljes romaellenesség Szlovákiában megteremtette a gettósodás feltételeit azokban az iskolákban, ahová korábban vegyes etnikumú tanulók jártak. Sok iskolában – az ugyanazon környékbeli iskolákba járó roma tanulók százalékos arányához viszonyítva – aránytalanul megnőtt a roma tanulók százalékos aránya. Ennek oka, hogy a nem roma tanulók „elmenekültek” ezekből az iskolákból. Az etnikailag tiszta osztályok kialakulása ellenőrizetlen folyamat. Ezt a folyamatot erősítik a társadalmi és demográfiai folyamatok, amelyek a nem roma lakosság csökkenéséhez vezettek Kelet-Szlovákia vidéki területein.

1.2. A tanulmány jellege és szerkezete

A jelentés az ERRC Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában 2002 végén és 2003-ban végzett helyszíni vizsgálatának eredménye. Bulgáriában az ERRC a *Bolgár Helsinki Bizottsággal (BHB)* közösen vizsgálta a speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolákat, ami a BHB nagyobb vizsgálatának része volt; ez utóbbi a gyermekek helyzetét vizsgálta állami intézményekben. Az ERRC/BHB a 74 bolgár speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolából 46-ot keresett fel; a többi 28 iskolában a BHB végezte a kutatást (1. sz. függelék). Ezenkívül az ERRC a következő helyeken vizsgálta a roma gettóiskolákat és a romák szegregált oktatásának egyéb formáit: egy nagyvárosban – Pazardjik (Pazardjik megye), egy kisvárosban – Provdia (Varna megye) és egy faluban – Bukovlak (Pleven megye).⁶ A szófiai Nyílt Társadalom Alapítvány 2001-2002-ben végzett kutatásai a romák szegregált oktatásának hasonló mintáit azonosították a 28 bolgár megye nagy részében (1. sz. függelék).

A Cseh Köztársaságban az ERRC helyszíni vizsgálatainak középpontjában három város állt: Teplíce (Ustecký régió), Sokolov (Karlovarský régió) és Kladno. Magyarországon egy nagyvárosban, Pécsen (Baranya megye), kisvárosokban, Alsószolcán (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), Komlón (Baranya megye), Nyíradonyban (Hajdú Bihar megye) és Szentesen (Csongrád megye) és kisvárosokban/falvakban Forrón (Pest megye), Göncön és Szomolyán (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) végzett kutatást; öt különböző megyében, ahol – a legutóbbi

⁶ A közigazgatási egységek Bulgáriában: megye (oblast) és járás (obsztina). A régió (kraj) a legnagyobb közigazgatási egység a Cseh Köztársaságban; ezt követi a körzet (okres) és a járás (m). Ugyanez a közigazgatási szervezet található Szlovákiában: régió (kraj), körzet (okres) és járás (m). Magyarországon közigazgatási egységek a régió, a megye és a települések (megyei jogú város, város, község). Romániában a közigazgatási egységek a megye (judete), a város (oras) és a kommuna (comune).

népszámlálás adatai szerint – magas a roma lakosság aránya. A szegregált oktatásról a Delphoi Consulting egy 1998-as kutatása szolgáltatott további adatokat (3. és 4. táblázat, pp. 26-27).

Romániában a kutatás egy nagyvárosban, Oradea (Nagyvárad) (Bihar megye), kisebb városokban, Hunedoara (Hunedoara megye), Alexandria (Teleorman megye) és Caracal (Olt megye), kisvárosokban, Zimnicea (Teleorman megye), Somcuta Mare (Maramure megye) és Gyra Văii (Băcau megye) és egy faluban – Coroieni (Maramure megye), hat román megyében folyt. Ezenkívül a kutatási adatokat az Román Oktatási és Kutatási Minisztérium, az Oktatástudományi Intézet és Életminőség-kutató Intézet 1998-as adatbázisa szolgáltatta (3. számú függelék).

Szlovákiában az ERRC kutatása Košice és Prešov régiókban, a két legnagyobb roma népességű régióban folyt (6. táblázat p. 30). A kutatás e régiókon belül három körzetre koncentrált: Spišská Nová Ves körzet (Košice régió), továbbá Prešov és Bardejov körzet (Prešov régió). Az ERRC felkeresett minden speciális gyogyepedagógiai-kisegítő iskolát a körzetekben (7-9. és 11. táblázat, pp. 31-33), és információkhoz jutott az itt található 10 normál iskola etnikai összetételéről. A kiválasztott iskolák hírhedten „cigányiskolák”, azaz a helyi nem roma lakosság gyenge iskoláknak tekinti őket, mivel a roma gyermekek többségben vannak itt, és/vagy mert kiterjedt roma települések közvetlen közelében található (8., 10. és 12. táblázat, pp. 31-33).

A következő rész az államnak az oktatáshoz való joghoz kapcsolódó legfontosabb kötelezettségét mutatja be. A jelentés harmadik része az öt vizsgált országban található iskolákban tanuló roma gyermekekre vonatkozó adatokat ismerteti. A negyedik rész a speciális iskolarendszert és azokat a tényezőket mutatja be, amelyek a roma gyermekeknek a fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott iskolákba történő aránytalanul magas beiskolázásához vezettek. Az ötödik rész a normál iskolákban kialakított osztályokban szegregált roma gyermekeket állítja a vizsgálat középpontjába. A hatodik rész a roma gettóiskolákat és a roma gyermekeknek a normál általános iskolai oktatáshoz való jogtól való diszkriminatív megfosztottságát mutatja be. A jelentés a romák oktatásban elszenvedett hátrányos megkülönböztetésének megszüntetésére vonatkozó elvi nyilatkozattal zárul.

2. AZ ÁLLAMOK NEMZETKÖZI EMBERI JOGI SZABÁLYOZÁS SZERINTI KÖTELEZETTSÉGEI

Bulgária, a Cseh Köztársaság, Magyarország, Románia és Szlovákia aláírói az elsődleges nemzetközi és európai emberi jogi szerződéseknek, amelyek megtiltják a faji diszkriminációt és a faji szegregációt mint az utóbbi egy különösen extrém formáját, arra kötelezve az egyes országokat mint aláíró feleket, hogy mindenki számára egyenlő esélyeket biztosítsanak az oktatásban. Ezen országok alkotmányos rendelkezései kifejezetten beépítik ezeket a szerződéses kötelezettségeket a nemzeti jogba, és úgy rendelkeznek, hogy ezek a kötelezettségek elsőbbséget élveznek a nemzeti jogban, amikor a nemzetközi és a nemzeti jog között ellentmondás áll fenn.⁷ Az EU-tagjelölt országoknak, EU-s tagságuk egyik feltételként (a Koppenhágai Európa Tanács⁸ által kialakított politikai kritériumok részeként) tiszteletben kell tartaniuk az emberi jogokat, továbbá alkalmazniuk kell az EU diszkriminációt tiltó jogi vívmányait.

A romák faji megkülönböztetése az oktatásban – tekintet nélkül arra, hogy szándékosan vagy más folyamatok nem szándékolt eredményeként jön létre – a nemzetközi emberi jogok megsértésének minősül. A romák faji megkülönböztetése az oktatásban különösen gonosz formája a diszkriminációnak, amely ellentétes számos nemzetközi emberi jogi dokumentummal: a faji szegregációt egyértelműen megtiltja a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Nemzetközi Egyezmény (ICERD), amely megtiltja továbbá faji megkülönböztetést az oktatásban. Az UNESCO Egyezménye Az Oktatásban Alkalmazott Megkülönböztetés Elleni Küzdelemről speciális tiltást tartalmaz az oktatásban alkalmazott faji diszkriminációról. Végezetül pedig az embertelen és megalázó bánásmódot tiltó nemzetközi jogi szabályozás is kapcsolódik a faji megkülönböztetés tilalmához, mivel – amint nemzetközi jogi testületek megállapították – az utóbbi, bizonyos körülmények között, embertelen és megalázó bánásmódnak minősülhet. A megállapodásokat aláíró államok kötelesek a szegregáció és más faji megkülönböztetés minden formáját megszüntetni, és pozitív lépéseket tenni következményük orvoslása érdekében.

2.1. A faji szegregáció tilalma

A nemzetközi jog egyértelműen tiltja a faji szegregációt. A Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Nemzetközi Egyezmény („ICERD”) 3. cikke megállapítja,

⁷ Lásd Bulgária Alkotmányának 5(4). cikkét; a Cseh Köztársaság Alkotmányának 10. cikkét; a Magyar Köztársaság Alkotmányának 7(1); Románia Alkotmányának 20. cikkét; és Szlovákia Alkotmányának 11. cikkét.

⁸ További információk találhatóak a Koppenhágai Európa Tanács által meghatározott EU-csatlakozási kritériumokról a következő internetes címen: <http://europa.eu.int/comm/enlargement/intro/criteria.htm>.

hogy „A részes felek különösen elítélik a faji szegregációt és apartheidet, és vállalják, hogy joghatóságuk területén minden ilyen gyakorlatot megakadályoznak, megtiltanak és megszüntetnek”.⁹ A részes felek kötelezettségei, amelyeket az ICERD 2. cikke határoz meg pontosan, többek között „bármely személy, csoport vagy szervezett általi faji megkülönböztetés megakadályozása és megszüntetése bármilyen megfelelő eszközzel, ideértve – a körülmények függvényében – a jogalkotás folyamatát is” (2.(d) cikk, kiemelt hangsúllyal). A 3. cikk normatív tartalmát tovább finomítja az ENSZ Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottságának 19. számú, a „Faji szegregáció és az apartheid (3. cikk)”-hez fűzött Általános Magyarazatában. Megállapítja:

„1. Az ENSZ Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottsága felhívja a részes felek figyelmét a 3. cikk tartalmára, amelynek értelmében a részes felek vállalják, hogy joghatóságuk területén a faji szegregáció és az apartheid minden gyakorlatát megakadályozzák, megtiltják és megszüntetik. Bár az apartheidre történő utalás kifejezetten Dél-Afrikára irányult, az elfogadott cikk megtiltja a faji szegregáció minden formáját minden országban.

2. A Bizottság úgy véli, az ilyen gyakorlat megszüntetésének kötelezettsége magában foglalja az állam területén a korábbi kormányok vagy az állam területén kívüli erők részéről folytatott vagy megtúrt ilyen gyakorlat következményei megszüntetésének kötelezettségét is.

3. A Bizottság megállapítja, hogy a teljes vagy részleges faji szegregációt egyes országokban kormányzati politikák okozzák, előfordulhat részleges szegregáció magánszemélyek cselekvéseinek szándékolatlan melléktermékeként is. Sok városban a lakhatás mintáit a jövelemcsoportok közötti különbségek befolyásolják, amelyekhez esetenként kapcsolódnak a faj, bőrszín, eredet és nemzeti vagy etnikai származás alapján fennálló különbségek, amelynek következtében az ott lakókat megbélyegzik, az egyén pedig olyan diszkriminációt kénytelen eltűrni, amelyben a faji okok más okokkal keverednek.

4. A Bizottság ezért megerősíti azon véleményét, hogy faji szegregáció kialakulhat a hatóságok kezdeményezése vagy közvetlen részvétele nélkül is. Felszólítja a részes államokat, kísérjenek figyelemmel minden olyan tendenciát, amely faji szegregációhoz vezethet, szüntessék meg az ebből következő összes negatív következményt, és számoljanak be ezekről az intézkedésekről időszakos jelentéseikben.”¹⁰

9 Amennyiben az ICERD külön tiltást tartalmaz az oktatáshoz és képzéshez való jog élvezetében megnyilvánuló faji diszkriminációra vonatkozóan (5(e)(i)(v) cikk), a 3. cikk faji szegregációra vonatkozó tilalma figyelemre méltó a faji alapú erőszakos szegregáció okozta különösen nagy károk hangsúlyozásában. A faji szegregációra vonatkozó tiltás beépítésével egy külön 3. cikkbe, az ICERD a faji szegregáció áldozataival szemben megnyilvánuló, különösen megalázó bánásmódot hangsúlyozza.

10 Lásd az Emberi Jogok Főbiztosának Hivatalát, „Faji szegregáció és az apartheid” (3. cikk): 18/08/95. CERD 19. általános ajánlás (Általános Megjegyzések a következő internetes címen: [http://193.194.138.190/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CERD+General+recom.+19.En?OpenDocument](http://193.194.138.190/tbs/doc.nsf/(symbol)/CERD+General+recom.+19.En?OpenDocument)).

Az UNESCO Egyezménye Az Oktatásban Alkalmazott Megkülönböztetés Elleni Küzdelemről (Convention Against Discrimination in Education („CDE”)) speciális tiltást tartalmaz az oktatásban alkalmazott faji megkülönböztetésről. A CDE 1.(c) cikke megtiltja a az oktatásban alkalmazott diszkriminációt, amelynek meghatározásában szerepel, többek között, „külön oktatási rendszerek vagy intézetek létesítése vagy fenntartása személyek vagy személyek csoportjai részére”.¹¹ A CDE 1.(d) cikke megtiltja továbbá, hogy „személyek vagy személyek csoportjainak lehetőségeit alacsonyabb színvonalú oktatásban való részvételre korlátozzák”. Így tehát a de facto szegregált iskolák megléte a roma gettóknban, ahol az oktatás színvonala alacsonyabb, továbbá a romáknak a szellemi fogyatékosok számára kialakított iskolákban történő elhelyezése a CDE megsértésének minősül. Az első esetben nem beszélhetünk mentességről: a roma gettóiskolák nem „vallási vagy nyelvi okokból külön rendszerek vagy intézetek”, nem is magániskolák, amelyek a normál, állami finanszírozású iskolákban nyújtott oktatási szolgáltatásokat meghaladó vagy azokon túlmutató szolgáltatásokat nyújtanak. A fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott iskolák vonatkozásában ezek az iskolák a CDE megsértésének minősülnek, mivel ezekben az iskolákban a beiskolázás faji alapú.

2.2. A Faji Diszkrimináció Tilalma Az Oktatáshoz Való Jog Élvezetében

Sok nemzetközi szerződés is tiltja a faji/etnikai alapú diszkriminációt az alapvető emberi jogok, többek között az oktatáshoz való jog, élvezetében.

Az ICERD 5. cikke kötelezi a részes feleket a diszkrimináció tilalmára és megszüntetésére, és az oktatáshoz való jog élvezetének törvény előtti egyenlő biztosítására. A faji megkülönböztetés

¹¹ A CDE az elkülönített oktatás bizonyos, a 2. cikkben részletezett formáit kiveszi a faji diszkrimináció tilalma alól: „Ha az Államban megengedett, az alábbi helyzetek nem minősülnek diszkriminációnak a jelen Egyezmény 1. cikkének jelentésén belül:

(a) a két biológiai nem tanulóinak létrehozott vagy fenntartott külön oktatási rendszerek vagy intézmények, ha ezek a rendszerek vagy intézmények egyenértékű hozzájutást jelentenek az oktatáshoz, ugyanolyan színvonalon képzett tanári kart, ugyanolyan minőségű iskolaépületet és felszerelést biztosítanak, és lehetővé teszik, hogy ugyanolyan vagy egyenértékű oktatásban részesüljenek;

(b) vallási vagy nyelvi okok miatt létrehozott vagy fenntartott külön oktatási rendszerek vagy intézmények, amelyekben olyan oktatást kínálnak, amely összhangban áll a szülők vagy gyámok kívánásával, ha az ilyen rendszerekben való részvétel vagy ilyen intézmények látogatása nem kötelező, és ha az itt nyújtott oktatás színvonala megfelel annak a színvonalnak, amelyet az illetékes hatóságok esetlegesen megállapítanak vagy jóváhagynak, főleg az oktatás ugyanolyan szintjén;

(c) magán oktatási intézmények létrehozása és fenntartása, ha az intézmények célja nem csoportok kirekesztése, hanem oktatási létesítmények biztosítása az államilag biztosított intézményeken kívül, ha az intézményeket ezzel a céllal összhangban vezetnek, és ha az itt nyújtott oktatás színvonala megfelel annak a színvonalnak, amelyet az illetékes hatóságok esetlegesen megállapítanak vagy jóváhagynak, főleg az oktatás ugyanolyan szintjén.”

meghatározását az ICERD 1. cikke tartalmazza „a faj, bőrszín, eredet, nemzeti vagy társadalmi származás szerinti megkülönböztetést, kizárást, korlátozást vagy előnyben részesítést, mely célja vagy következménye szerint megakadályozza, hogy minden személy egyenrangúan élvezze és gyakorolja az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat a politikai, gazdasági, szociális, kulturális nyilvánosság területén és a nyilvánosság egyéb területein.” Mind a közvetlen (cél szerinti), mind a közvetett (következmény szerinti) megkülönböztetés tilalmát újra megerősíti az ENSZ Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottsága, amelynek értelmezésében az ICERD része továbbá a nyílt diszkrimináció és azon, látszólag közömbös, cselekmények tilalma „amelyek megengedhetetlen különbségeket eredményeznek a faj, bőrszín, eredet, nemzeti vagy társadalmi származás szerinti megkülönböztetéssel sújtott csoportok tekintetében.”¹² Ezért, annak ellenére, hogy nemzeti jog esetleg tiltja a faji megkülönböztetést és/vagy faji szegregációt, ha bizonyos törvények vagy gyakorlatok megvalósításának eredményeként a romák alacsonyabb színvonalú oktatásban részesülnek, ez az ICERD megsértését jelenti. Az európai jogban a közvetlen és közvetett megkülönböztetést, többek között, az oktatáshoz való jog élvezetében, az Európai Unió Tanácsának 2000/43/EC számú irányelve tiltja (Faji Egyenlőség Irányelv). Az Irányelv 1. cikke tiltja, többek között az oktatás területén, a 3(g) cikkben meghatározott, a „faji jog nemzeti származás szerinti közvetlen vagy közvetett megkülönböztetést”.

Az emberi jogok élvezetében megvalósuló, faji és/vagy nemzeti származás szerinti diszkriminációt tiltja számos más nemzetközi dokumentum, többek között, az Egyezmény a Gyermekek Jogairól 2(1) cikke, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (ICESCR) 2(2) cikke és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 26. cikke.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának (ICESCR) az ICESCR 13. cikkéhez fűzött magyarázata jelzi, hogy az oktatáshoz való jog egyik eleme, hogy az oktatás „jog szerint és valóságosan, megkülönböztetés nélkül, biztosított minden csoport, különösen a legkiszolgáltatottabb csoportok számára”.¹³ Továbbá, bár az oktatáshoz való jog sok eleme (például az ICESCR-ben megfogalmazott összes jog) folyamatosan valósul meg, a megkülönböztetés tilalmának teljes mértékben és azonnal érvényt kell szerezni.¹⁴

Más emberi jogi nemzetközi szerződések a diszkrimináció elleni egyenlő védelemre és tiltásokra vonatkozóan tartalmazzák általános garanciákat, amelyek egyformán alkalmazhatók az oktatásra és az állam fellépésének összes más területére. Az Emberi Jogok Európai

12 Lásd az Emberi Jogok Főbiztosának Hivatalát, Diszkrimináció meghatározása (1. cikk 1 bek.): 22/03/93. CERD 14. általános ajánlás (Általános Megjegyzések) a következő internetes címen: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CERD+General+recom.+14.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/CERD+General+recom.+14.En?OpenDocument).

13 Lásd a Gazdasági és Szociális Tanácsnál. Az oktatáshoz való jog (13. cikk): 08/12/99. (E/C.12/1999/10, CESCR általános ajánlás 13. bekezdés 6 (b)), a következő internetes címen: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/E.C.12.1999.10,+CESCR+General+comment+13.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/E.C.12.1999.10,+CESCR+General+comment+13.En?OpenDocument).

14 Uo., 31. bek.

Egyezményének (ECHR) 12. kiegészítő jegyzőkönyve tehát 1. cikkében megállapítja, hogy „A törvényben biztosított bármely jog élvezetét a faj, bőrszín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, kisebbségi hovatartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.”

2.3. Az Embertelen és Megalázó Bánásmód Tilalma

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (ECHR) (3. cikk), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (ICCPR) (7. cikk) és az Egyezmény a Gyermekek Jogairól (CRC) (37. cikk) is tiltja az „embertelen és megalázó bánásmódot.” Bizonyos esetekben a faji megkülönböztetés önmagában és önmagától a nemzetközi jog szerinti megalázó bánásmódnak minősül. Például az Emberi Jogok Európai Bizottsága az Egyesült Királyság elleni korszakos döntésében megállapította, hogy ECHR 3. cikke¹⁵ értelmében „a faji diszkrimináció, bizonyos körülmények között, önmagában megalázó bánásmódnak minősülhet”.

2.4. Az állam kötelezettsége a teljes és tényleges egyenlőség biztosításában

A nemzetközi jog pozitív fellépésről rendelkezik a diszkrimináció, többek között az oktatásban megvalósuló diszkrimináció, megakadályozása és orvoslása érdekében.

15 Lásd az Emberi Jogok Európai Bizottságát, Kelet-afrikai ázsiaiak kontra Egyesült Királyság 3 E.H.R.R. 76 (1981), 196. bek. Döntésében abban az ügyben, amikor az Egyesült Királyság és gyarmatai kelet-afrikai ázsiai állampolgárai panasszal élt a brit bevándorlási törvényekkel szemben, amelyek nem engedélyezték, hogy az Egyesült Királyság területére lépjenek Kelet-Afrikában élő, ázsiai származású, útlevelel rendelkező brit állampolgárok, az Emberi Jogok Európai Bizottsága azzal érvelt, hogy „személyek egy csoportjának nyilvános, faji indíttatású kiemelése eltérő bánásmód céljából, bizonyos körülmények között, az emberi méltóság megsértésének bizonyos formáját jelentheti”, és „személyek egy csoportjának faji okokból megvalósuló eltérő bánásmódban részesítése ezért alkalmas lehet megalázó bánásmód megvalósítására, amikor a valamilyen más okból megvalósuló eltérő bánásmód nem vetne fel ilyen kérdést.” A strasbourgi szervezetek ezt követően számos alkalommal megerősítették ezt az elvet. (Lásd az Emberi Jogok Európai Bizottságát, Kelet-afrikai ázsiaiak kontra Egyesült Királyság 3 E.H.R.R. 76 (1981), 207. bek.) Lásd még, Abdulaziz, Cabaes és Balkandali kontra Egyesült Királyság, Bizottsági Jelentés, 6 E.H.R.R. 28 (1983), 113. bek. (határozottan megerősíti „a kelet-afrikai ázsiaiak esetével kapcsolatban kifejtett véleményét, hogy személyek egy csoportjának faji indíttatású kiemelése eltérő bánásmód céljából, bizonyos körülmények között, az emberi méltóság megsértésének bizonyos formáját jelentheti”); Hilton kontra Egyesült Királyság, No. 5613/72, 1976. március 5-i Elfogadhatósági döntés (börtöntisztek börtönlakó sérelmére elkövetett állítólagos faji megkülönböztetés felvetett egy, a 3. cikk szerinti kérdést); Glimmerveen & Hagenbeek kontra Hollandia, 4 E.H.R.R. 260 (1979), Elfogadhatósági döntés, 19. bek. (felidézve azt a kelet-afrikai ázsiaiak ügyében tett megállapítást, miszerint a faji diszkrimináció jelenthet megalázó bánásmódot). Az Európai Bíróság is elfogadta a strasbourgi szervezetek érvelését: Lásd Vivien Prais kontra Európai Közösségek tanácsa, 130/75. számú ügy, az Európai Bíróság, 1976. október 27-i döntése p. 7 (hivatkozással a kelet-afrikai ázsiaiak ügyére).

Az ICERD 1(4) cikke úgy rendelkezik, „Az olyan különleges intézkedések, amelyeket kizárólag az esetleg védelemre szoruló egyes faji vagy etnikai csoportok vagy egyének megfelelő fejlődése érdekében azért hoznak, hogy az ilyen csoportok vagy egyének számára az emberi jogok és alapvető szabadságjogok egyenlő élvezetét vagy gyakorlását biztosítsák, nem tekinthetők faji megkülönböztetésnek, feltéve azonban, hogy az ilyen intézkedések nem eredményezik külön jogok fenntartását a különböző faji csoportok számára és hogy nem lesznek hatályban azután, amikor azok kitűzött céljukat elérték.”

A Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Európai Keretegyezmény 4(2). cikke előírja, hogy a Felek „kötelesek – amennyiben szükséges – olyan intézkedéseket elfogadni, amelyek előmozdítják a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális élet minden területén a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek és a többséghez tartozók közötti teljes és hatékony egyenlőséget. E vonatkozásban kellő figyelmet fordítanak a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek sajátos körülményeire.” A Keretegyezmény 12. cikke kifejezetten előírja továbbá, hogy a Felek „kötelesek előmozdítani az esélyegyenlőség megvalósulását a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek esetén az oktatás minden szintjén.” Ez minimálisan azt jelenti, hogy az államnak pozitív lépéseket kell tennie az iskolai szegregáció megszüntetése érdekében.

Végül, a Faji Egyenlőség Irányelvének 5. cikke úgy rendelkezik, hogy „A teljes egyenlőség gyakorlati megvalósítására tekintettel, az egyenlő bánásmód elve nem akadályozza meg a tagállamokat abban, hogy olyan speciális intézkedéseket tartsanak fenn vagy fogadjanak el, amelyek megakadályozzák a faji vagy etnikai eredethez kapcsolódó hátrányokat, vagy kárpótlást nyújtanak az elszenvedett hátrányokért.”

3. ADATOK A ROMÁK ELLEN AZ OKTATÁSBAN MEGNYILVÁNULÓ SZEGREGÁCIÓRÓL

A romák oktatásáról az ERRC kutatásának tárgyát képező öt országban nem állnak rendelkezésre átfogó és pontos adatok. Általánosságban elmondható, hogy sok szektorban egyik országban sem folyik etnikum szerinti módszeres adatgyűjtés.¹⁶ Ez rendkívül megnehezíti romáknak az egyes országok oktatási rendszerében fennálló státusának értékelését. Nem létező adatokra vagy kevés adatra épülő politikák szükségképpen bukásra vannak ítélve. Ahol van rendelkezésre álló statisztikai adat a romák helyzetéről az oktatásban, alábecsüli a romák tényleges számát. Az ERRC

16 Számos nemzetközi testület jóváhagyta az etnikai bontásban történő adatgyűjtést, amely hatékony politikák kialakításának rendkívül fontos eszköze. Az etnikai alapú adatokat nem tekintik személyes adatok védelmét veszélyeztető adatoknak. Ezért a Miniszterek Európai Bizottságának Tanácsa R(97) 18. számú, a statisztikai céllal gyűjtött és feldolgozott személyes adatok védelmével kapcsolatos ajánlása különbséget tesz egy adott, azonosított vagy azonosítható egyénhez kapcsolódó „személyes adatok” és a „névtelen” adatok között, amelyekből az egyén személyazonossága nem állapítható meg. Lásd az R (97) 18. számú ajánlás, 1. Meghatározások részhez tartozó Függelékét a következő internetes címen: <http://cm.coe.int/ta/rec/1997/97r18.html>. A Miniszterek Bizottsága megjegyzi, hogy a „(statisztikai eredmények) nem személyes adatok, mivel nem kapcsolódnak azonosított vagy azonosítható természetes személyhez.” Lásd a Miniszterek Bizottságának az R (97) 18. számú ajánláshoz fűzött, a tagállamoknak szóló Értelmező Emlékeztetőjét a statisztikai céllal gyűjtött és feldolgozott személyes adatok védelmével kapcsolatban, amelyet a Miniszterek Bizottsága 1997. szeptember 30-án, a Miniszteri Küldöttek 602. tanácskozásán jóváhagyott, a következő internetes címen: [http://cm.coe.int/ta/rec/1997/ExpRec\(97\)18.htm](http://cm.coe.int/ta/rec/1997/ExpRec(97)18.htm).

Az ENSZ Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottsága (CERD) többször is felszólította a részes államokat, hogy etnikai bontásban végezzenek adatgyűjtést. IV(1973). számú ajánlásában a CERD felkérte az „Államokat, hogy törekedjenek népességük demográfiai összetételére vonatkozó információkat belefoglalni időszaki jelentéseikbe tekintettel az Egyezmény 1. cikkének rendelkezéseire, azaz, a helyzettől függően, fajra, bőrszínre, származásra, nemzetiségre vagy etnikai hovatartozásra vonatkozó információkat.” Lásd a CERD A népesség demográfiai összetételére vonatkozó, IV. számú Általános Ajánlását (9. cikk), (1973. 8. ülés), a következő internetes címen: <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/5786c74b85372739c12563ee003d8c89?Opendocument>. Továbbá, „az Egyezmény 9. cikke 1. bekezdése szerint a Részes Államok Által Benyújtandó Jelentések Formájára és Tartalmára Vonatkozó Általános Irányelvek”-ben a CERD megállapítja, „Az ország etnikai jellemzői különösen fontosak a Faji Megkülönböztetés Minden Formájának Megszüntetéséről Szóló Nemzetközi Egyezményvel kapcsolatban. Sok állam azzal a megfontolással él, hogy a népszámlálások során erre nem szabad felhívni a figyelmet, nehogy megerősítse azokat a különbségeket, amelyeket meg akar szüntetni. Ha a faj, bőrszín, származás, nemzetiség vagy etnikai hovatartozás szerinti diszkrimináció megszüntetésében mutatkozó előrelépést nyomon kívánjuk követni, valamilyen formában jelezni kell, hányan vannak azok, akik kevésbé kedvezményes bánásmódban részesülnek e jellemzők miatt. Azoknak az államoknak tehát, amelyek népszámlálás során nem gyűjtenek adatokat ezekről a jellemzőkről, információt kell szolgáltatniuk az anyanyelvekről (a HRI/CORE/1 1. bekezdésének megfelelően), amelyek jelzik az etnikai különbségeket, csakúgy, mint a szociális felmérésekből kinyerhető, fajra, bőrszínre, származásra, nemzetiségre vagy etnikai hovatartozásra vonatkozó információkat. Mennyiségi információk hiányában a népesség etnikai jellemzőinek minőségi bemutatásával kell szolgálni. Itt a fennmaradó részben a 2–7. cikkel kapcsolatban kell információt szolgáltatni, a cikkeket és rendelkezéseiket sorrendjének megfelelően.” Lásd CERD/C/70/Rev.5, 2000. december 5., 8. bek.

alábbi adatai sokfélék mind forrásukat, mind terjedelmüket tekintve: vannak, amelyek hivatalos statisztikai forrásból származnak, és a romák bevallott etnikai hovatartozásán alapulnak; más adatokat a helyi önkormányzat vagy a központi kormányzat intézményei szolgáltatottak, és a romák tanárok és iskolaigazgatók általi besorolásán alapulnak; vannak továbbá olyanok, amelyeket az ERRC kutatói gyűjtöttek az öt országban végzett helyszíni vizsgálatok során. Az ERRC úgy véli azonban, hogy – hiányosságaik ellenére – a rendelkezésre álló adatok eléggé egyértelmű képet festenek a romák szegregált oktatásának mintáiról az öt országban.

Bulgária

A 2001-es népszámlás adatai szerint a romák száma Bulgáriában 370 908, vagyis a lakosság 4,7%-át adják.¹⁷ Különböző források becslése szerint a romák tényleges száma 600 000 és 800 000 között van, azaz az összlakosság 8-10%-át teszik ki. A Bolgár Oktatási és Tudományügyi Minisztérium¹⁸ szerint a 2000-2001-es tanévben a roma tanulók száma az állami iskolarendszerben hozzávetőleg 106 200 volt, azaz a bolgár iskolások 10,5%-át jelentették.

2000-2001-ben azon roma tanulók becsült százalékos aránya, akik roma környéken található, csaknem kizárólag romák által látogatott iskolákba jártak, 70% volt.¹⁹ Az iskolák és óvodák becsült száma, ahová csaknem 100%-ban romák járnak, 106.²⁰ Ezenkívül, egy 2001-es tanulmány szerint, Bulgáriában 332-nél több olyan iskola volt, ahol a roma tanulók aránya 50% és 100% között volt.²¹ (1. függelék)

A 2000-2001-es tanévben, a testi vagy fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott speciális iskolák száma 138 volt Bulgáriában,²² amelyek közül 74 a fejlődési fogyatékkal élők számára létrehozott iskola (a továbbiakban: „gyógypedagógiai-kisegítő iskolák”). A 2000-2001-es tanévben a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba járó gyermekek összlétszáma 9348.²³ A speciális iskolák tanulóinak etnikai összetételéről nem állnak rendelkezésre

17 Lásd a Natsionalen statisticheski institut. Etnicheski sastav na naselenieto, a következő internetes címen: <http://www.nsi.bg/Census/Census-i.htm>.

18 Lásd Nunev, Yosif, „Analíz na sasoiianieto na uchilishtata, v koito se obuchavat romski detsa.” In Strategii na obrazovatelnata politika. Ministerstvo na obrazovaniето i naukata. Szófia, 2001. A tanuló etnikai származására vonatkozó adatok forrása a tanulók iskolaigazgatók, illetve a tanárok által elvégzett etnikai azonosítása.

19 Uo., p. 117.

20 Uo., p. 143.

21 Lásd Denkov, Dimitar, Elitsa Stanoeva és Vasil Vidinski. Roma iskolák Bulgáriában 2001. Nyílt Társadalom Alapítvány, Szófia. Megtekinthető a következő internetes címen: <http://romaschools.osf.bg/en/index.html>.

22 Natsionalen Statisticheski Institut. Obrazovaniето v Republika Bulgaria za uchebnata 2000/2001. Szófia, 2001.

23 Az adatokat az Oktatási és Tudományügyi Minisztérium speciális oktatási igénnyel élő gyermekek integrációjának osztálya szolgáltatta a „Szakemberek felkészítése a bulgáriai integrált iskolákban tanuló roma gyermekek oktatására” konferencia során, Szófia, 2003. január 22–23.

hivatalos információk. Az ERRC/BHB által megkérdezett igazgatók és tanárok becslése szerint a roma tanulók az iskolájukba járó tanulók 80-90%-át adták. Az ERRC/BHB kutatói által 46 gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban gyűjtött empirikus adatok alátámasztották ezt az információt (1. függelék). A kutatók által megkérdezett gyermekek többsége romának vallotta magát. Ezek a gyermekek gyakran mondták, hogy azért tanulnak gyógypedagógiai-kisegítő-kisegítő iskolákban, mert romák. Ahol nagyszámú roma él, a roma gyermekek százalékos aránya gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban magasabb. Például a lomi gyógypedagógiai-kisegítő iskola igazgatója szerint, az iskola tanulóinak kb. 80%-a roma,²⁴ amit a Lomban és a környéken élő romák nagy számának tulajdonított.

Cseh Köztársaság

A 2001-es népszámlálás adatai szerint 11 716 személy vallotta magát romának. A cseh kormány becslései azonban azt mutatják, hogy hozzávetőleg 200 000 roma él az országban.²⁵

Az 1999 során, az Ostrava városában végzett kutatás során az ERRC megállapította, 27,9-szer nagyobb az esélye, hogy roma gyermekeket helyezzenek el gyógypedagógiai-kisegítő iskolában, mint nem romát.²⁶ Bár a romák az összes általános iskolás korú kevesebb mint 5%-át képviselték, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolai tanulók több mint 50%-át tették ki. Országos szinten, amint a cseh kormány is elismerte, a roma gyermekek mintegy 75%-a jár speciális tanintézménybe.²⁷ A 2001-2002. tanévre vonatkozó hivatalos becslések szerint a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák 28 151 tanulója közül 25 336 roma származású.²⁸

24 ERRC/BHB-beszélgetés Dimitrinka Ivanova asszonnyal, Lom, 2002. november 28.

25 Lásd a Faji Diszkrimináció Megszüntetésének Bizottsága, CERD/C/419/Add.1 2003. május 23. A részes államoknak az Egyezmény 9. cikke szerinti jelentései. A részes államok ötödik, 2002-ben esedékes időszakos jelentése. Függelék: Cseh Köztársaság 2002. december 20., 2. bek.

26 A roma gyermekeknek a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított speciális iskolákban, a Cseh Köztársaságban tapasztalható szegregációjának részletesebb tárgyalását lásd az ERRC országjelentésében „Speciális gógymód: A romák és a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított speciális iskolák Cseh Köztársaságban”, Országjelentés 8. sorozat, 1999. június, a következő internetes címen: <http://errc.org/publications/indices/czechrepublic.shtml>.

27 Lásd a Faji Diszkrimináció Megszüntetésének Bizottsága, CERD/C/372/Add.1, 2000. április 14. A részes államoknak az Egyezmény 9. cikke szerinti jelentései. Az államok negyedik, 2000-ben esedékes időszakos jelentése. Függelék: Cseh Köztársaság, 1999. november 26., 134. bek.

28 Ústav pro informace ve vzdělávání, Statistická roenka školství, 2001/2002 (Oktatási Statisztikai Évkönyv, 2001/2002). Az információ a C-43, C.3.3 oldalon található táblázatból származik.

Az ERRC 2002 végén, három cseh városban, Kladnóban,²⁹ Teplícében³⁰ és Sokolovban,³¹ végzett kutatása megállapította, hogy az első, 1999-es ERRC-kutatás óta eltelt időszakban nem változott a romák gyógypedagógiai iskolákban való elkülönítésének mintája.³²

Kladnóban 2 gyógypedagógiai-kisegítő iskola van a fejlődési fogyatékkal élők és 1 a többszörösen diszfunkciós gyermekek számára. Amint az 1. táblázatból is kitűnik, a roma gyermekek a fejlődési fogyatékkal élők számára kialakított gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban tanulók 72%-át (összesen 253 gyermek közül 183 roma) teszik ki.

1. táblázat: Speciális iskolák Kladnóban

Iskola	Gyermekek száma 2002/2003	Roma gyermekek száma
T.G.Masaryk gyógypedagógiai-kisegítő iskola ³³	141	123
Pařížská gyógypedagógiai-kisegítő iskola ³⁴	112	60
Pařížská gyógypedagógiai-kisegítő iskola többszörösen diszfunkciós gyermekek számára ³⁵	75	5

Továbbá, Kladno 15 normál általános iskolájának igazgatója és a helyi roma aktivisták által szolgáltatott becslések szerint (2. függelék), a 2002-2003. tanévben a romák a kladnói normál általános iskolák tanulóinak kb. 3,2%-át (212 tanuló) adták. A romák becsült aránya a város népességében meghaladja az 5%-ot.

29 Kladno lakosainak száma 71 778; közülük 456-an vallották magukat romának a 2001. évi népszámláláskor. Antonín Luká úr, roma tanácsadó becslése szerint 3500-4000 roma él Kladnóban. ERRC-interjú Antonín Luká úrral, roma tanácsadóval a kladnói körzeti hivatalban, Kladno, 2002. november 4-én.

30 Teplice lakosainak száma 51 437; közülük 151-en vallották magukat hivatalosan romának. Zlatuše Tomášová asszony becslése szerint kb. 8000 roma él Teplícében. ERRC-interjú Zlatuše Tomášovával, roma tanácsadóval a teplicei körzeti hivatalban, Teplice, 2002. október 5-én.

31 Sokolov lakosainak száma 25 240; közülük 301-en vallották magukat romának a 2001. évi népszámláláskor. Becslések szerint a romák száma 6000 körül van.

32 A speciális iskolákban tanuló roma gyermekekre vonatkozó adatokat iskolaigazgatók és más hatóságok szolgáltatták, és e hatóságok rájuk vonatkozó etnikai azonosításán alapulnak.

33 Blanka Voráková asszony, iskolaigazgató információi, Kladno.

34 Antonín Luká úr, roma tanácsadó információi, körzeti hivatal, Kladno.

35 Iskolai illetékesek az ERRC-nek kérdőíven szolgáltatott információi. A romák alacsony aránya ebben az iskolában megfelel annak, ahogyan a romákkal szembeni szegregáció általában megnyilvánul a speciális iskolarendszerben, lévén, hogy főleg a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított speciális iskolákba irányítják őket. A súlyosan fogyatékos vagy más fogyatékkal élő gyermekek számára kialakított speciális iskolák általában azokat veszik fel, akiknek állapota megfelel az iskola jellegének.

Teplícében 3 gyógypedagógiai-kisegítő iskola van, kettő közülük magánkézben. A roma tanulók a gyógypedagógiákban tanulók megközelítőleg 63%-át adják (2. táblázat), és főleg az állami gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba járnak, ahol a romák aránya 80%.

2. táblázat: *Speciális iskolák Teplícében*

Iskola	Gyermekek összlétszáma	Roma gyermekek száma
U erveného kostela gyógypedagógiai-kisegítő iskola ³⁶	250	200
Krušnohorská magán gyógypedagógiai-kisegítő iskola ³⁷	62	6
U Nových lázní magán gyógypedagógiai-kisegítő iskola ³⁸	25	6

Az iskolaigazgatók információi szerint 224 tanuló, azaz a teplicei normál iskolákba járók 4%-a roma (2. függelék). Ez a becslés azonban azokat a roma tanulókat is tartalmazza, akik normál általános iskolák speciális osztályaiba járnak.

Sokolovban egy gyógypedagógiai-kisegítő iskola van. Nem hivatalos adatok szerint, a 2002-2003-as tanévben 115 gyermeket írtak gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba. Közülük 96, azaz a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó összes tanuló 83%-a, volt roma.

Ezenkívül 8 normál általános iskola van Sokolovban. Karlovy Vary regionális hivatalának és a roma aktivisták becslései szerint a 2002-2003. tanévben a sokolovi általános iskolákba járók összlétszáma kevéssel 3000 fölött, a romák száma 300 alatt volt (2. függelék). A sokolovi roma tanácsadó jelezte, hogy egy általános iskolában, Beckában, magas a roma tanulók száma.³⁹ Ebben az iskolában ugyancsak nagyszámú gyógypedagógiai-kisegítő osztály működik. Az iskola nem szolgáltatott információkat az ERRC-nek sem arról, hányan járnak ezekbe az osztályokba, sem etnikai hovatartozásukról.

Magyarország

A 2001-es népszámlálás adatai szerint 190 046 személy, azaz a teljes népesség 1,8%-a, vallotta magát romának.⁴⁰ Becslések szerint a romák száma 550 000-600 000, azaz a teljes népesség 5,3-5,8%-a.

36 Štefan Tomáš, segédtanár információja, gyógypedagógiai-kisegítő iskola U erveného Kostela, 2002. október 5., Teplice.

37,38 Az iskolaigazgató az ERRC-nek kérdőíven megadott információi.

39 ERRC-beszélgetés Marta Pompová asszonnyal, roma tanácsadóval, a Roma Közösség Kormányzati Tanácsának tagjával, 2003. március 10-én, Sokolovban.

40 Népszámlálás 2001, Központi Statisztikai Hivatal, 2002, pp. 9-10.

A magyarországi roma gyermekek iskolai státusára vonatkozó legfrissebb adatokat az Oktatási Minisztérium gyűjtötte össze az 1992-1993-as tanévben. A magyar adatvédelmi törvény hatályba lépését követően eltörölték a magyar iskolákban tanulók etnikai hovatartozásának hivatalos nyilvántartását. A romáknak az iskolarendszerben kialakult helyzetét bemutató, az 1993 utáni években készült számos tanulmány becslésekre hagyatkozott.

A Delphoi Consulting 1998-1999-es tanévben végzett kutatásából kiderül, hogy 986 (vagyis a magyarországi általános iskolák 28,7%-a) olyan általános iskola volt, ahol a roma tanulók száma meghaladta a 8,5%-ot. Ezek kb. egyharmadában (azaz 361 iskolában) végeztek kutatást.⁴¹ A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az 1992 és 1998 között eltelt hat évben azokban az iskolákban, ahová kevés roma gyermek járt, a romák aránya csökkent, míg ott, ahová sok, arányuk nőtt.⁴²

Ugyancsak a Delphoi kutatásai szerint, azon iskolák több mint egynegyede, ahol jelentős (8,5% fölötti) a roma gyermekek aránya, 1000 alatti lélekszámú kistelepüléseken, 20%-uk pedig 10 000 főt meghaladó népességszámú városokban található.⁴³ Ami az iskolák paramétereit illeti, a kutatás megállapította, hogy a roma gyermekek többsége viszonylag kisebb iskolákban tanul, ahol a tanulók összlétszáma 120 és 200 között van.⁴⁴ A kisebb iskolák kisvárosokban vagy falvakban találhatóak. A felmérés korábbi kutatásokra épülő feltevése szerint, a kisebb tanulói létszámú iskolák rendszerint külvárosokban találhatóak, mivel nem számítanak elitiskoláknak.⁴⁵ A Delphoi szerint adódik a következtetés, hogy a roma gyermekek többsége a külvárosokban, kisebb városokban vagy falvakban található iskolákba jár.

A kutatás kiterjedt a speciális felzárkóztató programban résztvevő roma gyermekek arányának vizsgálatára is. Megállapítást nyert, hogy minél magasabb a roma tanulók aránya, annál valószínűbb, hogy az iskolák felzárkóztató oktatási programokat indítanak.⁴⁶ Ennek megfelelően, a felzárkóztató programot működtető iskolák a 15% és 25% közötti roma arányú iskolák 23,2%-át, a 25% és 40% közötti roma arányú iskolák 31%-át és a 40%-ot meghaladó roma arányú iskolák 36,6%-át alkották.⁴⁷ Ugyancsak megállapítást nyert, hogy minél magasabb a roma gyermekek aránya, annál több roma gyermek vesz részt speciális felzárkóztató oktatásban. Ők alkotják a felzárkóztató programokban résztvevő tanulók többségét. A 3. táblázatból kiderül, hogy szinte minden iskolatípusban – függetlenül az iskola méretétől és a roma tanulók számától – a felzárkóztató

41 Lásd Babusik Ferenc: Felmérés a roma gyermekeket oktató általános iskolákról, Delphoi Consulting, 2000, a következő internetes címen: <http://www.delphoi.hu/aktual.htm>.

42 Uo., p. 6.

43 Uo., p. 7.

44 Uo., p. 12.

45 Uo., p. 8.

46 Uo., p. 17.

47 Uo., p. 15.

oktatásban résztvevők több mint 50%-a roma. Ahol a romák száma meghaladja a 25%-ot, a felzárkóztató oktatásban résztvevő romák aránya 77% felett van.

3. táblázat: Az iskolák nagysága és a felzárkóztató oktatásban résztvevő roma gyermekek koncentrációja I.

Az iskola nagysága	A beiskolázott roma gyermekek százalékos aránya				
	0-9,99	10-14,99	15-24,99	25-39,99	40-100
	A felzárkóztató oktatásban résztvevő roma gyermekek százalékos aránya a felzárkóztató oktatásban résztvevő összes gyermek közül				
120 tanulónál kevesebb	83,3		85,7	100,0	92,6
121-200 tanuló	27,8	72,7	86,5	77,0	83,5
201-320 tanuló	87,0	50,0	62,5	82,1	94,6
320-nál több	35,1	60,6	69,4	79,9	95,9

Ezenkívül, a beiskolázott roma gyermekek százalékos arányának növekedésével együtt nő a felzárkóztató oktatásban résztvevő roma gyermekek százalékos aránya. Bebizonyosodott, hogy a felzárkóztató oktatásban résztvevő összes roma gyermekek több mint 80%-a olyan iskolában tanult, ahol a romák az iskolások több mint egynegyedét alkották (4. táblázat).

4. táblázat: Az iskolák nagysága és a felzárkóztató oktatásban résztvevő roma gyermekek koncentrációja II.

Az iskola nagysága	A beiskolázott roma gyermekek százalékos aránya				
	0-9,99	10-14,99	15-24,99	25-39,99	40-100
	A felzárkóztató oktatásban résztvevő roma gyermekek százalékos aránya az általános iskolai oktatásban résztvevő összes gyermek közül				
120 tanulónál kevesebb	1,1	0	0	0	2,4
121-200 tanuló	0,3	0,3	2,8	6,1	23,8
201-320 tanuló	1,4	0	3,1	10	15,8
321-nél több	0	0,6	6,4	19	4,8
Összesen	2,7	0,9	12,3	35,1	46,8

A Magyar Oktatókutató Intézet 2001-ben 192 magyar általános iskolát vizsgált, ahol a tanulók átlagosan 40%-a roma volt.⁴⁸ A vizsgált iskolákban a kutatók 157 olyan osztályt

48 Lásd Havas, Gábor, Kemény István és Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában. Oktatókutató Intézet. Budapest, 2001.

találtak, amelyekbe kizárólag nem romák, és 311 olyat, amelyekbe kizárólag romák jártak. Ez azt jelenti, hogy a roma tanulók 15,7%-a homogén roma osztályokba járt. A tanulmány alapján készült becslések szerint országos szinten a roma gyermekek 10%-a jár homogén roma osztályokba, 6-7%-uk pedig olyanokba, ahol többségben vannak a romák. Ugyancsak tanulmány szerint, majdnem minden hatodik osztály (17,2%) homogén roma osztály volt azokban az iskolákban, ahol a roma tanulók aránya meghaladta a 40%-ot.⁴⁹ A felmérés eredményét extrapolálva, a kutatók úgy becsülték, hogy az országban nagyjából 700 homogén roma osztály van.⁵⁰ A homogén roma osztályok jól dokumentált jelensége azt jelzi, hogy 6000-8000, normál iskolákba beiskolázott roma gyermek teljesen szegregált környezetben tanul.

Románia

A 2001-es romániai népszámlálás adatai szerint 535 250 személy, azaz a népesség kb. 2,5%-a, vallotta magát romának.⁵¹ Becslések szerint a romák tényleges száma 1 800 000 és 2 500 000 között van, vagyis az összlakosság 8,4-11,7%-át adják.

A Román Oktatási és Kutatási Minisztérium ERRC-nek szolgáltatott adatai szerint, a 2002-2003-as tanévben az ország teljes tanulói/hallgatói létszámának 4,2%-a roma volt.⁵² A minisztérium adatai – az általános iskolai oktatást követően – folyamatos csökkenést jeleznek a roma tanulók számában. Ennek megfelelően a romák aránya az óvodákban a teljes gyermeklétszám 3,15%-a, az 1-4. osztályban 7,61%, az 5-8. osztályban 4,51% és a 9-13. osztályban 1,04% volt.

A Román Oktatási és Kutatási Minisztérium, az Oktatástudományi Intézet és a bukaresti központú Életminőség-kutató Intézet 1998-ban létrehozott adatbázisa alapján megállapítható, hogy a vizsgált vidéki iskolák kb. 87%-ában 50% alatt volt a romák aránya; 6,4%-ben többségben, 5,8%-ban abszolút többségben (70% fölött) voltak. Az 50%-ot meghaladó roma arányú iskolákba járó roma gyermekek száma 38 334 volt, vagyis az összes vizsgált iskolába beiskolázott romák összlétszámának 12,2%-a.⁵³ Ugyanezen adatbázis szerint (3. függelék), a 40 román megye közül 39-ben, az 50%-ot meghaladó roma arányú iskolák az adott megye összes iskoláinak 1,5-33,3% tették ki. A 70%-ot meghaladó roma arányú iskolák 35 román megyében az összes iskola 1,1-16,9%-át jelentették.⁵⁴

49 Uo.

50 A magyarországi Oktatási Minisztérium tisztségviselői, köztük Magyar Bálint miniszter is, gyakran utalt ezekre az adatokra az elmúlt hónapok során.

51 Román Statisztikai Intézet a következő internetes címen: <http://www.recensamant.ro>.

52 Az oktatási miniszter 9213/F. számú, 2003. június 16-án kelt levele, amelyet az ERRC nyilvántartásba vett.

53 Surdu, Mihai: „Az oktatás színvonala a roma tanulók magas százalékos arányával jellemezhető román iskolákban” In Roma jogok 3-4, 2002, a következő internetes címen http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/noteb1.shtml.

54 Oktatási és Kutatási Minisztérium, Oktatástudományi Intézet, Életminőség-kutató Intézet, UNICEF. Részvétel a roma gyermekek oktatásában. Problémák, megoldások, résztvevők. Bukarest, 2002.

Szlovákia

A 2001-es népszámlálási adatok szerint Szlovákiában 89 920 személy, azaz az összlakosság 1,7%-a vallotta magát romának.⁵⁵ A valós helyzetet jobban tükröző becslések a szlovákiai romák számát 480 000 és 520 000 közöttire, vagyis az összlakosság 8,9%-9,6%-ra teszik.

Az Információs és Oktatási Előrejelzési, Ifjúsági és Sportintézet 1990-es adatai, amelyek iskolaigazgatók és tanárok részéről romaként azonosított diákok adatain lapulnak, az összes roma gyermek 21,4%-a a fejlődési fogyatékkal élők részére kialakított iskolákba jár. Az itt tanuló romák a fejlődési fogyatékkal élők részére kialakított iskolák tanulóinak 65,2%-át tették ki (5. táblázat).⁵⁶

5. táblázat: A romák felülreprezentáltsága a szlovák gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban I.

1990	A gyermekek összlétszáma	Cigány származású gyermekek
Általános iskolák ⁵⁷	720 326	42 727
Speciális általános iskolák ⁵⁸	23 504	11 801
Fejlődési fogyatékkal élők részére kialakított gyógypedagógiai-kisegítő iskolák	17 901	11 682

A Szlovák Információs és Oktatási Előrejelzési Intézet (SZIOEI) 2001. évi kiadványa szerint, a szlovákiai oktatásra vonatkozó, etnikai bontást nem tartalmazó adatok a romák önazonosításán nyugvó adatok.⁵⁹ E forrás szerint, a 2000-2001. tanévben a roma tanulók száma 4448 volt. Az SZIOEI adatai azonban jelentősen alulbecsülték az általános és gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba járó romák számát, amint egy másik tanulmány, prešovi Módszertani Központ tanulmánya bizonyítja. Az utóbbi, amely a gyermekek az iskolaigazgatók részéről romaként való azonosításán alapul, hogy a 2000-2001. tanévben a szlovák iskolarendszerben tanuló romák száma 47 701, azaz az összes tanuló mintegy 8,28%-a.

Bár SZIOEI adatai a roma gyermekek számának alulbecslésén alapuló adatok, a számok komoly különbségeket jeleznek a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban tanuló roma gyermekek és egyéb etnikai csoportokból származó gyermekek száma között (4. függelék). Ezek az adatok azt mutatják, hogy az összes roma gyermek 38,4%-a jár gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba.

55 Szlovák Statisztikai Intézet: <http://www.statistics.sk/webdata/english/census2001/tab/tab3a.htm>.

56 Ústav informácií a prognóz školstva, mládeže a telovýchovy. Separát štatistickej roenky školstva 1990. Bratislava, 1990, p. 19 és p. 39. A kormány utoljára 1990-ban folytatott nem önazonosításon nyugvó etnikai adatgyűjtést.

57 A jelentésben az „általános iskola” terminus az 1-8. osztályos, az „alsó tagozat” az 1-4- osztályos, a „középsiskola” a 8. osztályt követő oktatást jelenti.

58 A „speciális iskolák” a testi és szellemi fogyatékkal élőknek létrehozott iskolákat jelenti.

59 Ústav informácií a prognóz školstva. Separát štatistickej roenky školstva SR 2001. Bratislava, 2001.

A megfelelő arányszámok a szlovák többség és a magyar kisebbség esetén 2,5% és 2,9%.⁶⁰ A prešovi régióban, ahol – a 2001. évi népszámlálás adatai szerint – a legnagyobb roma közösség él, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó roma gyermekek számában mutatkozó különbség még szembeötlőbb: a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó roma gyermekek a régió iskoláiba járó összes roma gyermek 48,7%-át jelentik. A megfelelő arányszám a régióban élő szlovák többséghez tartozó gyermekek esetén 2,5%.⁶¹

A 6. táblázatból kitűnik, hogy – bár sok régióban a romák aránya a régió össznépségéhez egy százalék alatt marad – a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó roma gyermekek száma többszöröse az adott régió roma lakosai számának. Például a nitrai régióban a roma tanulók aránya, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó roma gyermekek aránya 12-szerese a régió roma lakossága arányának; Prešovban 10-szerese, Trnavában 15-szöröse. Hivatalos kormányzati adatok szerint országosan a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó roma gyermekek aránya hozzávetőleg kilencszerese a romák össznépségéhez viszonyított arányának.

6. táblázat: A romák felülreprezentáltsága a szlovák gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban II.⁶²

Régiók	Állampolgárok	Roma nemzetiségű állampolgárok	Roma nemzetiségű állampolgárok (%)	Normál iskolába járó roma gyermekek	Gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó gyermekek összlétszáma	Gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó roma gyermekek	A gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó roma gyermekek százalékos aránya a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járók között
Bratislava	599 015	755	0,1	3	1 008	14	1,4
Trnava	551 003	3 163	0,6	216	1 680	155	9,2
Trenín	605 582	1 547	0,3	92	1 055	0	0
Nitra	713 422	4 741	0,7	254	1 728	152	8,7
Zilina	692 332	2 795	0,4	51	1 330	8	0,6
Banská Bystrica	662 121	15 463	2,3	538	2 584	191	7,4
Prešov	789 968	31 653	4	1 978	4 412	1 892	42,8
Košice	766 012	29 803	3,9	1 316	4 784	363	7,6
Szlovák Köztársaság	5 379 455	89 920	1,7	4 448	18 581	2 775	15

60 Uo.

61 Uo.

62 A táblázatban közölt adatok forrása a <http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/tab/tab3a.htm> weboldalon látható Štatistický úrad Slovenskej republiky és az Ústav informácií a prognóz školstva, Separát štatistickej roenky školstva SR 2001, Bratislava 2001. A százalékszámításokat az ERRC készítette.

ERRC saját kutatást végzett három szlovákiai körzetben 2002 őszén. A kutatás megállapította, hogy a hivatalos adatokban szereplő arányszámoknál jóval magasabb a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba járó roma gyermekek aránya.

Spišská Nová Ves körzetben, Košice régióban hét gyógypedagógiai-kisegítő iskola működik a fejlődési fogyatékkal élők számára. Kettő, a Spišská Nová Ves és a Krompachy, városban, a többi falvakban van. A 2002-2003. tanévben, a Spišská Nová Ves körzetben működő hét gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó 985⁶³ tanuló közül legalább 813, vagyis a tanulók 82,5%-a roma volt (7. táblázat). A Spišská Nová Ves körzetben lévő 6 gyógypedagógiai-kisegítő iskolából, ahol az etnikai hovatartozás ismert, az összesen 822 tanulóból 813, azaz a tanulók közel 99%-a roma volt.

7. táblázat: Romák a Spišská Nová Ves-i gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban

Iskola	Összes	Romák	Romák (%)
Gyógypedagógiai-kisegítő iskola, Letanovce	153	153	100
Gyógypedagógiai-kisegítő iskola, Hrabušice	84	84	100
Gyógypedagógiai-kisegítő iskola, Krompachy	154	152	98,7
Gyógypedagógiai-kisegítő iskola, Markušovce	120	120	100
Gyógypedagógiai-kisegítő iskola, Rudany	199	198	99,4
Bentlakásos gyógypedagógiai-kisegítő iskola, Spišské Vlchy	112	106	94,6
Gyógypedagógiai-kisegítő iskola, Spišská Nová Ves	163	N/A	
Összesen	985	813	82,5

Spišská Nová Vesben az ERRC a körzet összesen 33 iskolája közül 10 normál általános iskola etnikai összetételéről kapott információt. 4-ben a romák a tanulók több mint 50%-át alkották. A többi 6 iskolában a roma tanulók a teljes tanulói létszám 13,9%, 15,8%, 32%, 37,9%, 40% és 47,7%-át adták (8. táblázat).

8. táblázat: Romák a Spišská Nová Ves-i általános iskolákban

Spišská Nová Ves körzeti általános iskolák	Összes	Romák	Romák (%)
Általános iskola, Letanovce	285	92	32
Általános iskola, Markusovce	430	255	59,2
Általános iskola, Spišský Hrusov	234	37	15,8

63 Spišská Nová Vesben található speciális általános iskola igazgatója nem nyújtott információt az ERRC-nek az iskolában tanulók etnikai hovatartozásáról.

8. táblázat: Romák a Spišská Nová Ves-i általános iskolákban (folytatás)

Spišská Nová Ves körzeti általános iskolák	Összes	Romák	Romák (%)
Általános iskola, Rudany	395	158	40
Általános iskola, Smizany	907	344	37,9
Általános iskola, Bystrany	530	494	93,2
Általános iskola, Spišské Vlachy	182	182	100
Általános iskola, Krompachy, SNP utca	149	148	99,3
Általános iskola, Hrabusice	402	192	47,7
Általános iskola, Spišská Nová Ves, Lipova utca	574	80	13,9
Összesen	4088	1982	48,4

Prešov régió Prešov körzetében 5 speciális általános iskola van az értelmi fogyatékosok számára. Az itt tanuló 694 iskolás közül legalább 494, azaz az összes tanuló 71%-a roma volt a 2002-2003-as tanévben. Itt is volt 1 iskola (a prešovi speciális bennlakásos iskola), amely nem szolgáltatott adatokat a tanulók etnikai összetételéről. Ha a prešovi speciális bennlakásos iskolát kivesszük az összesített adatokból, a prešovi iskolai körzetben a mérsékeltén értelmi fogyatékosok számára létrehozott iskolákban tanuló 591 gyermekből 494, vagyis kb. 84% roma volt a 2002-2003-as tanévben (9. táblázat).

9. táblázat: Romák Prešov körzet gyógypedagógiai-kisegítő iskoláiban

Iskola	Összes	Romák	Romák (%)
Gyógypedagógiai-kisegítő általános iskola, Prešov	200	104	52
Gyógypedagógiai-kisegítő általános iskola, Chminianské Jakubovany	290	290	100
Gyógypedagógiai-kisegítő általános iskola, Rokycany	24	23	95,8
Gyógypedagógiai-kisegítő általános iskola, Malý Slivník	77	77	100
Gyógypedagógiai-kisegítő bennlakásos iskola, Prešov	103	n/a	
Összesen	694	494	

10. táblázat: Romák Prešov körzet általános iskoláiban

Prešov körzet általános iskolái	Összes	Romák	Romák (%)
Általános iskola, Žehna	68	68	100
Általános iskola, Hermanovce	238	90 ⁶⁴	37,8
Általános iskola, Mirkovce	93	93	100
Általános iskola, Varhanovce	60	60	100
Általános iskola, Svinia	333	213 ⁶⁵	63,9
Általános iskola, Drienov	228	42	18,4
Általános iskola, Petrovany	250	58	23,2
Általános iskola, Kendice	225	93 ⁶⁶	41,3
Általános iskola, Lemesany	345	79	22,8
Általános iskola, Chminianska Nova Ves	445	95 ⁶⁷	21,3
Összesen	2,285	891	38,9

Prešov körzetben az ERRC a körzet 75 iskolájából 10 normál általános iskolát keresett fel (10. táblázat). Közülük háromban a tanulók 100%-a roma volt; egyben 63,9% volt az arányuk, a többi 6-ban arányuk 18,4% és 41,3% között volt. Abban a három iskolában, ahol a romák aránya 100% alatti, speciális felzárkóztató osztályok voltak a roma tanulóknak.

Prešov régióban, Bardejov körzetben két speciális általános iskola működik a szellemi fogyatékosok számára, és 2 helyütt voltak speciális osztályok is. Bardejov körzetben az értelmi fogyatékosok számára kialakított iskolákba járó 253 tanulóból 205, vagyis az összes tanuló 81%-a volt roma a 2002-2003. tanévben (11. táblázat).

11. táblázat: Romák Bardejov körzet gyógypedagógiai-kisegítő iskoláiban

Iskola	Összes	Romák	Romák (%)
Gyógypedagógiai-kisegítő általános iskola, Bardejov	129	82	63,5
Felzárkóztató osztályok, Raslavice	31	31	100
Felzárkóztató osztályok, Malcov	26	26	100
Gyógypedagógiai-kisegítő általános iskola, Zborov	67	66	98,5
Összesen	253	205	81

64, 65, 66, 67 Speciális osztályok a romáknak.

Bardejov körzetben a körzet 63 iskolájából az ERRC 10 normál általános iskolát keresett fel. Az ERRC vizsgálata megállapította, hogy 2 iskolában a tanulók 100%-a roma, 5-ben arányuk meghaladta az 50%-ot. A többi 3-ban a romák százalékos aránya 4,7%, 17% és 29,6% volt (12. táblázat).

12. táblázat: Romák Bardejov körzet általános iskoláiban

Bardejov körzet általános iskolái	Összes	Romák	Romák (%)
Általános iskola, Zborov	377	200	53
Általános iskola, Bardejov	847	144	17
Általános iskola, Raslavice	525	25	4,7
Általános iskola, Gaboltov	279	147	52,6
Általános iskola, Malcov	429	127	29,6
Általános iskola, Cígeka	33	33	100
Általános iskola, Lenártov	61	43	70,4
Általános iskola, Petrova	76	76	100
Általános iskola, Hrabске	50	31	62
Általános iskola, Nizny Tvarozec	45	26	57,7
Összesen	2722	852	31,3

4. A ROMÁK SZEGREGÁLÁSA A FEJLŐDÉSI FOGYATÉKKAL ÉLŐ GYERMEKEK SZÁMÁRA LÉTREHOZOTT GYÓGYPEDAGÓGIAI-KISEGÍTŐ ISKOLÁKBAN

A normál iskolákat leszámítva, a testi és értelmi fogyatékos gyermekek számára általános és középiskolák párhuzamos komplex rendszerét alakították ki mindegyik országban. A fejlődési fogyatékkal élők oktatása speciális általános iskolákban és a normál általános iskolák speciális osztályaiban folyik. A fejlődési fogyatékkal élő gyermekek számára kialakított iskolákban (a továbbiakban: „gyógypedagógiai-kisegítő iskolák”) az oktatás színvonala nem azonos a normál iskolákéval.⁶⁸ A gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban a szokásos tanterv a gyermekek szintjének megfelelően kiigazítható. Míg például, a Cseh Köztársaságban a normál iskolák első osztályában a gyermekek olvasási megértést tanulnak, megismerik a teljes cseh ábécét, és megtanulnak húszig számolni, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban ez csak a harmadik vagy a negyedik osztályban kötelező. Bulgáriában, Romániában és Magyarországon a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák tanterve nem tartalmaz idegennyelv-oktatást. Szlovákiában, a normál iskolák második osztályában a tanulók 100-ig megtanulnak tájékozódni a számsorokban, és tudnak kétjegyű számokkal műveleteket végezni. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban a számsorokban csak 10-ig tanulnak meg tájékozódni, és a műveletek is csak a 10-ig terjedő számokra korlátozódnak.⁶⁹

68 A szlovák Iskolai Törvény elismeri a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban folyó oktatás eltérő színvonalát. A 33. cikk megállapítja: „a speciális iskolákban befejezett tanulmányok, kivéve a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított iskolákban befejezett tanulmányokat, egyenértékű a normál általános és középiskolában elvégzett tanulmányokkal.” (Az ERRC nem hivatalos fordítása).

A cseh Oktatási Törvény 28(2). cikke sem garantálja a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított iskolákban az egyenlő oktatás jogát. Míg az Oktatási Törvény 28(2). cikke egyértelművé teszi, hogy a testi fogyatékkal vagy érzelmi és magatartászavarral küzdő tanulóknak a normál iskolákban nyújtott oktatással azonos oktatásban kell részesülniük, nem rendelkezik szellemi fogyatékkal élőket megillető egyenlő oktatás jogáról. A Törvény 28(4). cikke, amely a speciális iskolák négy típusát sorolja fel (szellemi fogyatékkal élők számára kialakított iskolák, műszaki szakképzők, szakiskolák és kiegészítő iskolák), nem garantálja az egyes iskolatípusok azonos oktatási színvonalát. (Az ERRC nem hivatalos fordítása).

A speciális oktatást szabályozó bolgár törvények is egyértelművé teszik, hogy a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított iskolákban az oktatás nem egyenértékű a normál oktatással. Az Oktatási és Tudományügyi Miniszter „Speciális igénnyel és/vagy krónikus betegséggel élő gyermekek oktatásáról” szóló, 2002. augusztus 30-tól hatályos 6. számú rendeletének 29(1). cikke kifejezetten megállapítja, hogy a szellemi fogyatékkal élőknek kialakított speciális iskolák speciális tanterv szerint oktatják a tanulókat. A rendelet által szabályozott többi speciális iskolában a normál tantervet használják. A 35(4) és (5). cikk előírja továbbá, hogy, szellemi fogyatékkal élőknek kialakított iskolákból más iskolába történő átírányításakor a tanulóknak vizsgát kell tenniük, aminek célja, hogy megállapítsák, a normál iskola melyik osztályához elegendőek a tanuló által teljesített standard előírások. (Az ERRC nem hivatalos fordítása).

69 Eva Konoková asszony, szlovák oktatásügyi szakértő információi az ERRC-nek.

A gyógypedagógiai-kisegítő oktatást, így a fejlődési fogyatékkal élő gyermekek számára kialakított iskolákban folyó oktatást is, szabályozó jogi keret újraintegrálni tervezi a normál iskolákba azokat a gyermekeket, akik a normál iskolák oktatási színvonalán tudnak teljesíteni. A cseh Oktatási Minisztérium egy 1999 utasítása szerint azok a gyermekek, akik jó osztályzatot érnek el a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák harmadik évfolyamán, a tanév végén normál általános iskolákba irányíthatók. Bulgáriában, a speciális oktatást igénylő és/vagy krónikus betegséggel élő gyermekek oktatásáról szóló, 2002. évi 6. számú rendelet értelmében, a gyermekek gyógypedagógiai-kisegítő iskolából normál iskolába történő átirányítása kezdeményezhető a gyermek tudásszintjének és a normál iskola osztályának meghatározását követően. A speciális szakértői testület, amely a speciális iskolában figyelemmel kíséri a gyermekek előrehaladását, minden tanév végén jelentést köteles készíteni a gyermekek fejlődéséről és a normál iskolákba történő esetleges átirányításukról. Szlovákiában a gyermekek gyógypedagógiai-kisegítő iskolákból más oktatási formába történő átirányítása az iskola igazgatójának javaslatára történik. A speciális oktatást szabályozó elnöki rendelet azonban nem írja elő a gyermekek szabályos időközönként megismételt vizsgálatát. Az ismételt vizsgálat elvégezhető az iskolapszichológus javaslatára vagy a szülő/gyám kérésére, azaz sokkal inkább az iskola saját hatáskörben hozott döntésére bízva. Magyarországon az Oktatási Minisztérium 14/1994. számú rendelete kötelező jelleggel írja elő, hogy a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába beiskolázott tanulókat speciális, alkalmassági bizottság vizsgálja meg az első évfolyam elvégzését követően, majd ezt követően minden második évben a gyermek 12 éves koráig. Ha a speciális beiskolázás okafogyottá válik, a gyermeket normál iskolába kell irányítani.⁷⁰

A gyógypedagógiai-kisegítő iskolákat azonban semmi sem motiválja, hogy tanulóikat normál iskolákba történő újraintegrálásra javasolják. Ráadásul sok roma szülő vonakodik gyógypedagógiai-kisegítőből normál iskolába küldeni gyermekét, mert félnek, hogy etnikai hovatartozásuk miatt, és amiatt, hogy értelmi fogyatékosok számára létrehozott iskolába jártak, zaklatni fogják őket.⁷¹

Ha egy gyermeket speciális iskolába vesznek fel vagy irányítanak át, esélye arra, hogy normál iskolába integrálják vissza, csaknem a nullával egyenlő. Például a cseh kormánynak a gyógypedagógiai-kisegítő iskolában sikeresen teljesítő tanulók normál alapiskolákba történő

70 Lásd a cseh Oktatási Miniszter „Jól teljesítő gyermekek átirányítása speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolákból normál általános iskolákba” 28.498/99-24. számú metodológiai utasítását (Az ERRC nem hivatalos fordítása); a bolgár Oktatási Minisztérium A speciális oktatást igénylő és/vagy krónikus betegséggel élő gyermekek oktatásáról szóló 2002. augusztus 19-i 6. számú rendeletének 19(8) cikkét (Az ERRC nem hivatalos fordítása); az 1995. évi román 84. Oktatási Törvény 45(1). cikkét (Az ERRC nem hivatalos fordítása); a szlovák Oktatási Minisztérium Speciális Iskolákról Szóló 212/1991. számú Utasításának 16.cikkét (Az ERRC nem hivatalos fordítása); a magyar Oktatási Minisztérium 14/1994 (VI.24.) számú rendeletének 17(4). és 20(4). cikkét.) (Az ERRC nem hivatalos fordítása).

71 Írásos megjegyzések, amelyeket Eva Bajgerova, az Ústí nad Labem régió regionális koordinátora juttatott el az ERRC-nek 2004. január 27-én.

átírányításának biztosításáról szóló, 1999. évi, 28498/99-24. számú, módszertani rendeletének végrehajtása⁷² nem biztosított jelentős mértékű átírányítást a gyógypedagógiai-kisegítóből a normál iskolákba. A cseh Oktatási Minisztérium egy tisztségviselője szerint az 1999-2000. tanévben összesen kb. 140 gyermeket írányítottak át normál iskolákba e szerint a módszertani utasítás szerint. Mivel a Minisztérium nem gyűjt etnikai adatokat, nem ismeretes, hány roma volt az átírányítottak között. Továbbá, ugyanezen tisztségviselő szerint, az Oktatási Minisztérium, röviddel a rendelet hatályba lépését követően, abbahagyta a rendelet végrehajtásának nyomon követését. Így a 2000 utáni időszakra vonatkozóan a normál iskolákba átírányított gyermekek számáról – állítólag – nincsenek adatok.⁷³

Az ERRC vizsgálatai nem találtak példát roma gyermekek gyógypedagógiai-kisegítő iskolából normál iskolába való átírányítására. Ústí nad Labem regionális roma koordinátora elmondta az ERRC-nek, hogy

Az itteni speciális iskolák közül, azt hiszem, egyedül a stekovskáiból, amelyik kicsi, kellemes és családias gyógypedagógiai-kisegítő iskola, írányítottak vissza gyermekeket normál iskolába. Jó igazgatójuk van, aki szereti, és elfogulatlanul ítéli meg a gyermekeket, és ha egy gyerek jó és okos, javasolja az átírányítását.⁷⁴

Zlín, Pardubice és Liberec régiók regionális roma koordinátorai szerint, 2004 januárjától nem volt példa arra, hogy az egyes körzetekben a 2001-2002 és a 2002-2003. tanévben gyógypedagógiai-kisegítő iskolából normál iskolába írányítottak volna át gyermekeket.⁷⁵ Plze regionális hivatalának képviselője szerint a 2002-2003. tanévben összesen három gyermeket

72 Dr. Marta Teplá, az Oktatási Minisztérium Speciális és Intézményi Oktatás Osztályának munkatársa szerint, ezen utasítás értelmében javasolt, hogy a speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban jól tanuló gyermekeket (1,5-es eredményig, az 1-es a legjobb, az 5-ös a legrosszabb osztályzat) írányítsák át normál iskolába a speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskola harmadik osztályának befejezése után. Az átírányítást az oktatápszichológiai hivatalnak jóvá kell hagynia, és arról is gondoskodnia kell, hogy a gyerekek lépést tudnak tartani a többiekkel. Egyébként a normál általános iskolák gondoskodnak róla, hogy a gyerekek megfeleljenek az iskolai tanterv. (ERRC-interjú Dr. Marta Teplával, Prága, 2003. február 17.) Az Utasítás 5(2). cikke megállapítja: „Együttműködve az oktatási központokkal és azon gyógypedagógiai-kisegítő iskola igazgatójával, ahonnan az átírányítás történik, továbbá a gyermek szüleiivel, az általános iskola felméri az átírányított tanuló igényeit azon időszak alatt, amíg megszokja az új környezetet. Az átírányított tanuló egyéni tanulási terv szerint is tanulhat, ha erre van szükség a normál iskolába történő sikeres beilleszkedéséhez.” A 5(3). cikk megállapítja: „Annak érdekében, hogy a tanulók, gyógypedagógiai-kisegítő iskolából normál általános iskolákba történő átírányításukkor, sikeresen tudjanak integrálódni, az iskolaigazgató igénybe veheti oktatási tanácsadókat, hátrányos szociális helyzetű gyermekek számára létrehozott osztályokban tanító oktatók-segédtanárok, az iskola alkalmazottai és a szülők segítségét.”

73 ERRC-interjú Dr. Marta Teplával, Prága, 2003. február 17.

74 ERRC-interjú Eva Bajgerovával, regionális roma koordinátorral, Ústí nad Labem, 2003. február 11.

75 Az információt az ERRC Jiina Bradovától, Zlín régió regionális roma koordinátorától, Marta Valkovától, Pardubice régió regionális roma koordinátorától és Josef Holektől, Liberec régió regionális roma koordinátorától kapta, Prága, 2004. január.

irányítottak vissza gyógypedagógiai-kisegítőből normál iskolába, míg a 2001-2002. tanévben mindössze egyet.⁷⁶ Ūstí nad Labem régió regionális roma koordinátora szerint a 2000-2001. tanévben csak egy gyermeket irányítottak át normál iskolába.⁷⁷

A gyógypedagógiai-kisegítő iskolákból kikerülők, a nyolcadik osztályt elvégezve, elvben folytathatják tanulmányaikat normál iskolákban, ha megfelelnek a normál középiskolák elvárásainak. A Cseh Köztársaságban az Oktatási Törvény 2000. évi módosítása eltörölte azt a jogszabályi tiltást, amely megakadályozta, hogy a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákból kikerülők középiskolába felvételizzenek.⁷⁸ Ennek ellenére, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákból kikerülőket bizonyos középiskolákba továbbra sem veszik fel.⁷⁹ Habár a normál középiskolába történő beavatkozásnak nincs jogi akadálya, a cseh statisztikák azt mutatják, hogy a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákból kikerülőeknek csupán jelentéktelen hányada folytatja tanulmányait normál középiskolában. Például a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákból a 2001-2002. tanévben kikerülő 5278 71,5% tanult tovább szakmunkásképző központokban (gyógypedagógiai-kisegítő iskolákból kikerülők számára kialakított, kétéves képzés), 1,7% ment középfokú szakképző központokba (főleg a normál általános iskolai képzésből kikerülők számára kialakított, rendszerint három éves képzés), 2,1% jelentkezett középiskolába és 24,7%-ot regisztráltak munkanélküliként, azaz ők nem vettek részt semmilyen középfokú képzésben.⁸⁰

Mind a rendelkezésre álló adatok, mind az anekdotikus bizonyítékok azt mutatják, hogy a fejlődési fogyatékkal élők számára kialakított gyógypedagógiai-kisegítő iskolák *de facto* párhuzamos, nem szabványos oktatási rendszereként működnek a romák számára. Bizonyos esetekben a gyógypedagógiaikat – minden látszat szerint – kifejezetten a romáknak alakították ki. Ilyenek a roma gettók közelében található iskolák Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában. Szlovákiában és a Cseh Köztársaságban is, ebben a két országban a legmagasabb a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban tanuló romák aránya, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák területi szóródása összefüggést mutat az adott közigazgatási egység roma népességének számával. Például Szlovákiában, Pozsonyban és Treninben, ahol – a 2001. évi népszámlálási adatok szerint – a legalacsonyabb a romák száma, összesen 10 és 15 gyógypedagógiai-kisegítő iskola van.

76 A gyermekek etnikai hovatartozása nincs meghatározva, mivel a Regionális Hivatal etnikum szerinti bontásban nem gyűjt adatokat. Az információt Jana Hanková, a plzei Regionális Hivatal Iskolaszervezeti Osztályának munkatársa szolgáltatta az ERRC-nek.

77 Eva Bajgerova, Ūstí nad Labem-i regionális roma koordinátor írásos nyilatkozata az ERRC-nek 2004. január 26-án.

78 Az 1984. évi 29. számú Iskolatörvényt kiegészítő 19/2000 Coll. törvény, az Iskolatörvény 19. cikkének 1.

79 A cseh Oktatási Törvény 9(2) cikke előírja, hogy csak az általános iskola ötödik osztályát sikeresen befejező tanulókat lehet felvenni a nyolcosztályos gimnázium vagy a nyolcosztályos konzervatórium tánctagozatának első osztályába. Továbbá csak az általános iskola hetedik osztályát sikeresen befejező tanulókat lehet felvenni a hatosztályos gimnázium első évfolyamába.

80 Ūstav pro informace ve vzdělávání, Statistická roenka školství, 2001-2002. Az információ a C3.9. oldalon lévő táblázatban található, p. C-46.

Prešovban és Kassán azonban, ahol a legnagyobb számú roma közösség él, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák száma 28 és 30.⁸¹ Hasonlóképpen, a Cseh Köztársaságban, a Visoina, Pardubice és Zlín régiókban, ahol – a 2001. évi népszámlálási adatok szerint – a legalacsonyabb a romák száma, legalább 21, 25 és 20 gyógypedagógiai-kisegítő iskola van. És fordítva is igaz: az Ústí nad Labem, közép-csehországi és moráviai-sziléziai régiókban, ahol a legmagasabb a nyilvántartott romák száma, a legmagasabb a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák száma is: 41, 48 és 53.⁸²

Az oktatási rendszer szerkezetének és folyamatainak rendszer szintű, bonyolult hiányosságai, a gyógypedagógiai-kisegítő oktatással társított faji előítéletek és a társadalom különböző szintjein tapasztalható általános romaellenes rasszizmus egymást erősítik, aminek eredményeként az oktatásban nem érvényesül romák esélyegyenlősége. A normál iskolák nem tudják integrálni a romákat a romák iránt tanúsított – etnikai vakságon alapuló – bánásmódba beépült igazságtalanság miatt. Az egyenlőtlen bánásmód megnyilvánul az intézményi mechanizmusok hiányában, amelyek biztosíthatnák, hogy iskolakezdekor megvalósuljon a romák esélyegyenlősége. A feltételek megteremtése helyett, hogy a romák jobban elsajátíthassák a normál iskolákban használatos nyelvet az iskola megkezdése előtt, és ahelyett, hogy segítenék a hátrányos helyzetű romákat a szociális készségek elsajátításában, amelyekkel a többségi társadalomhoz tartozó gyermekek rendelkeznek, az oktatási rendszer nem standard oktatásra ítéli őket. A faji aránytalanságnak az oktatási rendszer által kialakított hatásait tovább súlyosbítja a tanárok és az iskolai hatóságok részéről megnyilvánuló rasszizmus, akik nem hajlandók romákat oktatni, és tudatosan szegregálják őket speciális iskolákban. Az ERRC mindenhol találkozott olyanokkal, akik a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák egy szlovák szakértőjéhez hasonló vagy vele azonos véleményen voltak, nevezetesen, hogy: „Tudjuk, hogy nem itt (ti. a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban) a helyük.”⁸³

A tudósok szerint ez a gyakorlat, azaz, hogy a romákat fejlődési fogyatékkal élők számára kialakított speciális iskolákban helyezik el, röviddel a II. világháború után kezdődött.⁸⁴ Bár az időszak dokumentumai szerint a kommunista pártok politikája inkább integrálni, mintsem szegregálni akarta a romákat,⁸⁵ speciális iskolákat és osztályokat alakítottak ki a

81 Lásd a 4. számú függelékét. A speciális iskolák számában mutatkozó különbség eléggé nyilvánvaló annak ellenére, hogy Prešov és Košice régiók általában a legszűrűbben lakott szlovák régiók.

82 Lásd Statistická roenka školství-2001/2002, p. C-43, C3.3. táblázat és a cseh Statisztikai Hivatal, Népszámlálás és lakáskörülmény-felmérés, 2001, nemzetiség és régió szerinti lakosság.

83 ERRC-interjú Belanský úrral a prešovi regionális államigazgatási hivatal speciális iskolák módszertani szakértőjével, Prešov, 2002. szeptember 26.

84 Lásd, például, Jurová, A.: „Dejiny rómskeho národa po roku 1945”, In: Kaj Džas (Kam kráčaš). Nadácia Milana Šimeku. Bratislava, 2001, p. 41. Továbbá: Kanev, Krassimir: Az első lépések: Hat bolgár városban folytatott nemkormányzati szegregációs programok értékelése. Külső értékelő jelentés a Nyílt Társadalom Intézetnek, 2002, p. 13.

85 Részletesen lásd Čaněk, David: Roma és más etnikai kisebbség a cseh és szlovák iskolákban (1945-1998), p. 11, a <http://www.policy.hu/ipf/fel-pubs/samples/ResearchSample3a.honlapon>.

romáknak, és a rákövetkező évtizedekben a roma gyermekek száma meredeken nőtt ezekben az intézményekben. Például Csehszlovákiában az 1976-os iskolai reformot követően, amely megszigorította az iskolai tantervet, az 1980-as évek közepére minden második roma gyermeket speciális iskolákban helyeztek el Csehszlovákia szerte.⁸⁶

4.1. Egyenlőtlenség induláskor: a roma gyermekek közvetlenül gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba kerülnek

Sok roma gyógypedagógiai-kisegítő iskolában kezdi tanulmányait. Esélyük sincs arra, hogy normál iskolában kezdjék a tanulást. A szlovák, cseh és magyar törvények értelmében a gyermekek elhelyezhető speciális oktatást nyújtó intézményben anélkül, hogy korábban normál iskolába iratkoztak volna be.⁸⁷ A Cseh Köztársaságban egy 1997-es, a speciális iskolákra vonatkozó rendelet, amely nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy a nem fejlődési fogyatékkal élő gyermekeket is el lehessen helyezni speciális iskolákban, csak bátorítja a gyakorlatot, hogy roma gyermekeket – tévesen – speciális iskolákban helyezik el. A rendelet 6(1). cikke szerint „[...] Ha az egészségügyi problémákkal küzdő gyermekek és tanulók száma speciális óvodákban vagy gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban a maximális tanulói létszámnál alacsonyabb, [...] a létszám feltölthető egészségügyi szempontból nem problémás gyermekekkel és tanulókkal. Ilyenkor az eltérő munkaképességűek kapnak elsőbbséget. Számuk nem haladhatja meg az osztályba járó, egészségügyileg problémás gyermekek és tanulók maximális számának egynegyedét.”⁸⁸ Valószínűleg e rendelkezés alkalmazása eredményezte, hogy olyan roma gyermekek kerültek gyógypedagógiai iskolákba, akik nem fejlődési fogyatékkal élők voltak, hanem például rosszul beszéltek csehül, és emiatt nehézségeik voltak a tanulásban.

Bulgáriában a speciális oktatást szabályozó jogi keret nemrégiben elfogadott módosítása pozitív kötelezettségként vezeti be a normál iskolákban a speciális oktatást igénylő gyermekek képzését, kötelezően írja elő, hogy csak akkor küldjék gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba a gyermekeket, ha már minden más oktatási lehetőséget kimerítettek.⁸⁹ Bár a változtatásokat 2002 augusztusában

⁸⁶ Uo. p. 12.

⁸⁷ A Speciális Iskolákról Szóló 212/1991. számú Szlovák Végrehajtási Utasítás, például, a fogyatékkal élő gyermekek speciális iskolákban történő közvetlen elhelyezéséről rendelkezik. Az Utasítás 14. bekezdése megállapítja: „Azokat a fogyatékkal élő tanulókat, akik – egészségkárosodásuk miatt – nem tudnak általános iskolában tanulni, speciális iskolákba irányítják át, vagy ott helyezik el őket [külön kiemelés].” (Az ERRC nem hivatalos fordítása).

⁸⁸ Lásd a cseh Oktatási, Ifjúsági és Sport Minisztérium Speciális Iskolákról Szóló 127/97 Coll., számú rendeletét.

⁸⁹ Lásd a Közoktatási Törvényt (bolgár nyelven) a következő honlapon: http://www.minedu.government.bg/normativni_doc/zakoni/narodna_prosveta.html.

Az Oktatási és Tudományügyi Minisztérium 2002. augusztusi 6. számú rendeletének 2(2). cikke továbbá megállapítja: „A speciális oktatást igénylő és/vagy krónikus betegséggel élő gyermekek oktatását integrált

bevezették, és azonnal hatályosultak is, az ERRC/BHB 2002. szeptember elején végzett kutatásai megállapították, hogy a romákat továbbra is azonnal gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba küldik.

A Cseh Köztársaságban és Szlovákiában sok roma gyermek nem tudja letenni az első osztályhoz szükséges felvételi vizsgát.⁹⁰ Bár a cseh és a szlovák hatóságok tisztában vannak a romák hátrányos helyzetével, ami a nyelvi és szociális képességeiket illeti, a hátrányok megszüntetésére tett intézkedések a legtöbb roma sorsára eddig nem voltak lényeges hatással. A szlovák törvények például előkészítő osztályok létrehozását írják elő, amelyek segítséget nyújtanak a gyermekeknek, hogy megfeleljenek a normál iskolai követelményeknek. Az ilyen osztályok létrehozása azonban nem kötelező, az egyes iskolák önállóan döntenek róla.⁹¹ Az ERRC sok olyan iskolában járt a szlovákiai vizsgálata során, ahol nincs előkészítő osztály, és nincs is szándékuk létrehozni ilyen osztályt. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban létrehozott előkészítő osztályok is inkább arra ösztönöztek, hogy a romákat inkább gyógypedagógiai-kisegítő és ne normál iskolákba irányítsák. A Cseh Köztársaságban például az előkészítő osztályok egyharmada gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban található.⁹² Mivel a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák rendszerint olyan területeken találhatóak, ahol magas a roma népesség száma, a roma családok gyakran küldik gyermekeiket a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban található előkészítő osztályokba. Az idejáró roma gyermekek rendszerint alkalmazkodnak a speciális iskolai környezethez, és jól érzik magukat ott. Egy csehországi roma család a következőket mondta az ERRC-nek:

Pamela iskola-előkészítőbe járt a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába, és a pszichológus azt mondta nekünk, hogy a normál iskola sokkal nehezebb volna neki. Azután meg a gyógypedagógiai-kisegítő iskolai környezet ismerős neki az iskola-előkészítő miatt, szóval ott könnyebb lenne.⁹³

Amikor elérkezik az idő, hogy első osztályba menjen a gyermek, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák illetékesei gyakran azt tanácsolják, hogy maradjon a gyermek. Információ

óvodában, iskolában és egyéb integrált oktatási intézményekben kell végezni.” Ugyanezen rendelet 2(3). cikke a következőképpen rendelkezik: „Speciális óvodába, iskolába és egyéb integrált oktatási intézménybe csak olyan gyermekek vehetők fel, akiknél az oktatás más formáinak lehetősége kimerült, és akiknek szülei ebbe kifejezetten beleegyeztek.” (Lásd A speciális oktatást igénylő és/vagy krónikus betegséggel élő gyermekek oktatásáról szóló 6. számú rendelet 2(1). és 2(3). cikkét. Hivatalos Közlöny 2002. 08. 30., 83. szám (Az ERRC nem hivatalos fordítása)).

90 A szlovák iskolaérettségi vizsgálatok általános és finom mozgások, érzékszervek (látás, hallás, tapintás, ízlelés és szaglás), a beszéden és az odafigyelésen alapuló megértés fejlődését, továbbá a nyelvi, a szellemi (az érvelés és a mindennapok általános megítélésének képessége), az érzelmi és szociális fejlődést mérik.

91 29/1984. számú szlovák Iskolatörvény, 2. paragrafus, 6. bekezdés, 2. pont.

92 A cseh Oktatási Minisztérium ERRC-nek nyújtott információi szerint a 2001–2002-es tanévben a 109 előkészítő osztály 33%-át gyógypedagógiai-kisegítő iskolában indították.

93 ERRC-interjú Bartolomj Bodorral és Andla Bodorovával, Kladno, 2002. október 31.

hiányában a roma szülők, akik látják, hogy gyermekük jól érzi magát ebben a környezetben, és tudják, milyen ellenségesen viselkednek a romákkal szemben a „normál” iskolákban, gyakran beleegyeznek ebbe a minden jel szerint természetes folyamatba.

Roma szülők és oktatási szakemberek többször is beszámoltak az ERRC-nek olyan helyzetekről, amelyekből az derül ki, hogy a roma gyermekeket tanárok és pszichológusok tudatos erőfeszítésének eredményeként irányítják speciális iskolákba, hogy távol tartsák őket a normál iskoláktól. Egy magyar gyógypedagógiai-kisegítő iskolai tanár például a következőket mondta az ERRC-nek:

A roma gyermekeket rendszerint anélkül küldik gyógypedagógiai-kisegítő iskolába, hogy normál iskolát látnának. Hogy átírányítják-e őket vagy sem, valójában gyakran a Rehabilitációs és Szakértői Bizottság 30 perces vizsgálata alapján kialakított véleményen nyugszik. A nem romák általában kétszer-háromszor is megpróbálhatják, és csak akkor küldik őket gyógypedagógiai-kisegítő iskolába, ha az általános iskola második vagy harmadik osztályában többször is megbuktak. A romákat viszont azonnal oda irányítják.⁹⁴

A vélekedést, miszerint a normál iskolák nem hajlandók a romák oktatására, és egyből gyógypedagógiai-kisegítő iskolába küldik őket, sok roma szülő osztotta, akikkel az ERRC találkozott. Drevnjak úr, egy roma édesapa a Cseh Köztársaságból, a következő megjegyzéseket fűzte ahhoz, hogyan is kerültek idősebb gyermekei speciális iskolába:

Az iskola elküldi a gyermeket a pszichológushoz. A pszichológus azt mondja, a gyermek nem iskolaérett, és azt javasolja, egy speciális iskola első osztályába menjen. Így könnyítik meg a saját dolgukat.⁹⁵

A bolgár ERRC/BHB-csoport is dokumentálta a roma gyermekek gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban történő elhelyezésére tett célzott erőfeszítéseket. Egyes speciális iskolák úgy őrzik meg tanulói létszámukat, s ebből következően, a tanári kart és a pénzügyi támogatást, hogy ráveszik a roma szülőket, írássák oda gyermekeiket. A Bulgáriában végzett ERRC/BHB-kutatás arra a megállapításra jutott, hogy a roma lakókörzetek a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák illetékesei beiskolázási kampányának elsődleges célterületei. Egyes gyógypedagógiai-kisegítő tanárok és pszichológusok véleménye szerint a speciális iskolák illetékesei úgy próbálják vonzóvá tenni iskolájukat, hogy speciális szolgáltatásokat, például kollégiumi elhelyezést, ingyenes étkeztetést és tankönyveket biztosítanak. Ezekkel a szolgáltatásokkal ráveszik a szülőket, hogy hozzájuk írássák be gyermekeiket. Egyes speciális iskolák (például a pazardjiki speciális iskola) még színes ismertető kiadványokat is készítenek, amelyeken létesítményeikről

94 ERRC-interjú Csilla Gintlivel, Budapest, 2002. november 18.

95 ERRC-interjú a Drevnjak-családdal, Louny, 2003. február 7.

készült fotók láthatók. Ezek a létesítmények szebbek, mint ahol a gyermekek és családjaik laknak. Más speciális iskolák (például a dimitrovgradi speciális iskola) nyomtatásban megjelenő hirdetésekkel és kábeltelvíziós állomásokon vagy rádióállomásokon sugárzott reklámokkal próbálják vonzóvá tenni iskolájukat.

A gyógypedagógiai-kisegítő iskolák anyagilag előnyös ajánlással élnek: például ingyenes tankönyveket, ebédet stb. kínálnak, amelyek részben könnyítenek a roma szülők gazdasági nehézségein. Sok gyógypedagógiai-kisegítő iskola tulajdonképpen bennlakásos iskola, ahol a körülmények sokkal jobbak, mint ahol a roma gyermekek élnek a családjukkal. A további anyagi segítség, amelyet a speciális iskolák és az állam nyújt a fogyatékos gyermekeknek, nagy vonzerő a szegény családoknak. Sok roma szülő elmondta az ERRC-nek, hogy az anyagi támogatás, amelyben a speciális iskolák részesítik őket, az egyetlen módja a gyermekük iskolába járatásához legszükségesebb igények kielégítésének.

Dimitrina Stancheva asszony, a bulgáriai Stara Zagora közelében található Vetren falu gyógypedagógiai-kisegítő iskolájának igazgatója, elmondta, hogy az iskola tanulóinak kb. 90%-a roma származású.⁹⁶ Elmondta, hogy az iskolában tanítók kijárnak a faluban lakó romákhoz, hogy beszéljenek azoknak a gyermekeknek a szüleivel, akik nem járnak abba a normál iskolába, ahová beírták őket, vagy akik most kezdik az iskolát. A tanárok elmagyarázzák nekik, hogy a speciális iskolák tanterve könnyebb, és a gyermekeknek nagyobb sikerélményhez jutnak, ha ott szerzik meg a szükséges ismereteket. A sliveni gyógypedagógiai-kisegítő iskola igazgatója Stefko Yovchev úr elmondta, hogy a tanulók 40%-a roma, és másik 40% török romának vallja magát.⁹⁷ Elmondta, hogy a speciális igényű gyermekek kiszűrésének egyik módja, hogy elbeszélgetnek azoknak az iskoláskorú gyermekeknek a szüleivel, akik nem járnak iskolába. Az információt ezekről a gyermekekről rendszerint az önkormányzat szolgáltatja.

Egyes, az ERRC által megkérdezett oktatói szakemberek elismerték, hogy a roma gyermekek gyakran az iskolai illetékesek anyagi érdekeinek áldozatai. Vaclav Sneberger úr, aki a Cseh Köztársaság „Step by Step” programjának igazgatója, aki egykor gyógypedagógiai-kisegítő iskolában tanított, a következőket mondta az ERRC-nek:

A pszichológusok automatikusan speciális iskolába küldik a roma gyermekeket, ahol tudják, hogyan kell bánni roma gyermekekkel, és ahol már vannak roma gyermekek. Az iskolák támogatást kapnak minden gyermek után, így, ha nincs elég gyermek egy iskolában, üzetet kötnek a pszichológusokkal vagy az általános iskolákkal, hogy feltöltsék. [...] Az emberek mindent elkövetnek, hogy megtartsák pozíciójukat.⁹⁸

96 ERRC/BHB-interjú Dimitrina Stanchevával, Vetren, 2002. szeptember 25.

97 ERRC/BHB-interjú Stefko Yovchevvel, Sliven, 2002. szeptember 26.

98 ERRC-interjú Vaclav Snebergerrel, Prága, 2003. február 6-án.

4.2. A roma gyermekek oktatásának kudarca: átirányítás gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba

Sok roma gyermek, akinek sikerül normál általános iskolába bekerülnie, komoly akadályokkal szembesül, ami tanulmányai ottani folytatását illeti. Egyrészt a normál iskolák nem nyújtják a roma gyermekek speciális igényeinek megfelelő, egyénre szabott törődést. Másrészt a többségi közösségekben folyamatosan megtalálható faji előítéletesség megfertőzte már az iskolai környezetet is. Sok roma gyermek és szülő, akivel az ERRC találkozott, panaszkodott, hogy a normál iskolákban a tanárok és a nem roma iskolatársak is lekezelően bánnak velük, és nem fordítanak rájuk kellő figyelmet.

4.2.1. A tanári odafigyelés hiánya az általános iskolában

Szlovák általános iskolai tanárok körében végzett felmérés szerint a tanárok 47%-a vélekedik úgy, hogy a roma gyerekek nem tudnak jó eredményt elérni az iskolában. A felmérésben résztvevő tanárok 84%-a vélte úgy, hogy a roma gyermekek szellemileg kevésbé tudnak teljesíteni, mint nem roma társaik.⁹⁹ Ez Sok helyütt jellemző magatartás. Például Sofia Dumitrescu a bukaresti 1. számú speciális általános iskola pszichológusa állítása szerint „a speciális iskolába járó roma gyermekek többsége szociális-kulturális szempontból hátrányos helyzetű; egy szubkultúra részei, szegénységben és szabadosan élnek, írástudatlanok, ami nem tesz lehetővé normális testi-szellemi fejlődést”.¹⁰⁰ Dumitrescu asszony ezt „olyan hátránynak tekinti, amelyet megszüntetni nem, legfeljebb enyhíteni lehet”.¹⁰¹ A tanári odafigyelés gyakori hiánya, ami a roma gyermekek rossz iskolai eredményéhez vezet, arra a vélekedésre vezethető vissza, hogy a roma gyermekek menthetetlenek. A gyermekek tanúsították az ERRC-nek, hogy a tanárok következetesen nem figyelnek rájuk az oktatás során.

Egy észak-csehországi roma édesanya azt állította az ERRC-nek, hogy a tanári túlkapások történnek.

Veronika egy normál prágai általános iskolába kezdett járni. Négyévesen tudott számolni és olvasni, így azt gondoltuk, okos kisgyerek, mehet normál iskolába, nem kell gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járnia, mint idősebb testvéreinek. De a tanár nem kedvelte. Nem szereti a roma gyermekeket. Hamarosan rájöttem, hogy Veronika gyakran nem ment órára. Bementünk az iskolába, hogy beszéljünk a tanárával, és megkérdeztük, miért nem kedveli a lányunkat. Tagadta, hogy nem kedveli, de nem

99 Lásd Zelina, M., Valachova, D., Kadleřková, Z., Butařová, A. (eds.). Vzdělávání romov. SPN, 2002, pp. 44-61.

100 ERRC-interjú Sofia Dumitrescuval, Bukarest 2002. szeptember 11.

101 ERRC-interjú Sofia Dumitrescuval, Bukarest 2002. szeptember 11.

változott meg a magatartása, bár a mieink újra beszéltek vele, miután nem engedett ki egy másik roma gyermeket vécézni, aki ezért bent végezte el szükségét. Ekkor elhatároztuk, hogy Veronikát átvisszük egy gyógypedagógiai-kisegítő iskolába, mert úgy gondoltuk, az jobb lesz neki, mintha egyáltalán nem járna iskolába.¹⁰²

Florica Dobai asszony, a romániai Nagyváradon élő három gyermekét egyedül nevelő roma édesanya kilencéves fiáról Eugenről mesélt az ERRC-nek. A kislány kétszer járta a második osztályt Nagyvárad 1. számú, normál általános iskolájában, román osztályban. Dobai asszony elmondta, hogy nincs megelégedve fia iskolai eredményével, aki – háromévesi iskola után – nem tud sem írni, sem olvasni. A tanárt okolta, aki nem figyel oda Eugentre, az osztály egyetlen roma tanulója. Dobai asszony a következőket mondta az ERRC-nek:

Többször is bent voltam az iskolában, hogy megbeszéljem a dolgot a tanárával, de nem lett eredménye. Egyszer számtanórán érkeztem, és láttam, hogy a fiam csaknem alszik, a feje a padon, miközben a többiek feladatokat oldottak meg a táblánál. Amikor beszéltem vele, a tanár azzal érvel, hogy azért nem tud kizárólag Eugennel foglalkozni, mert sokan vannak az osztályban. Javasolta, hogy küldjem a fiamat szellemi fogyatékkal élőknek létrehozott iskolába, mert ott több idő jut rá.¹⁰³

Bulgáriában az ERRC/BHB az alkalmassági bizottság Stara Zagora-i vizsgálatán vett részt. Az egyik gyerek, Sijka, aki megjelent a bizottság előtt, nevelőintézeti roma kislány volt. Az intézet nevelője kísérté el, mert az anyját nem találták. A nevelőtanárt azt állította, hogy a gyermek iskolai teljesítménye azért nem javul, mert a normál iskolákban tanító tanároknak nem jut ideje a hozzá hasonló gyerekekre. Sijka egy éve járta akkor az első osztályt.

Egyes roma szülők, akikkel az ERRC beszélt, ráébredtek, hogy gyermekeiket nem oktatják a normál általános iskolákban. Ezért viszik át „önként” gyermekeiket a gyógypedagógiai-kisegítő, kisegítő iskolákba. Azt remélik, hogy – bár itt gyermekeik alacsonyabb színvonalú oktatásban részesülnek – a normál iskolákkal összehasonlítva, ahol semmiféle oktatást nem kapnak, itt legalább valamennyi oktatásban részesítik őket. Egy szlovákiai szülő például a következőket mondta az ERRC-nek:

A lányom általános iskolás volt, de nem tanult semmit. A tanárok csak a fehér gyerekekkel foglalkoztak. Csak velük álltak szóba, a romák csak ott ültek és néztek. Ezért azután beleegyeztem, hogy speciális iskolába kerüljön át.¹⁰⁴

102 ERRC-interjú a Drevnjak-családdal, Louny, 2003. február 7.

103 ERRC-interjú Florica Dobaival, Oradea, 2002. augusztus.

104 ERRC-interjú E.C. asszonnyal, Letanovce, 2002. október 31.

4.2.2. A tanárok rasszista bánásmódja roma gyermekekkel szemben

Az ERRC sok olyan roma szülővel találkozott, akik szívesebben járatják gyermekeiket gyógypedagógiai-kisegítő iskolába, hogy megóvják őket a normál iskolákban tapasztalható rasszista megnyilvánulásoktól. Egy magyar roma édesanya a régióban sok helyütt hallható véleménynek adott hangot:

Minden gyermekem kisegítőbe jár, de nem bánom. Szeretik. Jól érzik ott magukat, mert a barátaik és rokonaik között vannak. Csak kevés nem roma jár oda, így senki nem mondja nekik, „Koszor cigányok!”¹⁰⁵

Bulgáriában például az ERRC/BHB-munkacsoport szemtanúja volt egy esetnek, amikor egy roma édesapa Stara Zagorában alkalmassági bizottság elé vitte a gyermekét, mert a gyermek tanára a normál iskolában azt mondta az osztálytársainak, hogy tetves, és hazaküldte. Amikor az apa panaszt tett az iskola igazgatójánál, az igazgató megvédte a tanárt, így az apa elhatározta, másik iskolába viszi a gyermeket. Egy speciális iskolában tanító testnevelő, aki maga is roma, azt javasolta, írássák be abba a speciális iskolába a gyermeket, ahol ő is tanít. Az apa elmondta a bizottságnak, azért akarja oda járatni gyermekét, mert a gyermeket rasszista inzultusok érték. A bizottság nem volt hajlandó megvizsgálni a gyermeket. A topolovgradi gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járó roma gyermekek hasonlóan indokolták az ERRC/BHC kutatóinak, miért éppen oda járnak. Elmondták, hogy ők is és szüleik is jobban szeretik ezt az iskolát, mert ott nem sértegetik és nem bántják őket.¹⁰⁶

Egy roma édesapa Csehországban hasonló tapasztalatokról számolt be az ERRC-nek:

Négy gyermekünk van: három fiú és egy lány. Denisa 10 éves, most ötödikes a kisegítőben. Van még a három fiú: kettő kisegítő végzett, egy most jár oda. Az idősebbek először rendes iskolába jártak, de később kisegítőbe irányították át őket. Bementem az igazgatóhoz. Nem egyeztünk bele az átirányításba. De mégis csak átirányították őket. Így, amikor a kisebbek is iskolások lettek, kisegítőbe írtattuk őket. A kisegítő igazgatója, ahová most a gyerekeim járnak, behívatott, és azt mondta Denisát normál iskolába kellene járatni- Túl okos ő ahhoz, hogy kisegítőbe járjon. De én nem akarom, hogy oda járjon, mert ott még ugyanaz az igazgató, aki nem szeret bennünket romákat.¹⁰⁷

A rasszista megnyilvánulásoknak kitett roma gyermekek elveszítik motivációjukat, hogy iskolába járjanak, és gyakran szívesebben mennek kisegítőbe, ahol a többi roma gyermek között kellesebben érzik magukat. Bizonyos esetekben a romák védekező magatartást vesznek fel a

105 ERRC-interjú Lakatos Andrással, Szomolya, 2002. szeptember 26.

106 ERRC/BHB-interjú a topolovgradi iskola hatodik osztályos roma tanulóival, Topolovgrad, 2002. november 21.

107 ERRC-interjú Nistor úrral, Ústí nad Labem 2003. február 10-én.

rasszista megnyilvánulások miatt, amelyet tanáraik problémás magatartásként értékelnek. Az ERRC olyan roma tanulókat kérdezett meg, akiket „viselkedési problémák” miatt irányítottak át gyógypedagógiai-kisegítő iskolába. Pepa G., egy cseh roma tanuló, akit hetedikben irányítottak át gyógypedagógiai-kisegítő iskolába, az ERRC-nek a következőkkel indokolta:

Nem szerettem a rendes iskolába járni. Például csak ültem a padban, a tanár meg állandóan azt kérdezte, „Mit csinálsz te ott, (a vezetőneven szólítva)?” Még azok is panaszkodtak rám az igazgatónak, akik nem is tanítottak, de én nem is szóltam hozzájuk. Azt mondták, ha továbbra is tiszteletlen leszek, intézetbe küldenek. De nem csak nekem van bajom az iskolában. Ismerek más romákat is, akiknek ugyanez a bajuk. Az igazgató sem kedvelt. Hívta a rendőrséget, amikor egyszer eltűnt valami pénz, és engem okolt. Nem én voltam. Ekkor javasolták, hogy vigyenek át. Azt mondták, ha betöltöm a tizenötöt, és valamit megint ellopok, mehetek a börtönbe öt-tíz évre. De nem bizonyították, hogy valamit is elloptam volna. Azért az igazgató azt mondta, mindent megtesz, hogy eltávolítsanak az iskolából.¹⁰⁸

4.3. Visszaélés a szülői beleegyezéssel

A jelentésben szereplő öt ország speciális oktatásra vonatkozó törvényei értelmében a szülőnek kötelező beleegyeznie, hogy gyermekét speciális iskolában helyezték el, vagy oda irányítsák.¹⁰⁹ Amikor azonban a roma szülők beleegyezésére kerül sor gyermekük speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolai elhelyezésükkel kapcsolatban, a teljes és felvilágosításon nyugvó beleegyezés csak frott malaszt marad.¹¹⁰ Sokszor, amikor a roma szülők beleegyeznek, hogy gyermekeik speciális oktatásban vegyenek részt, a következő alternatíva közül választhatnak: egy

108 ERRC-interjú Pepa G.-vel, Kladno, 2002. október 15.

109 Lásd a bolgár Oktatási és Tudományügyi Minisztérium 6. számú rendeletének 2(3). cikkét, Hivatalos Közlöny 2002. 08. 30., 83. száma; a cseh Oktatási Minisztérium Speciális Iskolai Rendeletének 7(1). cikke; a magyar Közoktatási Törvény 13(1). cikke és a magyar Oktatási Minisztérium 14/1994 (VI.24). számú rendeletének 15(1). cikke; a romániai 1995. évi 84. Oktatási Törvény 45(2). cikke; a szlovák Oktatási Minisztérium Speciális Iskolákról Szóló 212/1991. számú Végrehajtási Utasításának 14. bekezdése.

110 Nemzetközi szinten a felvilágosításon nyugvó beleegyezésre vonatkozó előírásokat emberi jogi egyezmények határozzák meg a szülői jogok vonatkozásában. Az Európa Tanács Emberi Jogokról És Orvoslásról Szóló 1997. évi Egyezményében ezek az előírások, többek között, a következő premissán alapulnak: „az embert mint egyént és az emberi faj egy tagját megillető tisztelet szükségessége és az emberi méltóság biztosítása fontosságának elismerése”. Az Emberi Jogi És Orvoslásról Szóló Egyezményhez fűzött Értelmező jelentés kifejti a felvilágosításon nyugvó beleegyezés értelmezését, megállapítva, hogy „a szülői beleegyezés akkor tekinthető szabad akaratból adott és felvilágosításon nyugvónak, ha felelős egészségügyi szakemberektől származó, a tervezett beavatkozás vagy alternatívái természetére és lehetséges következményeire vonatkozó objektív információk alapján, más személyt részéről megnyilvánuló nyomásgyakorlás nélkül, adják.” Továbbá, „ennek az információnak kellőképpen egyértelműnek és megfelelően megfogalmazottnak kell lennie.” (Lásd Az emberi jogok és az emberi méltóság védelméről a biológia és az orvoslás alkalmazása tekintetében: Az Emberi Jogokról És Orvoslásról Szóló Egyezményhez fűzött Értelmező jelentés, 35. és 36. bekezdése: <http://conventions.coe.int/treaty/EN/cadreprincipal.htm>.)

zsákutcsás iskolarendszer hátrányai és a gyermekük normál iskolában elszenvedett módszeres megaláztatása és szidalmazása közül. Akik beleegyeznek, hogy gyermekük speciális oktatásban részesüljön, tudják, hogy a speciális iskolák alacsonyabb oktatási színvonala is jobb annál, mint hogy egyáltalán részesüljenek oktatásban a normál iskolákban. Ilyen és más szituációkban a szülői beleegyezés nem tekinthető kényszer nélküli beleegyezésnek. Amikor a roma szülők beleegyeznek, hogy gyermekük speciális oktatásban részesüljön, választásukat gyakran nem az motiválja, hogy előnyben részesítik a speciális oktatást a normál oktatással szemben. A roma szülők, akik beleegyeznek, hogy gyermekük speciális oktatásban részesüljön gyakran szegények, és nem tudják fizetni a normál iskolába járás költségeit, illetve akik olyan helyre küldik inkább gyermekeiket, ahol az életszínvonal magasabb, mint a sajátjuk. Sokszor azért küldik gyermekeiket speciális iskolába, mert úgy gondolják, hogy a speciális iskolában nincs rasszizmus, kellemes a környezetet biztosítanak gyermekeiknek, más roma gyerekekkel együtt lesznek, akik egyébként a tanulók többségét jelentik a speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban. Az ERRC-vizsgálat azt is jelzi, hogy kevés olyan szülő van azok között a roma szülők között, akik gyermeküket speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba íratják, aki tudja, hogy a speciális iskolákban alacsonyabb színvonalú az oktatás, és gyakorlatilag elzárják a gyermek útját a magasabb szintű oktatási formák előtt. Az ilyen körülmények között meghozott szülői döntés nem szabad, és nem felvilágosításon nyugvó.

Az ERRC kutatásai azt is megállapították, hogyan élnek vissza szándékosan az iskolák illetékesei a roma szülők beleegyezésével. Egyes esetekben a speciális oktatás elfogadása nem teljes körű felvilágosításon nyugszik. Szélsőséges esetekben a beleegyezést kikényszerítik vagy kérdés nélkül szerzik meg.

4.3.1. A teljes és felvilágosításon nyugvó beleegyezés

A roma szülők, akik beleegyeznek, hogy gyermekeiket gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járjanak, vagy oda irányítsák át őket, gyakran nem rendelkeznek megfelelő információval azzal kapcsolatban, milyenek is ezek az iskolák. Az ERRC vizsgálata megállapította, hogy az iskolák illetékesei gyakran a gyógypedagógiai-kisegítő iskoláknak csak az előnyeit ecsetelik, ám „elfelejtnek” szót ejteni a hátrányokról. Az ERRC/BHB Bulgáriában végzett kutatása bizonyítékkal szolgál arról a jelenségről. 2002. szeptember 9-én és 10-én az ERRC/BHB részt vett Stara Zagorában egy alkalmassági bizottság vizsgálatán. 19 gyermeket vizsgáltak meg, közülük 12 roma volt.

A roma szülők többsége, akik elhozták a Stara Zagora-i bizottsághoz gyermeküket, korábban speciális iskolába járt. Nyilvánvaló volt, hogy saját tapasztalataik miatt döntöttek úgy, hogy megvizsgáltatják gyermeküket, és helyeztetik el iskolában. A szülők egy másik csoportja, akik vizsgálatra hozták gyermeküket, sohasem járt iskolába, és nem beszélte folyékonyan a bolgárt.

Az ERRC/BHB-vizsgálat feltárta, hogy a vizsgálaton résztvevő gyermekek szülei közül sokan nincsenek tisztában azzal, milyenek a speciális iskolák. A vizsgálat során a bizottság tagjai megpróbálták rábírní a szülőket, speciális iskolába írassák gyermekeiket. A speciális iskolák képviselői csak az előnyeiket sorolták fel az iskolának: ingyenes étkeztetés és tankönyvek, kollégiumi elhelyezés; egy tanárra kevés gyermek jut, ami elméletben biztosítja, hogy az egyéni igényeknek megfelelően foglalkozzanak a gyermekekkel.

A speciális iskolák képviselői azonban nem világosították fel a szülőket, milyen hátrányokat jelent a gyermeknek, ha ilyen iskolába jár, például, hogy végzéskor csak igazolást kap arról, hogy elvégezte a nyolc osztályt, és amely nem egyenértékű a középiskolai felvétellel szükséges bizonyítvánnyal, mint ahogyan arról sem beszéltek, hogy ilyen „múlttal” csak nagyon korlátozott lehetőségek közül választhatnak a gyerekek, amikor nyolcadik után tovább akarnak tanulni, vagy munkába akarnak állni.

Az ERRC kutatásai Magyarországon is megállapították, hogy azok a roma szülők, akiknek gyermekei gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járnak, nem tudják, milyenek is ezek az iskolák. Mire megértik, miről van szó, gyakran már túl késő. Egy roma édesanya a következőket mesélte az ERRC-nek:

Sokáig nem tudtam, mi is az a gyógypedagógiai-kisegítő iskola, és hogy mit veszít és miből marad ki a fiam azzal, hogy ide és nem normál iskolába jár. Senki sem magyarázta el a részleteket. Amikor a fiam végzett, az egeri Gárdonyi Középiskolában akart továbbtanulni. Felvételizett, de elutasították, mert nem beszélt idegen nyelveket, és mert a speciális iskolában gyengébb volt a színvonal. Sírt, és azt kiabálta, „Anyu! Tönkretetted az életem ezzel a kisegítővel!” Ekkor értettem meg, mi is az a kisegítő.¹¹¹

4.3.2. Kikényszerített beleegyezés gyógypedagógiai-kisegítő iskolába történő beiskolázáshoz

Az iskolai hatóságok gyakran gyakorolnak nyomást a roma szülőkre, egyezzenek bele, hogy gyermeküket speciális iskolába irányítsák át. Szlovákiában például sok roma szülő arról panaszkodott, hogy a normál általános iskolában, ahol gyermekük tanult, a tanárok és az igazgató gyakran behívatják őket az iskolába, s azt mondják, a gyermek nem felel meg ezen iskolatípus követelményeinek, és jobb lenne neki speciális iskolában. Ha a szülő nem egyezik bele, a tanárok, állítások szerint, további nehézségeket gördítenek a gyermek elé, hogy ne tudja tanulmányait normál iskolában folytatni. Sok szülő volt kénytelen ezért gyógypedagógiai-kisegítő iskolába átvinni gyermekét.

A Cseh Köztársaságban az ERRC egy olyan esetet dokumentált, amikor egy gyermeket iskolapszichológushoz vittek, és bár a gyermeket alkalmasnak találták a normál iskolai oktatásra, az iskolai hatóságok nyomására, végül is gyógypedagógiai-kisegítő iskolába került.

111 ERRC-interjú Horváth Kálmánnal, Szomolya, 2002. szeptember 3.

Fiunk Karel volt az egyetlen roma az osztályban egy normál általános iskolában. Sohasem voltak problémái. Amikor hetedikbe kezdett járni, az iskolapszichológus pszichológiai vizsgálatot javasolt. Azt mondta, azért, mert nehezen tud lépést tartani a többiekkel. A vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy Karel maradhat a normál iskolában. Az iskolapszichológus és a gyerek tanára győzködött bennünket, megpróbálták rávenni, hogy vigyük át a gyereket. Nem akart megérteni bennünket, és arrogánsan viselkedett. Végül beláttuk ha ott marad a gyerek, sokat kell majd nyelnie a tanároktól és az osztálytársaitól, mert kinevették, és emiatt nagyon megalázva érezte magát. Így azután végül ráálltunk, hogy átkerüljön. A 2000/2001-es tanévben ott kezdte a hetediket. Most kilencedikes, és a tanárai remélik, tovább tud majd tanulni végzés után.¹¹²

Amint egy teplicei (Cseh Köztársaság) roma szülő beszámolója is illusztrálja, bizonyos esetekben a roma szülők döntése, melyik iskolába járjon a gyermekük, pusztán formalitás.

Amikor a fiunk óvodás volt, a helyi pszichológus az iskolapszichológiáról megkért bennünket, vigyük be a gyereket vizsgálatra. A vizsgálat során megkérdezte, milyen iskolába szeretnének járatni a gyereket. Azt mondtuk, hogy normál általánosba. De minden papírt közvetlenül a kisegítőbe küldtek annak ellenére, hogy sem én, sem a feleségem nem egyeztünk bele. Elhatároztuk, nem hagyjuk annyiban. Visszamentünk az iskolapszichológiára, és panaszt tettünk. A pszichológus azt mondta, úgy határozott, hogy a fiunknak kisegítőbe kell mennie, és ezzel az ügyet lezárta. Azzal indokolta a döntését, hogy megvádolt bennünket, nem tanítjuk meg a gyereket, hogyan kell gondolkodni. Ragaszkodtam hozzá, hogy küldje vissza a normál iskolába. Végül visszakerült, de két hét múlva visszament a kisegítőbe, mert a tanárok hagyták, hogy a többiek piszkálják és csúfolják amiatt, hogy a kisegítőből jött.¹¹³

4.4. Megalázó bánásmód: szellemileg visszamaradottá nyilvánítás

Annak eldöntése, fejlődési fogyatékkal él-e egy gyermek, és speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolába kell-e járnia, általában egy alkalmassági bizottság feladata, amely pszichológiai vizsgálatot végez a gyermekeken. Minden vizsgált országban IQ-teszt volt a vizsgálati kritérium. Ha a gyermek eredménye egy bizonyos pontszám (rendszerint 70) alatt van, a gyermeket enyhe fokon szellemileg visszamaradottá nyilvánítják, és gyógypedagógiai-kisegítő iskolai elhelyezését javasolják. A vizsgálatok megbízhatóságát és megfelelő voltát gyakran kérdőjelezték meg azok a szakértők, akikkel az ERRC beszélt. Tudósok is kritikát fogalmaztak meg a pszichometriai vizsgálatról mint a gyermekek képességeinek mérésére

112 Helena Timoová és fia Karel Timo, az ERRC-hez eljuttatott írásos nyilatkozat, 2002. október 7.

113 ERRC-interjú Ivan Gizman roma aktivistával, Teplice, 2002. október 5.

alkalmas eszközzel kapcsolatban.¹¹⁴ Az ERRC álláspontja szerint a pszichológiai vizsgálat, amelyet jelenleg a gyermekek, köztük rendkívül fiatal gyermekek, intelligenciájának és képességeinek konklúzív meghatározására alkalmaznak, megalázó folyamat, amelynek eredménye a szellemi fogyatékosként kategorizált gyermekek életre szóló megbélyegzése. Az ERRC véleménye szerint a teljes egészében normál tanterv szerinti oktatáshoz a pszichológiai tesztet kiegészítő vizsgálatként kellene elvégezni, amelynek egyetlen célja, hogy a személyre szabott oktatáshoz meghatározza az egyes gyermekek speciális igényeit.

4.4.1. Faji előítélet a vizsgálatokban

Azonkívül, hogy sérti a gyermek méltóságát, a gyermekek szellemi képességeinek pszichológiai mérése faji szempontból bizonyítottan nagyon eltérő eredményeket hoz. Mind az öt vizsgált országban a pszichológiai vizsgálat nagyon sok roma gyermeknél enyhe fokú szellemi fogyatékossgot állapított meg. Sok oktatási szakember és pszichológus, akivel az ERRC az öt országban végzett kutatása során beszélt, elismerte, hogy az alkalmazott vizsgálatok és maga a vizsgálat nem magyarázza a roma gyermekeknél tapasztalható nyelvi és kulturális különbségeket, ezért nem szolgál megbízható információval a roma gyermekek képességeiről. A Cseh Köztársaságban az ERRC Petr Klíma pszichológussal beszélt, aki részt vett a cseh kormány által bevezetett vizsgálat egységesítésében, amelynek kifejezett célja, hogy csökkentsék a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban tanuló roma gyermekek számát.¹¹⁵ Kijelentette, hogy függetlenül a vizsgálat jellegétől, „amikor roma gyermekeket vizsgálnak, a vizsgálatok nyilvánvalóan nem elfogadhatóak, tekintettel a gyermekek kulturálisan hátrányos helyzetére.”¹¹⁶ Hasonló véleményt fogalmazott meg Victor Sekyt, a Romaügyi Kormányzati Tanács képviselőjében: „Az új vizsgálatok (amelyeket a Cseh Köztársaságban alkalmaznak) sokkal objektívabbak, de még mindig nem tesznek különbséget a szellemi fogyatékossg és a sok roma gyereknél meglévő szociokulturálisan hátrányos helyzet között.”

114 Lásd például, Closs, Alison: „Proces vzdlávací inkluze v eské republice. Srovnání dtí s poruchami uení a romských dtí: pohled 'odjinud'”. In: *Pedagogika* ro. LI, 2001, Universita Karlova, Pedagogická fakulta, p. 29.

115 Az 1997. októberi 686. számú Kormányhatározat megállapította: „III (e) az Oktatási Minisztérium új anyagot állít össze a gyermekek vizsgálatához, amikor gyógypedagógia-kisegítő iskolába történő átirányításukat javasolják, amely figyelembe veszi a roma gyermekek tulajdonságait, így megakadályozza a jelenlegi gyakorlatot, hogy a roma gyermekeket gyakran helyezik el gyógypedagógia-kisegítő iskolában szellemi és tanulási fogyatékossguk megfelelő vizsgálata nélkül.” A minisztérium szerint az új WISC III-vizsgálatot azért választották, mert – a Cseh Köztársaságban jelenleg alkalmazott más tesztekkel ellentétben – kulturális előítéletektől mentes. A teszt egységesítését, oktatáspszichológusi hivatalok 120 pszichológusának bevonásával, a Pedagógiai és Pszichológiai Tanácsadó Intézet végezte.

116 ERRC-interjú Petr Klímával, a prágai 3. kerület iskolapszichológusi hivatalának igazgatójával, Prága, 2002. október 30.

Az ERRC-t aggasztja, hogy a faji különbségekre a szellemi fogyatékoság szerepét osztják, továbbá az is, ahogyan maguk az oktatási szakemberek megnyilvánulnak, akik a faji különbségeket „kulturálisan” vagy „szociokulturálisan hátrányos helyzet”-nek aposztrofálják.

4.4.2. Visszaélés a vizsgálatl, amelynek eredményeként a roma gyermekek indokolatlanul kerülnek gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba

A roma gyermekek szellemi képességének mérésére alkalmazott pszichológiai tesztek – természetükből adódó – alkalmatlanságát, tovább súlyosbítják a pszichológusok és oktatási szakemberek, akik nem tartják be a jogi és etikai előírásokat a roma gyermekek vizsgálata közben.

A vizsgálatl történő visszaélés néha egyszerűen faji előítéleten alapul. Például Partenova asszony, a Stara Zagora megyei Oktatási Felügyelet pszichológusa elmondta az ERRC/BHB munkacsoportjának, hogy a roma családból származó gyermekek gyakran genetikailag sérültek, ami szellemi fogyatékoságot okoz. Kifejtette, hogy ez a roma családokban gyakori vérfertőzés és a fogamzás és a terhesség alatti alkoholizálás eredménye.¹¹⁷

A roma gyermekek genetikai terheltségéről alkotott vélekedés nyilvánvalóan hatással volt az alkalmassági bizottságokra Bulgária szerte. Szinte minden olyan jelentésben, amelyet az ERRC/BHB látott, az alkalmassági bizottságok szakemberei azt jelezték, hogy valamelyik szülőnél vagy a testvérnél szellemi fogyatékoságot állapítottak meg. Ez utóbbi akkor derült ki, amikor a szülőket arról kérdezték, van-e olyan családtag, aki szellemi fogyatékos vagy akinél mentális betegséget állapítottak meg, s a szülők jelezték, hogy ők vagy a többi gyermek gyógypedagógiai-kisegítő iskolában tanult. Ez egyedül nem elegendő ok arra, hogy a bizottság tagjai a vizsgálati jelentésbe belevegyék a család kortörténetében megtalálható szellemi fogyatékoság vagy mentális betegség meglétét. Ha megállapítják ezek meglétét, a bizottság könnyedén állapít meg hasonló fogyatékoságot a gyermeknél. Ez magyarázattal szolgál arra, miért történhetett meg, hogy Vidinben ugyanazon roma család 10 tagja ugyanabba a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járt.¹¹⁸ A Bulgáriában felkeresett többi speciális iskolában az ERRC/BHB-munkacsoport azt is megállapította, hogy minden roma családban mindegyik vagy a legtöbb gyermek gyógypedagógiai-kisegítő iskolába járt vagy jár.¹¹⁹

A szabad belátásra bízott döntés, amely része az értékelési folyamatnak, bőven ad teret önkényes döntéseknek, főleg, amikor a vizsgálat eredménye vitatható, például az ún. „határesetekben”. Ilyen esetekben a szabad belátásra bízott döntés általában aránytalanul negatívan hat a romákra.

117 ERRC/BHB-inteju N. Partenovával, 9 and 10 September 2002, Stara Zagora.

118 ERRC/BHB-interju a vidini speciális iskolában tanuló gyermekeknek, Vidin, 2002. szeptember 19.

119 ERRC/BHB-interju a chirpani és a sliveni speciális iskola igazgatóival, 2002. szeptember 23-án és 2002. szeptember 26-án.

Belanský úr, a szlovákiai Prešov régió speciális iskoláinak regionális módszertani megbízottja elmondta, hogy ahol a határesetek romákat jelentenek, őket kivétel nélkül gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban helyezik el.¹²⁰ A szlovákiai Chminianske Jakubovany-ban, ami olyan speciális iskola, ahová csak romák járnak, a gyermekekkel kapcsolatos leggyakoribb diagnózis enyhe fokú agyi diszfunkció (például dislexia), ami nem szellemi fogyatékoság. Vannak érzékszervi fogyatékkal élők is a gyermekek között. Azonban az összes ilyen gyermek, fogyatékosága jellegétől függetlenül, enyhe fokú szellemi fogyatékosok számára létrehozott iskolába jár.¹²¹

Egyes esetekben a roma gyermekek vizsgálata, amelyet speciális testületek végeznek, pusztán formalitás. Az ERRC/BHB kutatói megvizsgáltak néhányat az alkalmassági bizottság által kitöltött vizsgálati jelentések közül, amelyeket bolgár gyógypedagógiai-kisegítő iskolában tanuló roma gyermekek vizsgálata után készítettek. Ezek a dokumentumok nem hagynak kétséget afelől, hogy vizsgálatuk pro forma történt. Az ERRC/BHB megállapította, hogy csupán néhány kategóriát töltöttek ki, és azok is, amelyeket kitöltöttek, csak rövid és homályos információt tartalmaztak. Nem részletezték, milyen dokumentumokat vizsgált meg az alkalmassági bizottság, mint ahogyan azt sem, milyen módszereket alkalmaztak az első tesztek vagy a bizottsági vizsgálat során. A vizsgálatok gyermekenként hozzávetőleg 15-30 percig.¹²² Volt eset, amikor a bizottság még a gyermek IQ tesztjének eredményét sem jegyezte be.¹²³

Sok roma szülő, aki nem volt jelen gyermeke vizsgálatán, nem kapott értesítést a vizsgálati eredményekről. Gyermeüket az alkalmassági bizottság megvizsgálta, az eredményeket pedig közvetlenül a gyógypedagógiai-kisegítő iskolába küldték. A szülők úgy egyeztek bele gyermekük átírásába, hogy látták volna a pszichológiai vizsgálat eredményét.

A speciális oktatási igényű gyermekek pszichológiai vizsgálatának standard módszere súlyosan hátrányos helyzetbe hozza a roma gyermekeket tekintettel arra, hogy nem tudják jól használni azt a nyelvet, amelyen a vizsgálat folyik. Sok roma gyermek beszél otthon roma nyelven, és mire iskoláskorúak lesznek, a többségi nyelvet rosszabbul beszélik, mint a nem

120 ERRC-interjú Belansky úrral, Prešov, 2002. szeptember 26.

121 ERRC-interjú Darina Lažovával, Chminianske Jakubovany, 2002. október 17. Amint a londoni székhelyű nemkormányzati szerv, a Save the Children jelentésében megjegyezte, amikor az IQ-vizsgálat eredménye határesetre utal (75-80 között), nagyobb a valószínűsége, hogy – ellentétben nem roma társaikkal – a roma gyermekeket gyógypedagógiai-kisegítő iskolába küldik. Lásd Save the Children. A megtagadott jövő: A roma/cigány és vándor-nomád gyermekek oktatáshoz való joga. London, p. 189.

122 Azok a pszichológusok, akikkel az ERRC interjút készített, egyetértettek, hogy a 60 percnél rövidebb értékelések elfogadhatatlanok. Jana Vymtalová pszichológus szerint a szokásos pszichológiai vizsgálat időtartamának, amelynek célja, hogy megállapítsa gyógypedagógiai-kisegítő iskolába kell-e küldeni egy gyermeket, 60-90 percnél kell lennie. Vymtalová asszony elmondta, hogy nem hagyatkozik egyetlen vizsgálatra, különösen ezekben a fontos esetekben nem, amikor a vizsgálat a gyermek jövőjéről dönt. (ERRC-interjú Jana Vymtalova pszichológussal, Prága, 2002. október 24.)

123 ERRC/BHB látogatásai az aitosi gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban, 2002. október 31-én és a slavyanovói gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban, 2002. november 19.

roma gyermekek. Ez, amit súlyosbít, hogy nem járnak óvodába vagy szegregált, kizárólag roma óvodákba jártak, nyelvi akadályokat gördít a roma gyermekek útjába. Az ERRC/BHB vizsgálata Bulgáriában azt állapította meg, hogy sok gyermeket vizsgáltak meg speciális testületek úgy, hogy nem számított, jól beszél-e a gyermekek a bolgárt vagy sem, és hogy nem volt jelen tolmács. A roma gyermekek vizsgálatáról készült feljegyzések, amelyeket ERRC/BHB Topolovgradban megvizsgált, azt mutatták, hogy a gyermek kétnyelvű környezetben (roma/bolgár) él, és hogy a verbális kommunikáció nehéz volt a gyermekkel. Ezen megállapítás ellenére, az alkalmassági bizottság tolmács nélkül folytatta a gyermek vizsgálatát.¹²⁴

Azokat a gyermekeket, akik nem beszélnek folyékonyan bolgáruul, rendszerint elkíséri a vizsgálatra egy szülő, aki tolmácsol nekik, vagy egy magasabb osztályba járó iskolatárs. A roma gyermekek gyakran nem ismernek bizonyos bolgár szavakat, de, amikor valaki lefordítja nekik roma nyelvre, rendszerint megértik a fogalmakat. Az ERRC/BHB kutatói azonban azt is megállapították, hogy sokszor maguknak a roma szülőknél is nehézséget okoz a tolmácsolás, mivel rosszul beszélnek bolgáruul. Amikor egy-egy tesztet meghatározott idő alatt kell elvégezni, a gyermekek pontot veszítenek a tolmácsolással telt idő miatt. Ezenkívül sok kérdést nem a roma kulturális környezethez igazítanak, ami szintén hozzájárul a gyenge teszteredményekhez. Egy 8 éves roma kislány Zanka Ismailova vizsgálata, amelyet az alkalmassági bizottság végzett Stara Zagora megyében 2002. szeptember 9-én, és amelyen részt vettek az ERRC/BHB kutatói is, egyértelmű példáját adja az ilyen vizsgálatokon a roma gyermekekre váró nehézségeket. Zankát édesanyja kísérte el, aki nehezen beszélte a bolgárt, és csak néhányat értett meg a feltett kérdések közül. Azt mondta, nem tud írni-olvasni. Zanka nem járt sem óvodába, sem iskolába, és nem került kapcsolatba bolgár gyermekekkel.

Zanka ezt megelőzően már részt vett egy előzetes pszichológiai vizsgálaton, amelyet az alkalmassági bizottság pszichológusa végzett. Zanka IQ-teszje 65 volt, amelyet a bizottság „enyhe-közepes szellemi visszamaradottság”-ként értékelt. A logopédus arra kérte a kislányt, mondja meg, milyen tárgyakat lát egy sündisznót és egy rákot ábrázoló képen. Zanka roma nyelven válaszolt, és az édesanyja tolmácsolt neki. Amikor egy olyan képet látott, amelyen 3 cseresznye volt, azt mondta, cukor. Zanka következő feladata az volt, hogy 5 kép alapján, amelyeket neki kellett sorrendbe raknia, el kellett mesélnie egy történetet. A képek egy népszerű mesére utaltak. A gyermek önállóan nem tudott megbirkózni a feladattal, erre a logopédus segített neki. De Zanka csak azt ismételte el, amit hallott, miután a logopédus mondott valamit. Zankánál „visszhangproblémát” állapított meg a logopédus.

Zanka következő feladata az volt, hogy meg kellett ismételnie azokat a mondatokat, amelyeket a logopédus mondott. Zanka ezt nem tudta. A pszichiáter arra kérte, mutasson

124 2002. november 21-én az ERRC/BHB felkereste a topolovgradi gyógypedagógiai-kisegítő iskolát, és megvizsgálta az első és második gyermekekről készült nyilvántartásokat. A legtöbb nyilvántartás ezt az információt tartalmazta.

rá a szemére. Az anya lefordította a kérést, és a kislány meg is tette, amit kértek tőle, de ezt megelőzően nem értette a bolgár nyelven elhangzott kérdést. Ezután arra kérték, számoljon 10-ig, amit nem tudott. Amikor megkérdezték, „Hány éves vagy?”, Zanka nem tudott válaszolni, s az édesanyja mondta meg, hogy 8.

Zanka pszichológiai felmérésekor sok párbeszéd zajlott párhuzamosan: a pszichiáter Zanka édesanyjával beszélt, a logopédus a pszichológussal, a bizottság elnökével és a gyermekkel. A bizottság azt javasolta, helyezték el Zankát egy speciális iskola első osztályában.

Magyarországon a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Országgyűlési Biztosának nemrégiben kiadott jelentése megjegyzi, hogy az értékelés a magyar nyelvtudás hiányát negatív tényezőnek tekinti egy gyermek képességvizsgálata során. A Biztos továbbá kritikájának adott hangot azzal kapcsolatban, hogy még csak nem is vették fontolóra tolmács vagy más kétnyelvű személy igénybe vételét az értékelés során. Megjegyezte, hogy a nyelvi hiányosságok a tesztelés során felvetik azt a kérdést, „megbízható következtetésre juthat-e az értékelő bizottság a gyermek képességeit illetően.”¹²⁵

4.5. Átirányítás speciális oktatási formába vizsgálat nélkül

Szélsőséges esetekben a roma gyermekek vizsgálat nélkül irányítják speciális oktatási formába. A szlovákiai Prešov körzetben lévő Svinia faluban például az ERRC megtudta, hogy a roma gyermekeket azonnal az általános iskola speciális osztályába veszik fel. Pszichológiai tesztre a beiskolázást követően kerül sor, és az iskola igazgatóhelyettese szerint a romák hozzávetőleg 60%-a marad a speciális osztályokban.¹²⁶ A romák szegregálása a sviniai általános iskolában abszolút mértékű. A romák nemcsak hogy szegregált osztályokba járnak, de térben is elkülönítik őket: osztályaik külön épületben is vannak a nem romákéitól. Az elkülönítés megvalósul a menzán is, ahová a roma gyermekek akkor mehetnek, ha külön részben ülnek le az ebédlőben, és saját evőeszközeiket, tányérjaikat használják. Ezenkívül a roma gyermekek tiszta roma tanulószobán vannak, a nem romáktól külön.

125 Lásd „Diszkriminatív eljárások a pátkai iskolában”. In: RomNet, 2 February, 2003, at: <http://www.romnet.hu/hirek/hir0302047.html>.

126 ERRC-interjú a sviniai általános iskola igazgatóhelyettesével, Svinia, 2002. október 17.

5. A ROMÁK SZEGREGÁLÁS A NORMÁL ISKOLÁKBAN

5.1. Gyógypedagógiai-kisegítő speciális osztályok a normál iskolákban

Egyes normál általános iskolákban a fejlődési fogyatékkal élő gyermekek számára speciális osztályokat is kialakítottak, ahol a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban alkalmazott tanterv szerint folyik az oktatás. Az ERRC vizsgálata azt jelzi, hogy ezeknek az osztályok is vagy tiszta roma, vagy túlnyomórészt roma összetételűek. Elvben ezekbe az osztályokba azok járnak, akik nem bírják a normál osztályt. Az ERRC vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a roma gyermekeket gyakran rögtön ezekbe az osztályokba veszik fel.

Egyes iskolai illetékesek visszaélnék a normál iskolákban működő speciális osztályokkal, és arra használják őket, hogy megszabadítsák a normál osztályokat a roma gyermekektől. Így a roma gyermekek – előzetes vizsgálat és szülői beleegyezés nélkül – kerülnek speciális gyógypedagógiai-kisegítő osztályokba. A Cseh Köztársaságban például J.S. roma gyermek szülei megmutatták az ERRC-nek azt a 2002. május 16-án kelt döntést, amelynek értelmében a gyermeket speciális osztályba vették fel – szülői beleegyezés nélkül. A dokumentum nem tartalmazott tájékoztatást arról sem, hogy a speciális osztályban az oktatás más és alacsonyabb színvonalú, mint a normál osztályban. Az átirányítást a következőképpen indokolták „[...] a benyújtott dokumentumok és az iskolapszichológus vizsgálata alapján értékelte a kérdéses gyermek szellemi képességeit, és arra a következtetésre jutott, hogy szellemi fogyatékosága nem teszi lehetővé, hogy normál tantervű iskolába járjon. Ezért került sor a tanuló speciális osztályba történő áthelyezésére a normál iskolán belül.” A döntés tájékoztat a fellebbezés lehetőségéről, de az illetékes hatóság nevét és magát a fellebbezési folyamatot zavarosan és nem a korrekt tájékoztatásnak megfelelően mutatják be.¹²⁷

Az ERRC vizsgálatai Szlovákiában is feltárták, hogy visszaélnék a szülői beleegyezéssel, amikor a gyermekeket speciális osztályba irányítják. Egy háromgyermekes anya, akinek két gyermeke ilyen osztályba jár, elmondta, emlékszik, hogy a gyermekek valami papírt hoztak haza az iskolából, amelyet alá kellett írnia, a gyermekek pedig másnap visszavitték az iskolába.¹²⁸ A tanár lemásolta, és visszaküldte neki őket. Az asszony megmutatta ezeket a másolatokat az ERRC-nek. Speciális osztályba történő átirányításról szóló döntés állt bennük, amelyet 2001. február 1-jére datáltak, vagyis félévvel későbbre, mint ahogyan fia Milan már speciális osztályba kezdett járni. Az ERRC kutatóitól hallotta először, hogy amit aláírt, beleegyezés volt fia Milan speciális osztályban történő elhelyezéséhez.

Szlovákiában az ERRC egy tizenkilenc éves hermanovcei fiatalemberrel Zdeno Čonkával beszélt, aki a következőket mondta nekünk:

127 A dokumentumot J.K. asszony szolgáltatta. A család nem akarta felfedni kilétét.

128 ERRC-interjú Helena asszonnal, Malcov, 2003. április 1.

Sikerült az iskolaérettségi teszt, mielőtt általános iskolába kezdem járni. Jó tanuló voltam, jó jegyeim voltak, de másodikban – anélkül, hogy vizsgát tettem volna – speciális osztályba irányítottak. Az egyetlen vizsga az iskola előtti volt. Nem tudom, miért irányítottak át. És nem egyedül engem. Pár másik gyereket is átírányítottak ugyaninnen. Most már senki sem jár innen fehér iskolába.¹²⁹

Az ERRC vizsgálatai a Cseh Köztársaságban kimutatták, hogy sok iskola inkább az iskolán belül indít speciális osztályokat, ahol összegyűjtik a roma gyermekeket, minthogy pedagógiai asszisztenseket nevezzen, akik segíthetnének a roma gyermekeknek a normál osztályokban. Például a buzuluckai normál általános iskola igazgatója, ahová kb. 50 roma gyermek jár, többségük speciális osztályokba, elmondta az ERRC-nek, hogy az iskolának „nincs szüksége pedagógiai asszisztensekre, mivel a speciális osztályokba járok csupán kevesebb mint fele cigány.”¹³⁰

Az ERRC azt is megtudta, hogy a speciális osztályok indításának lehetőségével egyre több iskola él, ahol a tanulói létszám csökken, annak érdekében, hogy elkerüljék az osztályok számának és a tanári kar csökkentését. A speciális osztályok a normál osztályok minimális létszámánál alacsonyabb tanulói létszámmal is működhethetnek. A csehországi Klobuky általános iskola igazgatója elmondta az ERRC-nek, hogy a speciális osztályok indításáról szóló döntés alapja, hogy nincs a területen gyógypedagógiai-kisegítő iskola, és a gyerekeknek nagy távolságokat kell ingáznuk. A másik oka, hogy csökkenteni lehet a minimális tanulói létszámot.¹³¹ Ugyanez az igazgató azt tervezi, hogy a speciális igényű tanulókat ugyanabban az osztályban helyezi el a következő tanévben, de később speciális osztályokat indít.¹³²

5.2. Szegregált tiszta roma osztályok a normál iskolákban

Az ERRC vizsgálatai feltárták, hogy erőteljes tendencia tapasztalható a normál iskolákban a roma gyermekek külön osztályokban történő szegregálására.

129 ERRC-interjú Zdeno Čonkával, Hermanovce, 2003. február 26.

130 ERRC-interjú Kaborek úrral, Teplice, 2003. február 4.

131 Az Általános Iskolákról Szóló 1991. évi Határozat értelmében az osztályokba általában 17-30 tanuló jár. Azonban a Speciális Iskolákról Szóló, A Speciális Iskolákra és Osztályokra Vonatkozó 1997. évi Határozat, évfolyamtól függően, 4-12-es létszámú osztályokról rendelkezik.

132 ERRC-interjú Vyskoilovával, klobuky-i általános iskola igazgatójával, 2003. március 11. Bár az igazgatónő hamarosan gyógypedagógiai-kisegítő iskolai program beindítását tervezi, nem ismerte részleteiben a folyamatot. Speciális osztály indításához az iskolaigazgatónak meg kell vitatnia a terveket és a feltételeket az érintett alapító intézménnyel (a speciális iskolák esetében ez az önkormányzat), de az igazgatónő csak annyit említett, hogy bejelentette a tervet az önkormányzatnak. Nem volt tisztában a minimális tanulói létszámra vonatkozó előírásokkal, az osztály beindításához szükséges feltételekkel, és nem szolgált felvilágosítással arról sem, hol találhatóak ezek az információk mondván, ő maga sem tudja, hol találhatóak ilyen információk.

5.2.1. Nyomásgyakorlás a nem roma szülők részéről

A vegyes összetételű iskolák vezetői nagyon gyakran a nem roma szülők faji előítéletessége miatt indítanak külön roma osztályokat. Ezek a szülők azt akarják, hogy gyermekük roma mentes vagy kevés romát jelentő környezetben tanuljon. A nyomással szembesülve az iskolák illetékesei látszólag objektív kritériumokat alkalmaznak a külön osztályok kialakítására.

A romániai teleorman megyei Alexandria vegyes etnikai összetételű 4-es és 6-os számú iskolájának vezetése elmondta az ERRC-nek, hogy nyomást gyakorolnak a nem roma szülők a szegregálás érdekében.¹³³ A szegregációra vonatkozó döntést, az elmondások szerint, kifejezetten annak érdekében hozták meg, hogy fenntartsák a nem roma tanulók létszámát, és ne legyen belőlük „gettóiskola”. A probléma nem szegregációként vagy integrációként merült fel, csak az volt a kérdés, hogyan szegregálják a romákat. A vegyes (roma és nem roma) összetételű iskolák vezetésének az a lényeg, hogy a szegregált osztályok még mindig jobbak, mint a szegregált iskolák.

Az alexandriai 4. számú iskola igazgatóhelyettese Ancuta Florea úr 2002 novemberében a 2002/2003. tanévre 859 beírt tanulót jelentett, közöttük 288 volt a roma.¹³⁴ Az iskolában a romák számára teljesen szegregált osztályok működnek. Olyan osztályokat is indítanak, ahol döntő többségben, és olyat is, ahol elenyésző számban vannak romák. Az igazgatóhelyettes feltárta az ERRC-nek a romák magas arányából adódó problémát iskolájában:

Minden évben veszítünk gyerekeket amiatt, hogy szüleik nem akarják, romákkal tanuljanak együtt. Csak az idén 38 nem roma tanulóval kevesebb van az első osztályban, akik – bár itt laknak a környéken, és a tanáraink¹³⁵ névsorba is vették őket, inkább más iskolába járnak.¹³⁶

Kizárólag romákból álló első osztály kialakítását a 2002-2003. tanévben azzal indokolta az iskola vezetése, hogy a nem roma szülők bizonyos tanárokat jobban kedvelnek. Az igazgatóhelyettes elmondta az ERRC-nek, mivel az 1.c roma osztály tanára jövőre nyugdíjba megy, a nem roma gyermekek szülei nem akarták, hogy gyermekeik ebbe az osztályba járjanak. Az igazgatóhelyettes szerint a kérésnek azért adtak helyet, hogy a szülők a stabilitásnak és a gyermekek bizonyos tanárokhoz való kötődésének fontosságát tulajdonítanak. Ez a kiváltság azonban csak a nem roma gyermekeknek jár. Az iskola vezetése a roma szülők kívánságait nem veszi figyelembe. Az igazgatóhelyettes maga mondta el az ERRC-nek, hogy sok roma szülő panaszkodik a szegregált osztály létrehozása miatt, és azt akarják, tegyék át vegyes osztályba gyermekeiket. Az iskolavezetés azonban elutasította a kérést azzal az indokkal, hogy, ha egyeseket áttesznek, akkor mindenkit át kell tenni.¹³⁷

133 ERRC-interjú Gabriella Gorannal, Alexandria, 2002. november 12.

134 ERRC-interjú Ancuta Florea úrral, Alexandria, 2002. november 13.

135 A romániai normál általános iskolák alsó tagozatos tanárainak minden évben kötelezően össze kell írniuk minden iskoláskorú gyermeket iskolájuk vonzáskörzetében, azaz a következő tanévben tanköteles korúvá váló gyermekeket.

136, 137 ERRC-interjú Ancuta Florea úrral, Alexandria, 2002. november 13.

Hasonló helyzetet tárt fel az ERRC a romániai Alexandria 6. számú normál általános iskolájában, ahol az iskolavezetés ugyancsak azzal indokolta olyan osztályok indítását, ahová kevés számú roma jár, hogy egyes tanárokat a nem roma gyermekek jobban kedvelnek. Így az iskola el tudja kerülni, hogy a nem roma szülők más iskolába vigyék gyermekeiket. Elena Otelea az iskola igazgatóhelyettese a következőket mondta az ERRC-nek:

Figyelembe kell vennünk a [nem roma] szülők kívánságát. Különben másik iskolába íratják gyermekeiket.¹³⁸

Etnikai alapon szegregált osztályokat az ERRC is dokumentált a romániai Teleorman megye 3. számú általános iskolájában, amely 8 osztályos iskola, ahol a roma gyermekek folytathatják tanulmányaikat, miután a közeli 4. számú általános iskolában, amely gettóiskola, elvégezték a negyedik osztályt. A 3. számú iskolába nem romák is járnak, akik ugyan a 4. számú iskola körzetében laknak, de az alsó tagozatot (1-4. osztály) a 3. számú iskolában végzik, hogy ne kelljen romákkal együtt tanulniuk. A zimniceai 3. számú iskola osztályainak etnikai szerkezete a 2002-2003. tanévben arról árulkodik, hogy 5-től 8-ig, szinte minden évfolyamon van egy olyan osztály, amelyikben szinte egyáltalán nincsenek romák. Például az 5. a osztályban 26 tanuló közül 14, az 5. b-ben 28-ból csak 1, míg az 5. c-ben 23-ból 22 roma. Ez a minta ismétlődik a többi évfolyamon is.¹³⁹

A zimniceai 3. számú iskolában kialakított szegregált osztályok meglétét az iskolai illetékesek azzal indokolták, hogy az iskola együtt akarja tartani azokat a roma tanulókat, akik a 4. számú iskolából mennek át, amelyik 4 osztályos iskola. Azonban a nem roma osztályokról azt tartják, hogy a nem roma szülők kívánságára indítják őket.¹⁴⁰ Az előítéletek egyértelműen működnek a 3. számú iskolában. A zimniceai 4. számú iskola egyik tanára elmondta, hogy a 3. számú iskolában sok tanár kigúnyolja a tőlük átkerült roma gyermekeket, azt mondják rájuk azok a buták a 4-esből.¹⁴¹ Szintén a 3. számú iskolában, egy alsó tagozaton tanító tanár elmondta az ERRC-nek, hogy „Az iskolai programnak csak az alapjaira tudjuk megtanítani őket [a roma tanulókat]. Az a célunk, hogy megtanítsuk őket írni, olvasni és számolni.”¹⁴²

Hasonló a helyzet Szlovákiában. Az ERRC vizsgálati megállapították, hogy az iskolák illetékesei általában megpróbálják szegregálni a roma gyermekeket, hogy a nem roma gyermekeket ne vigyék el szüleik az iskolából. Bardejov körzetben a gaboltovi általános

138 ERRC-interjú Elena Oteleával, Alexandria, 2002. november 14. Az 1. a-ban 16 tanulóból 14, az 1. b-ben 25 tanulóból 6 és az 1. c-ben 17 tanulóból 7 volt roma.

139 Az iskola adatokat szolgáltatott az ERRC-nek például az előző tanév nyolcadik osztályainak összetételéről. A 8.a-ban 27 tanulóból 7, a 8. b-ben 25 tanulóból 1, a 8. c-ben 27 tanulóból 25 volt roma.

140 ERRC-interjú Lidia Nitulescuval, a 3-as számú iskola titkárával, Zimnicea, 2002. december 16.

141 ERRC-interjú a 4-es számú általános iskola tanári karával, Zimnicea, 2002. december 16.

142 ERRC-interjú Emil Duduval, Zimnicea, 2002. december 16.

iskolában például az ötödik és hatodik osztályos roma gyermekek megoszlása a 2002-2003. tanévben az alábbi volt:

5. osztály	Roma gyermekek	Nem roma gyermekek
A	5	12
B	17	0
C	18	0

6. osztály	Roma gyermekek	Nem roma gyermekek
A	0	18
B	15	0
C	15	0

Az iskola igazgatója szerint a hat szomszédos faluból származó roma gyermekek az általános iskola ötödik osztályából mennek hozzájuk, a gaboltovi általános iskolába, „arra kényszerítve a nem roma szülőket, hogy a szomszédos Bardejov iskoláiba vigyék át a gyermekeiket.”¹⁴³

Egy másik szlovák városban, Bardejovban, a roma gyermekek osztályonkénti megoszlása is a szegregációs minta meglétét mutatja. A bardejovi 1. számú általános iskolában¹⁴⁴ például a 2002–2003. tanévben a következőképpen alakult a romák megoszlása:

Osztály	Roma gyermekek	Nem roma gyermekek
A	0	16
B	6	20
C	7	12
D	18	0
E	18	0

A tiszta roma D és E osztályokat fizikálisan is elkülönítették az iskola főépületétől. Egy külön épületben vannak a postárcái roma negyed közelében.

A varna megyei Provadiában (Bulgária) is azt állapította meg az ERRC-munkacsoport, hogy a roma gyermekek a normál iskolán belül külön osztályokba járnak. Így például az Ivan Vazov iskolában (1-8. osztály), ahol a roma gyermekek aránya kb. 30%, a roma gyermekeket

143 ERRC-interjú Knap úrral, az iskola igazgatójával, 2002. szeptember 11.

144 A tanárok szerint a roma tanulók száma az iskolában 144, a tanulói összlétszám 703.

elkülönítik a többiektől.¹⁴⁵ Az iskolaigazgatók szerint a 3. osztályba 1 roma és 21 nem roma gyermek jár, míg a 3. b-be 16 roma és 2 nem roma. A roma gyermekek megoszlásának az egyes osztályokban egyértelműen látható aránytalansága ellenére, a helyi tisztségviselők tagadják a szegregáció meglétét. Így, Penka Radeva igazgatónő szerint, a romák azért felülreprezentáltak a 3. b-ben, mert a szülők nem jelezték a felvételi lapon, hogy a gyermekek akarnak-e elsőtől angolul tanulni. Ezenkívül pedig az első A-ba, amelyik most már 3. A, olyan gyermekek jelentkeztek, akik már az óvodában tanultak angolul.¹⁴⁶ Más tisztségviselők Provadia helyhatóságban, akikkel az ERRC beszélt, szintén azt állították, hogy a különbségek nem az iskola részéről megnyilvánuló, a roma gyermekek szegregálására tett tudatos erőfeszítések eredménye.¹⁴⁷ Radeva asszony azonban elmondta az ERRC-munkacsoportnak azt is, hogy a szülők az utóbbi években kivették a gyermekeket az Ivan Vazov iskolából, mert egyre több roma gyermek jár oda. Ezért, hogy vonzó legyen az iskola a nem roma gyermekeknek, elhatározták, hogy már első osztálytól tanítják az angol nyelvet. Yanko Yankov úr, Provadia helyhatóság etnikai és demográfiai szakértője szerint a roma szülőket nem tájékoztatták a lehetőségről, hogy gyermekeik elsőtől kezdve tanulhatnak angolul, ezért került minden roma gyermek külön osztályba. Mergul Kemryan, provadiai roma édesapa elmondta az ERRC-nek, hogy az 1. a osztály első szülői értekezletén, 1999-ben, egy Radka Kraleva nevű tanár kijelentette, hogy a legjobb osztályba csak bolgár nemzetiségű gyermekek járnak.¹⁴⁸

Tiszta roma vagy nem roma osztályok meglétét a normál iskolákban többféleképpen indokolják. Az osztályoknak állítólagosan a tanulók képességei szerinti szétválasztása talán a leggyakoribb indok. Az iskolai illetékesek magasabb színvonalú osztályokat tudnak indítani, speciális oktatási programmal, tehetséges gyermekeknek. És fordítva is igaz: felzárkóztató osztályokat lehet létrehozni azoknak a diákoknak, akik nehezen tudnak lépést tartani a normál tanmenettel.

Valójában a roma és nem roma gyermekek külön osztályokban történő szegregálásának ugyanazon iskolán belül semmi köze sincs a gyermekek objektíve mért képességeihez. A legtöbbször faji előítélet eredménye, mivel a nem roma szülők nem engedik, hogy gyermekeiket romákkal együtt tanítsák. Amint egy jegyző az észak-magyarországi Forróon elmondta:

A magyar gyermekeket együtt kell tartani. Csak így tudjuk őket itt tartani.¹⁴⁹

Az iskolák különféle pedagógiai módszerekkel taníthatnak bizonyos gyermekeket egyes osztályokban. A programokon való részvételhez írásos tesztet írhatnak elő vagy pénzbeni hozzájárulást kérhetnek, ami csökkenti annak esélyét, hogy Roma tanulók vegyenek részt

145, 146 ERRC-interjú Penka Radevával, a provadiai Ivan Vazov Iskola igazgatónőjével, 2002. november 21.

147 ERRC-interjúk Nikolina Daskalovával, az Oktatási és Tudományügyi Minisztérium Varna megyei felügyeletének vezetőjével, Varna 2002. november 22.

148 ERRC-interjú Mergul Kemryan úrral, Provadia, 2002. november 21.

149 ERRC-interjú Dr. Pályi Nagy Mariannával, Forró, 2002. október 28.

rajtuk – gyakran ez is a céljuk. Ezt tapasztalta az ERRC egy kelet-magyarországi kisváros, Nyíradony egyik iskolájában. Tasó László polgármester szerint a város népessége megközelíti a 8000-ret, a romák aránya 15-20%. Többségük a város széli telepen él. Tasó úr elmondta, hogy 2002-ben, a legnagyobb általános iskola 100 elsősének 44%-a roma volt.¹⁵⁰

Az iskola évente indít speciális pedagógiai programot „Értékkövető program” néven, amely különösen tehetséges gyermekek számára készült tanmenet. Elmondások szerint célja, hogy legalább egynéhány roma gyermek kerüljön egy homogén osztályba. Ezt a szelekciós folyamatot a nem roma szülők kezdeményezik. Évente van sporttagozatos osztály is, amely rendszerint kevés romát „vonz”. Így a négy első osztály közül kettő túlnyomórészt nem roma osztály, ami viszont azt eredményezi, hogy a másik kettőben nagyon magas a romák aránya. Az évek során ezek az arányok keveset változnak. A város polgármestere a következőképpen magyarázta a helyzetet az ERRC-nek:

Az első év elején a tanárok kiválogatják a legtehetségesebb gyermekeket, akik speciális programban, az úgynevezett „Értékkövető program”-ban vesznek részt, amelynek alapja az ún. Zsolnay módszer. Nyilvánvaló, hogy a romák nem tudnak bekerülni ezekbe az osztályokba.¹⁵¹

A tehetséges gyermekeknek kialakított speciális programra hivatkozva, az iskola létre tud hozni tiszta nem roma osztályokat. A másik osztály a sporttagozatos osztály, ahová csak kevés roma jár. Az iskolába felvett roma gyermekek a másik két osztályba kerülnek, ahol ők adják a tanuló csaknem 80%-át.¹⁵² Elmondások szerint a helyi vállalkozók nyomást gyakorolnak az iskolára, hogy tiszta etnikumú osztályokat indítsanak, ahol gyermekeik a romáktól elkülönítve tanulhatnak. Az iskolaigazgató és a tanfelügyelő (a helyi önkormányzattól) attól tart, ha nem engednek a befolyásos emberek kérésének, másik városbeli iskolába viszik a gyermekeiket. Továbbá, mivel az állam a beiratkozottak száma alapján nyújt pénzügyi támogatást, ha tanulókat nagy számban vinnék el, jelentős finanszírozási veszteség érné az iskolát.

5.2.2. A kisebbségi oktatási politika eredményeként kialakuló szegregáció

Egyes országokban, például Magyarországon és Romániában, a kisebbségi oktatásra vonatkozó jogi rendelkezések végrehajtása időnként a romáknak a nem romáktól való elkülönítésében merül ki. Magyarországon az Oktatási Minisztérium 32/1997. számú, a nemzeti kisebbségek oktatásáról szóló rendeletének¹⁵³ végrehajtása ország szerte nagyszámú tiszta roma osztályok kialakítását eredményezte. A rendelet szerint, a roma kisebbségi oktatási program eltér

150, 151, 152 ERRC-interjú Tasó Lászlóval, Nyíradony, 2002. október 3. A polgármester pontos adatokra tudott hivatkozni a megállapítással kapcsolatban.

153 32/1997. (XI.5.) számú MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról.

más magyarországi kisebbségeiktől, mivel – a kisebbségi kulturális elem mellett, amely része mindegyik kisebbségének – olyan elemet tartalmaz, amelynek célja a romák szociális és kommunikációs képességeinek kialakítása, csökkentve a romákra a magyar iskolákban váró esetleges hátrányokat. Stigmatizáló hatásán kívül, hiszen nyíltan összekapcsolja a roma etnicitást a szociális és egyéb képességek hiányával, a határozat arra szolgál, hogy legitimizálja a romák iskolai szegregálását. Sok magyar iskolában a romáknak kialakított ún. „felzárkóztató” osztályoknak ritkán van közülük a romák etnikai alapú oktatásához, vagy hogy segítsenek a romáknak felzárkózniuk a normál tantervhez, és azon a szinten meg is maradni.¹⁵⁴ Legnagyobb részt ezeket az osztályokat arra használják, hogy a romákat elkülönítsék a nem romáktól.¹⁵⁵

Romániában is, választható roma nyelv és irodalom osztályok vannak a normál iskolákban. Míg az ilyen osztályok indításának lehetősége a kisebbség javát hivatott szolgálni, a megfigyelések szerint az iskola illetékesei úgy „alakították át” az intézkedéseket, hogy leplezni lehessen vele a faji szegregációt, ennek következtében azután roma nyelvet egyáltalán nem tanítják.

Az ERRC Romániában végzett kutatása rábukkant olyan esetre, amikor roma gyermekeket szegregáltak azért, mert magyar ajkúak. Például a bihar megyei nagyváradi 1. számú általános iskolában van román és magyar nyelvű oktatás alsó és felső tagozaton is (1-8. osztály); van továbbá speciális kiegészítő a magyar részben Az iskolától kapott adatok szerint 110 roma van a normál magyar osztályokban az 1-8. osztályban, 37 roma kiegészítő a magyar nyelvű részben, mindegyik általános iskolai osztályban. A magyar kisebbség gyermekei közül senki sem jár ebbe az iskolába. Az iskolaigazgató a következőket mondta az ERRC-nek:

A magyar gyermekeket rendszerint a 2. számú iskolába íratják, mert a családjuk nem engedi, hogy a romákkal együtt járjanak. Még a román tagozaton is problémák vannak időnként, mert a román szülőket zavarja a romák jelenléte az osztályban. Szerencsére csak 1-2 roma van minden osztályban.¹⁵⁶

A romák iskolai szegregációját a magyar tagozat fizikai elszigetelése egy másik épületben teszi teljessé; az épület 500 méterre van az iskola fő épületétől, ahol a román tagozat van. A romák épülete kisebb és régebbi, mint az iskola főépülete. A magyar gyógypedagógiai-kiegészítő

154 A Magyar Országgyűlés Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Országgyűlési Biztosa a roma kisebbségi oktatással kapcsolatos problémákról tett megjegyzést. Különösen, a programokból sok esetben hiányzik az etnikai oktatás, a felzárkóztató oktatás esetleges, gyakran törlik az idegen nyelvi oktatást és a számítástechnikát a tantervből. A tanárok nem rendelkeznek képesítéssel, és azok az osztályok, amelyekben a programok futnak, gyakran az iskola legrosszabb állapotban lévő, világitatlan részeiben vannak. Bár az osztályok létrehozásához szülői beleegyezés szükséges, ezt gyakran nem kérték hozzá, egy esetben pedig a szülők tudta nélkül alakították ki. Amikor kérték a szülők beleegyezését, ritkán nyújtottak részletes információt. Lásd a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Országgyűlési Biztosának, 2000, 3.3. fejezet <http://www.obh.hu/nekh/en/reports/reports.htm>.

155 Részletesebben lásd Roma jogok 2/2002, Pillanatfelvétel Európából/Magyarországról, http://errc.org/rr_nr2_2002/snap14.shtml.

156 ERRC-interjú a nagyváradi 1. számú általános iskola igazgatójával, Nagyvárad, 2002. augusztus 23.

részben tanító egyik tanár szerint az épület, ahol a romák tanulnak, néhány évvel korábban nagyon rossz állapotban volt. Amikor 1999-2000. tanévben az épületet és az osztályokat felújították nemkormányzati szervezetek támogatásával. Azonban az iskola így is túl kicsi ahhoz, hogy megfelelő körülmények között lehessen benne tanítani, továbbá túlszűfoltak az osztályok. 4 osztályterem van 12 roma osztálynak, így délelőtti-délutáni váltásban tanulnak.¹⁵⁷

Az iskola vezetése szerint a magyar (roma) részben gyakrabban cserélődik a tanári gárda, és gyakran alacsonyabb végzettségűek, mint a román részben tanítóké. A legtöbb tanár nincs kinevezett állásban, sokan 1-2 éven belül otthagyják az iskolát. Egyes tanárokat a román szekcióban arra kényszerítettek, hogy tanítsanak a magyar (roma) részben is, mivel, ahogyan az igazgató mondja, „nincs választásuk, ha meg akarják tartani a munkahelyüket”.¹⁵⁸ Az iskolavezetés kifejtette az ERRC-nek:

A magyar tagozat tanárai nem akarják, hogy kinevezzék őket, nem akarnak „eltemetkezni” itt. Bár minden évben meghirdetnek itt tanári állást, a tanárok általában tudják, hogy sok a cigány az iskolában, főleg, amikor a magyar tagozat kerül szóba...¹⁵⁹

Az iskola igazgatóhelyettese elmondta az ERRC-nek, hogy véleménye szerint, ha a magyar (roma) tagozatot behoznák a főépületbe, az „az iskola végét jelentené”. Kijelentette:

Ha idehozzuk őket (a roma tanulókat), (a nem roma) szülők nem engednék többé ide a gyermeküket. A tanulóink felét elveszítenénk. Még így is sokakat átvisznek másik iskolába ötödikben, és sokat már be sem iratnak ide első osztályba az itt tanuló cigányok miatt, ezért legalább elkülönítjük őket.¹⁶⁰

5.2.3. Az iskolai teljesítmény ürügy a roma gyermekek szegregációjára

A roma gyermekek iskolai szegregációjára szigorú besorolási folyamat révén kerül sor. A magyarországi Baranya megyében, egy komlói általános iskola igazgatója elmondta az ERRC-nek, hogy az iskolájában tanuló gyermekeket minden évben gyenge, jó és haladó csoportokba osztják be. Teszt segítségével döntenek el, kit hová sorolnak, amelyet félfévente felülvizsgálunk. Az egyik tanár elmondta az ERRC-nek:

157 ERRC-interjú Roserica Orsossal, Nagyvárad, 2002. augusztus 23.

158 ERRC-interjú Roserica Orsossal, Nagyvárad, 2002. augusztus 23. Ha választhatnak, inkább elkerülik a roma tagozatot. Az igazgató idézte annak a biológianárnak a példáját, aki a 2001-2002. tanévben heti négy órát tanított a roma tagozaton, hogy meglegyen az óraszám, mivel a román tagozaton nem volt elég órája. A 2002-2003. tanévben ennek a tanárnak felajánlottak néhány órát egy másik iskolában, s úgy döntött, inkább tanít két másik iskolában, mint a roma szekcióban.

159 ERRC-interjú a nagyváradai 1. számú általános iskola vezetőivel, Nagyvárad, 2002. szeptember 23.

160 ERRC-interjú Ciprian Moraruval, Nagyvárad, 2002. augusztus 23.

A B osztályban alig vannak romák, talán 2-3 egy 20 fős osztályban, az A-ban sokkal több van, egyes osztályokban 60% vagy még több. Az enyémben, a 6. a-ban 26 tanuló van, 17 roma. Hogy az A osztályban több a roma tanuló, szocializációs és nyelvi szocializációs nehézségeikkel magyarázható. Míg a magyar családokban a gyermekeket kicsi koruktól kezdve arra tanítják, hogy maradjanak csendben és figyeljenek, könyvet adnak nekik, és megtanítják őket bizonyos viselkedési szabályokra, ez a szocializációs fejlődés sok roma családban nem zajlik le.¹⁶¹

A komlói iskolába járó gyermekek egyik szülője elmondta az ERRC-nek, hogy a gyermekeket rögtön a tanév elején, minden előzetes felmérő vizsga nélkül, a kevésbé tehetséges gyermekeknek kialakított osztályba vették fel.

Nagyon fel vagyok háborodva. Eredetileg mindkét gyermekemet a B-be vették fel, amelyik a jobb osztály. Csak második előtt derült ki, igazából az évnnyitón, hogy közölték velem, hogy a fiamat áttették az A-ba. Azt mondták azért, mert nincs hely a B-ben. Az igazgató oda sem figyelt, amikor részletes magyarázatot kértem. Beszélni sem akart velem. Azt mondta német vendégei vannak, nem ér rá. Tudom, hogy a B osztályba a jobb tanulók járnak, és a fiam jó tanuló. Általában ötösei voltak¹⁶² az előző évi bizonyítványában. Ezért akartam, hogy a B-ben maradjon.¹⁶³

Ezekben a gyengébb osztályokban tanító tanárok gyakran csak a minimumot akarják megtanítani azoknak a roma gyermekeknek, akik ilyen nagy arányban vannak ezekben az osztályokban, mert azt gondolják, csak ennyit tudnak megtanulni. Egy, a borsod-abaúj-zemplén megyei Szomolyán tanító tanár a következőket mondta az ERRC-nek:

A romák csak a mának élnek. Nem foglalkoznak vele, mit hoz a jövő, ezért aztán a tanulás nem fontos nekik. A roma gyermekeknek csak az alapokat kell megtanulniuk, azt, amit más gyermekek már tudnak. Ezért a kiegészítő oktatás megfelelő nekik. Csak akadályoznak a többieket abban, hogy újat tanuljanak és fejlődjenek. A romáknak meg kell tanulniuk rendesen beszélni a nyelvet, udvariasan viselkedni, fegyelmezni magukat és készülni a jövőre.¹⁶⁴

A gyengébb színvonalú oktatás jellemző a lassabb tempóban haladó osztályokban Magyarországon. Az ilyen osztályokban kicsi a valószínűsége annak, hogy a romák nyelvet tanuljanak, és csak meghatározott keretek között (korlátozottan) használhatják a számítástechnikai laboratóriumot is. Egy olyan iskolában tanító tanár, ahol a romák általában B-be, a nem romák pedig az A osztályba járnak, a következőket mondta az ERRC-nek:

161 ERRC-interjú Kópicz Józseffel, Komló, 2002. november 25.

162 A magyar iskolákban 1-től 5-ig terjedő osztályzat van érvényben, az 5-ös a legjobb jegy.

163 ERRC-interjú Orsós Máriával, Komló, 2002. november 25.

164 ERRC-interjú Papp Jánossal, Szomolya, 2002. szeptember 14.

Az A osztályban tanulók egyszerre két idegen nyelvet is tanulhatnak, a B-ben csak egyet választhatnak. A másik nyelvére helyett technikaóra van.¹⁶⁵

Az osztályonkénti etnikai jelleg vizsgálatából kiderül, hogy az A és B osztályokban a roma tanulók száma közötti eltérés megdöbbentő.

A felső tagozatos általános iskolai osztályok etnikai profilja

	A osztály		B osztály		C osztály	
	Összesen	Roma	Összesen	Roma	Összesen	Roma
5. osztály	26	2	25	10	10	10
6. osztály	30	1	24	10	—	—
7. osztály	29	0	26	12	—	—
8. osztály	27	0	17	11	—	—

Egy 7. b osztályos roma fiú ezt mondta az ERRC-nek:

Óriási a különbség az A és B osztályok között. Az A osztályosok választhatnak egy vagy két nyelvet (angol és német) akarnak-e tanulni. A B-ben csak egyet lehet. 5.-től az A-ban hetente egyszer kétórás számítástechnika van. A B-sek az első órában játszanak, és csak a másodikban tanulnak.¹⁶⁶

Egy roma édesanya a következőket mondta az ERRC-nek:

Hat gyerekem van, öt lányom (6, 10, 11, 12 és 16 évesek) és egy fiam (4 éves). Nagyon dühös voltam. Minden gyerekemet rögtön a C-be tették. Oda a buták járnak. Úgy hívják, hogy játszó osztály. Mindent játékosan tanulnak, mert nem tudnak jobban tanulni. Tudtom nélkül vizsgálták meg a hatéves lányomat. Már tudott olvasni, amikor iskolába kezdett járni, mégis a C-be tették. Most ő tanítja a többieket az osztályban.¹⁶⁷

Egy másik roma édesanya az alábbi esetet mesélte el arra, hogyan vezet az előítélet szegregációhoz:

A lányom A osztályban kezdte az iskolát. Ő volt az egyetlen roma az osztályban. A többi romát a B-be tették. A tanárok azt mondják, a gyengébb tanulók járnak oda. Már negyedikes volt, amikor egy nem roma fiú azt állította, elveszett a könyve. A tanárok ugyan nem mondták ki nyíltan, hogy ő volt a tolvaj, de az összes gyerek és tanár azt mondogatta, ő az egyetlen roma az osztályban, ezért úgy érezte, mindenki

165 ERRC-interjú Nyíri Zsuzsannával, Gönc, 2002. november 13. A „technika óra” apróbb tárgyak, például könyvjelzők, tálak elkészítését és gyakorlati műveletek, például fűrész-faragás, elsajátítását jelenti.

166 ERRC-interjú Hersics Rolanddal, Gönc, 2002. október 20.

167 ERRC-interjú Gölles asszonnal, Pécs, 2002. november 24.

őt gyanúsítja. Nem sokkal az eset után a matematikatanár 2-est adott neki a félév végén annak ellenére, hogy mindig 4-ese volt matematikából. A matematikajegy alapján az igazgató azt állította, nem annyira okos, és átírányította a B-be, az összes többi romával együtt. Szörnyen és megbélyegzettnek érezte magát, mert annyira igazságtalan volt.¹⁶⁸

Csaknem azonos esetről számolt be egy 16 éves roma tanuló:

Éreztetik velünk az iskolában, hogy romák vagyunk. Először rendes osztályba jártam, de megvádoltak, hogy elloptam egy magyar lány fülbevalóját, aztán kiderült, hogy a lány barátnője volt a vétkes. Ennek ellenére áttettek a gyengébb osztályba, ahol minden gyerek már eleve roma.¹⁶⁹

---

168 ERRC-interjú Gulyás Ferenc Máriával, Gönc, 2002. október 20.

169 ERRC-interjú Bancsók Attilával, Forró, 2002. október 28.

6. A ROMÁK SZEGREGÁLÁSA GETTÓISKOLÁKBAN

Nagyszámú roma jár alacsonyabb színvonalú iskolákba, ahol a gyermekek többsége roma (a továbbiakban: „roma gettóiskolák”). Bár a jelentésben vizsgált országok közül egyikben sem tesz a jog különbséget a roma gettóiskolák és a többi iskola között, jelentős a különbség a két iskolában nyújtott oktatás minőségében a roma gettóiskolákban, amelyeket a helyiek csak „cigányiskolák”-nak hívnak, általában rosszabbak az anyagi feltételek, és gyengébb az oktatás színvonala, rosszabban felszereltek ahhoz, hogy minőségi oktatást nyújtsanak. A tanároknak nincs alapképesítésük, a tankönyvek felett eljárt az idő, kevés a tanítási segédeszköz. Az anyagi hiánya egyes esetekben szélsőségesen súlyos. Vannak iskolák, amelyek éppen csak működnék.

A roma gettóiskolák kialakulásának két általános oka van: a lakóhelyi szegregáció és a nem romák távozása azokból az iskolákból, ahol magas a romák aránya. Az állami iskolák gettósodásának folyamatát az is befolyásolta, hogy a romákat, faji megfontolásból, nem veszik fel normál iskolákba. Továbbá sok roma szülő természetes reakciója a faji előítéletre és a velük szemben megnyilvánuló bánásmódra az volt, hogy inkább azokat az országokat választják, ahol a tanulók többsége roma.

A lakóhelyi szegregáción nyugvó szegregált iskolák megjelenése a közép-kelet-európai kommunista rendszerek idejére nyúlik vissza. Bulgáriában, például, a roma városi gettók kialakulása az iskolakörzetesítés eredményeként alakult ki az 1950-es években, ellehetlenítve a szabad iskolaválasztást. A kommunista hatóságok asszimilációs törekvései, amelyek célja – többek között – a roma negyedek és iskolák megszüntetése volt,¹⁷⁰ nagyrészt sikerrel jártak. A roma negyedek szegregált iskoláit „rossz körülmények között, alacsony kulturális színvonalon” élő tanulóknak alakították ki. Fő céljuk az „alapvető írás-olvasás, munkára szoktatás és szakismeretek” kialakítása volt. Harmincegy ilyen iskola „szakmák oktatását hangsúlyozta”, ami azt jelentette, hogy az általános iskolai tanterven kívül, különféle, eladható dolgokat is kellett készíteniük.¹⁷¹ A kommunista hatóságok számos párt- és állami határozatban megfogalmazott politikája azonban az volt, hogy folyamatosan emeljék a roma iskolák oktatási színvonalát.

---

170 A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának 1978 októberében kiadott 1360. számú Határozata, amely a roma negyedek fokozatos felszámolásáról rendelkezik, és amely tiltást tartalmaz szegregált roma iskolák alapításáról. Lásd Marushiakova, Elena és Veselin Popov. *Tsiganite v Bulgaria*. Szófia, Klub 90, 1993, pp. 90-91.

171 Lásd Elena Marushiakova és Veselin Popov, pp. 90-91.

6.1. Lakóhelyi szegregációra épülő gettóiskolák

Az ERRC által vizsgált öt ország mindegyikében jellemző a lakóhelyi szegregáció.¹⁷² A roma gettókból található roma gettóiskolák nagy- és kisvárosokban és falvakban is megtalálhatók.

Sok városi roma él gettóban a kis- és nagyvárosok peremén vagy a belső városrészekben. Bár a városi roma gettók megjelenésének okai eltérőek, minden országban vannak közös jellemzők: a túlszűfoltosság és a szegényes, alacsony színvonalú lakáskörülmények.¹⁷³ Ennek egy példája Iztok negyed, roma gettó a bulgáriai Pazardjik városban, amely Pazardjik megye központja 127 918 lakossal. Az iztoki gettóban, ahol kb. 30 000-en élnek, két iskola van: egy alsó tagozatos (1-4. osztály) és egy felső tagozatos (5-8. osztály). Egy harmadik iskola a gettó szélén található. Itt hozzávetőleg 55% a romák aránya. A gettóiskolákban tanuló romák becsült létszáma 1600; a többi 500 normál iskolába jár.¹⁷⁴

Hasonló a helyzet a Csongrád megyei Szentesen (Magyarország). A városban 31 638-an élnek, közülük 165 vallotta magát romának a 2001. évi népszámlálás során. A romák tényleges száma azonban hozzávetőleg 1400. A város nyolc általános iskolája közül egy gettóiskola, amely főleg a város külső részein élő roma közösség számára kialakított iskola. 2 kilométerre van a településtől, és kövezett út vezet ki. A gyermekek minden nap megteszik az utat oda-vissza, ha esik, ha fúj. Közben vasúti kereszteződésen és forgalmas úton kell átmenniük. A gettóiskola tanulónak kb. 90%-a roma. Az általános iskolába járó roma gyermekek több mint 50%-a gettóiskolába jár. A hét másik iskola közül csak egyben jelentős a romák aránya: a Damjanich

172 A cseh kormány szerint „Aggasztó, hogy a roma lakosok nagy aránya azokban a létesítményekben (szegregált lakásviszonyok), sok esetben meghaladják a 80%-ot.” (Lásd Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottsága, CERD/C/419/1. sz. függelék, 2003. május 23., A részes államoknak az Egyezmény 9. cikke szerinti jelentései. Az államok ötödik, 2002-ben esedékes időszakos jelentése. Függelék: Cseh Köztársaság, 2002. december 20., 38. bekezdés) Román kutatási adatok szerint, 1998-tól hozzávetőleg 30%-os a homogén roma közösségek aránya Romániában; a közösségek kb. 30%-ában a többségi lakosság van túlsúlyban, és 10% feletti kizárólag nem roma közösségek aránya. (Lásd Surdu, Muhai: „Az oktatás minősége magas roma arányú romániai iskolákban.” In: Roma jogok 3-4, 2002.) Egy világbanki jelentés szerint a romák egynegyede él szegregált településeken Szlovákiában. (Lásd Világbank, Roma szegénység és jólét a Szlovák Köztársaságban, 2002, p. 12.) Magyarországon, egy szociológiai felmérés szerint, a Roma lakosság 29%-a teljesen szegregált körülmények között él; a roma családok 23,3%-a olyan környéken él, ahol a lakosság többsége roma; 34,1%-uk él vegyes etnikumú környéken; 13,6% a kizárólag magyar etnikumú családok lakta környék. (Lásd Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában. Oktatáskutató Intézet, 2001, Budapest.)

173 A romák lakóhelyi szegregációjának mintáiról részletesebben lásd, Zoon, Ina. A periférián. A romák és a közszolgáltatások Szlovákiában, Nyílt Társadalom Intézet, New York, 2001, pp. 90-94. Ladanyi, J. 1993. „A lakóhelyi szegregáció mintái és a cigány kisebbség Budapesten.” International Journal of Urban and Regional Research, Vol. 17, No. 1, pp. 30-41.

174 ERRC-interjú Natasha Assenovával, Pazardjik megye közigazgatási hivatalának etnikai és demográfiai ügyekért felelős szakértőjével, 2002. november 15.

János gyógypedagógiai-kisegítő iskolában, ahol a gyermekek 24%-a roma. A többiben a roma tanulók aránya nem haladja meg a tanulók 5%-át.¹⁷⁵

Roma gettók kisebb városokban is vannak, például a 6000 lakosú romániai Gura Viiben, Beau megyében. A város polgármestere szerint három iskola van: egy 8 osztályos általános iskola (ahová járnak romák), egy alsó tagozatos (1-4 osztály) (ahová nem járnak romák, mert messze van) és egy alsó tagozatos iskola a roma telepen (ahová nem járnak romák). A polgármester azt mondta, hogy „Gura Viiben az iskolások abba az iskolába járnak, amelyik a legközelebb van a lakóhelyükhöz.”¹⁷⁶

A magyarországi Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Alsózsoltán 6044-en élnek, közülük a 2001. évi népszámláláson 912-en vallották magukat romának. A romák valós becsült létszáma 1400 people.¹⁷⁷ A városban három általános iskola van. Közülük egy, az 1. számú, van a legmesszebb a roma teleptől. Csak néhány romának sikerült beiratkoznia oda. Itt a legmagasabbak az iskolai követelmények és itt a legmagasabb az oktatás színvonala. A 2. számúban a szokásosnak megfelelő a színvonal, a roma gyermekek aránya 25-30%. A 3. számú van a legközelebb a roma telephez; tipikus szegregált gettóiskola, vagy ahogyan itt nevezik: „cigányiskola”. Bár a tanulói létszám akkora, mint az első kettőben, ez működik a legkisebb épületben. Ráadásul, amint az iskolaigazgató elmondta, mióta 1989-ben létrehozták, speciális osztályokat indítanak, amelyek a szellemi fogyatékosoknak kialakított speciális gyógypedagógiai-kisegítő iskolák tantervét követik. A roma gettó és az alacsony oktatási színvonal összekapcsolódása csaknem automatikus. Az igazgató a következőket mondta az ERRC-nek:

Az iskola 206 tanulójaiból 206 roma. Az iskolában két tanterv van érvényben: egy normál és egy módosított (valójában gyógypedagógiai-kisegítő iskolai). A normál osztályban a tanulók nem tanulnak kevesebbet, mint a normál általános iskolában, de más tanítási módszerekkel. A módosított tantervű osztályokban az oktatás színvonala sokkal alacsonyabb. A szegény, elmaradott roma telepekről érkező roma tanulók, akiknek szülei, családtagjai írástudatlanok, és érdekérvényesítő képessége gyenge, szinte biztosan kisegítő osztályba kerülnek.¹⁷⁸

Romániában a Hunedoara megyei Hunedoara városban, ahol a romák becsült száma 10 000, azaz a lakosság kb. 7%-át jelentik, a szegregált iskolák szintén a lakóhelyi szegregációhoz kapcsolódnak.¹⁷⁹ A városban 12 8 osztályos általános iskola van, közülük három gettóiskola,

175 ERRC-interjúk with Lakatos Norberttel, a szentesi cigány kisebbségi önkormányzat képviselőjével és roma szülőkkel, Szentes, 2002. november 17.

176 ERRC-interjú George Andreescuval, Gura Vii polgármesterével, Gura Vii, 2002. október 11.

177 Az információt az alsózsoltai helyi cigány kisebbségi önkormányzat szolgáltatta az ERRC-nek.

178 ERRC-interjú Ráki Istvánnal, Alsózsoltán, 2002. október 27.

179 Az információt Susana Ricea, a Szociális Segítő Szolgálat Szociális Támogatási Hivatalának hivatalvezetője, Hunedoara, Románia, szolgáltatta az ERRC-nek, Budapest, 2003. május.

ahol a roma tanulók aránya meghaladja a 70%-ot. A 9. számú egy 2000 lelkes roma gettó mellett található gettóiskola. Egy helyi tisztviselő elmondta az ERRC-nek, hogy a 11. számú egy másik, kb. 1000 lelkes roma gettó közvetlen közelében van, és kb. 90%-os a romák aránya. Többségben vannak a romák a 12. számúban annak ellenére, hogy az iskola olyan környéken található, ahol nagyjából egyenlő arányban élnek romák és nem romák. A többi iskolában a romák aránya 0 és 50% között van.

A lakóhelyi szegregáció az oka a vidéki területeken is a roma gettóiskolák megjelenésének. Például a ponorátai roma telepen a Maramure megyei Välenii Läpuşului faluban hozzávetőleg 700 roma él, közülük 300 gyermek. Kb. 110-en járnak a településen található alsó tagozatos iskolába (az általános iskola 1-4. osztálya), ahol kizárólag roma gyermekek tanulnak.¹⁸⁰

6.2. Demográfiai változások miatt kialakuló gettóiskolák

Egy másik folyamat, amelyik megteremti a gettóiskolák megjelenésének feltételét vidéken, a romák emelkedő százalékos részaránya a helyi lakosságban. Ennek oka a demográfiai folyamatokban és a gazdasági elvándorlásban keresendő. A romák emelkedő százalékos részarányát az általános lakosságban belül tükrözi a falusi iskolák tanulóinak összetétele, amely fokozatosan domináns lesz a romák aránya. Ez figyelhető meg sok szlovákiai vidéki iskolában.

Szlovákia szerte, különösen a prešovi és a kassai régióban, működnek alsó tagozatos (1-4. osztály) (az ún. „korlátozott évfolyamú iskolák”). Ezekben az iskolákban összevont osztályok működnek: első és harmadik és második és negyedik osztályos hallgatókkal. Szlovákia demográfiai dinamikájára az alacsony születésszám és az elöregedő lakosság jellemző. Ehhez járul még a falvak elnéptelenedése. Mindez együtt az iskolás korú gyermekek számának csökkenését eredményezi.¹⁸¹ A korlátozott évfolyamú iskolákat sok faluban bezárták, és az a kevés gyermek, aki itt tanult, átkerült a szomszédos falvak vagy városok iskoláiba. A prešovi és a kassai régió sok falujában azonban a korlátozott évfolyamú iskolák továbbra is működnek. Tülnyomó többségben vannak a romák, ami a roma lakosság demográfiai jellemzőit¹⁸² tükrözi, és, egyes esetekben,

180 ERRC-helyszíni vizsgálat, Ponoráta, 2002. október 9. További információ a ponorátai roma településen uralkodó életkörülményekről, A romániai romák: Két évvel a kormánystratégia elfogadása után: nincs látható változás. In: Roma jogok, 1–2/2003, a http://errc.org/rr_nr1-2_2003/field_report.shtml.

181 További részletek találhatóak a szlovákiai népesség demográfiai jellemzőiről: Infostat – intézet informatiky a štatistiky výskumné demografické centrum. Prognóza vývoja školstva SR do roku 2050. Edícia: Akty, Bratislava, 2002. november.

182 Demográfiai becslések szerint a vidéki roma lakosság általában fiatalabb, mint a többségi lakosság. Ez az oka, hogy egyre nagyobb a roma tanulók aránya azokban a falusi iskolákban, amelyek olyan vidéki területeken találhatóak, ahol a roma lakosok száma magas. További részletek találhatóak a szlovákiai roma népesség korösszetételéről a <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/prognóza2025rom.pdf> honlapon: Infostat – intézet informatiky a štatistiky výskumné demografické centrum. Prognóza vývoja rómskeho školstva v SR do roku 2025. Edícia: Akty, Bratislava, 2002. november, p. 6.

amikor romákról van szó, a mozgásszabadság hiányának eredménye. A romák mozgását egyes esetekben szándékosan akadályozták a szlovák hatóságok.¹⁸³ Ezenkívül ezeket az iskolákat néha arra használják, hogy a roma gyermekeket elkülönítsék a nem romáktól. Például a prešov megyei Mirkovce faluban a helyi iskola negyedik osztályának befejezése után a Šarrišské Bohdanovcében lévő általános iskolában kell folytatniuk. Mivel ennek az iskolának nincs akkora kapacitása, hogy minden gyerek itt tanuljon, elmondások szerint az iskolai hatóságok, ötödik-hatodik osztálytól, minden roma diákot a mirkovcei iskolában helyeznek el. Ennek következtében a mirkovcei gyerekek negyedik után továbbra is szegregált környezetben tanulnak.

A tiszta roma iskolák kialakulásának hasonló folyamata figyelhető meg Bulgáriában a demográfiai dinamika és a nem romák vidékről történő gazdasági elvándorlása eredményeképpen.¹⁸⁴ Például a vidin megyei Archar faluban, ahol 2900-an élnek, akik közül 1100 roma. Mivel a nem roma családok a szomszédos Vidin városba és az ország más részeire költöztek, a helyi iskolába csaknem kizárólag romák járnak: az iskolai hatóságok becslései szerint 394 tanulóból 315 roma. Hasonló a helyzet a pleven megyei Bukovlak faluban, ahol a 4000 lakosból kb. 2500 roma nemzetiségű.¹⁸⁵ Egy általános iskola van, ahová túlnyomórészt romák járnak. Az iskolaigazgató szerint a 2002-2003. tanévre beiratkozott kb. 460 tanulóból csak 30 bolgár nemzetiségű.¹⁸⁶ Az itteni roma szülők elmondták az ERRC-nek, hogy szinte az összes bolgár szülő Pleven város iskoláiba íratta a gyermekét.¹⁸⁷

Bulgária szerinte sok faluban, a népesség általános fogyása és az ebből adódó tanulólétszám-csökkenés ellenére, a helyi iskolák továbbra is működnek. Azért, hogy legyen elég tanuló, az iskolák gyakran különböző előnyös ajánlatokkal állnak elő. Például a vidin megyei Vrav faluban az iskola bentlakásos iskola lett, ingyenes kollégiumi ellátást és étkeztetést nyújtanak a gyermekeknek. Az iskolába 28-an járnak, közülük 23 roma, és mind azért jár éppen ebbe az iskolába a szomszédos falvakból, mert teljes kollégiumi ellátást nyújt.¹⁸⁸

183 További információk a romák mozgásának akadályozásáról: ERRC: A skinheadek ideje. A szlovákiai romák el nem ismerése és kiközösítése. 1997. január pp. 57-59.

184 Lásd Tomova, Ilona: Tsiganite v prehodniya period. Mezhdunaroden tsentar po problemite na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeistviya. Szófia, 1995., pp. 26-30.

185 Andrei Iliev pleveni roma aktivista becslései, ERRC-interjú, 2002. november 27.

186 ERRC-interjú Nedyalka Nikolovával, Bukovlak, 2002. augusztus 28.

187 ERRC-interjú Bukovlak faluban élő roma szülőkkel, 2002. augusztus 28.

Kb. 50, Bukovlak faluban élő roma gyermek iratkozott be „A Pleveni Gyermekek Esélyegyenlőségéért” deszegregációs programba, amelyet az „Amala-R” helyi roma nemkormányzati szervezet indított el. A gyermeket busszal viszik a városi normál iskolákba, ahol ugyanabból a faluból származó közvetítő dolgozik. A deszegregációs programot irányító csoport szerint a legtöbb gyermek jól tanul, és rendszeresen jár iskolába.

188 Vrav faluban nincsenek roma lakosok. Többségük az oláh kisebbség tagja. A „Drom”, vidini nemkormányzati szerv információi az ERRC-nek.

6.3. A „fehérek menekülése” miatt kialakuló gettóiskolák

A gettóiskolák megjelenésének az is lehet az oka, hogy a nem roma gyermekeket elviszik a szüleik azokból az iskolákból, ahová egyre több cigány gyermek jár. A roma tanulók nagy száma alacsonyabb oktatási színvonallal társul. Szabó Gézáné, a magyarországi Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található Forró nevű város egyik iskolájának igazgatóhelyettese a következőket mondta az ERRC-nek:

1990 körül kezdődött. Azóta a szülők eldönthetik, melyik iskolába akarják járatni a gyermeküket. Nem mondják meg, miért akarják elvinni a gyermekeket innen, de azt hiszem, hogy a roma tanulók miatt. Ez nagyon rossz, mert a roma gyerekeknek is kellene, hogy nem roma társaik legyenek, akiktől jó mintát tanulhatnak. Állandó folyamat eredményeként lett ilyen nagy a roma gyermekek száma itt.¹⁸⁹

A 4. számú általános iskola a romániai Teleorman megye Zimnicea városában tipikus példája ennek a jelenségnek. Az iskola olyan környéken található, ahol a többségi lakosság túlnyomó részt román nemzetiségű. Azonban, amint azokból az információkból, amelyeket Elena Velcea asszony, az iskola igazgatója adott az ERRC-nek, a 2002-2003-as tanévben beiratkozott 88 tanulóból 77 roma.¹⁹⁰ A 90-es évek elején vegyes volt az összetétel, a romák aránya akkor kb. 50% volt. A kevés nem roma gyermek az iskolában nagyon szegény családból való. Nincsenek nagy elvárásaik az iskolával szemben, melyről mindenki úgy vélekedik, hogy rosszabb, mint a többi a városban.¹⁹¹

Ahogy nőtt a romák aránya az iskolában, úgy hanyatlott az oktatás színvonala. Mivel kevés a nem roma, a tanulói létszám jelentősen lecsökkent, aminek viszont az az eredménye, hogy a városi tanács kevesebb anyagi támogatást nyújt az iskolának. Ez tükrözi az iskola leromlott állaga, a lehasznált bútorok és az elavult könyvek. Nincs megfelelő fűtési rendszer, télen kénytelenek fafűtésű kályhákat használni. Velcea asszony elmondta az ERRC-nek, hogy sokszor a saját pénzből fizette ki azokat a munkásokat, akik összevágták a fát, mert az iskolának nem volt pénze. A zimniceai 4. számú iskolában a tanári kar is évente változik.¹⁹² Nagy azoknak a száma, akik nem

189 ERRC-interjú Szabó Gézánéval, Forró, 2002. október 28.

190 ERRC-interjú Elena Velceával, Zimnicea, 2002. december 16. Az iskola összes roma tanulója Rudariba való: nem beszélnek roma nyelven, és hangsúlyozzák más roma csoportoktól való különbözőségüket.

191 ERRC-interjú a tanári karral, Zimnicea, 2002. december 16

192 Amint az iskola igazgatója kifejtette, a tanárok sűrű cserélődése miatt a nem roma szülők szívesebben választják azokat az iskolákat, ahol a romák aránya alacsony és a tanári kar kevésbé változik. Az iskolai szabályzat lehetővé teszi, hogy a tanárok két évig „szatellit” tanárokként máshol is tanítsanak, s azután legalább egy évre visszatérjenek az iskolájukba, majd újabb két évig ismét máshol dolgozzanak. Emiatt, a túlnyomó részt roma összetételű iskolákban, mint amilyen a 4. számú, a tanárok szinte minden évben cserélődnek, ami elégedetlenséget szül a nem roma szülők körében, akik tudják, milyen fontos szerepet játszik a tanári kar állandósága gyermekeik oktatásában, különösen alsó tagozaton. Ennek következtében a nem roma szülők mindent megtesznek, hogy gyermekeiknek ne kelljen a 4-esbe járniuk. A tanárok rendszerint megpróbálnak kibújni az alól, hogy itt kelljen tanítaniuk, mivel az iskolának mint gettóiskolának rossz híre van.

kerülnek magasabb osztályba az iskolában: az igazgató szerint, évente kb. 5 minden osztályban. A tanév kezdete óta az első osztályos tanító az ábécéből csak az első hat betűt tudta megtanítani, és a számok közül az első nyolcat.¹⁹³

Ugyanilyen folyamatok működnek egy másik román város, az olt megyei Caracal 6. számú iskolájában. Az igazgatóhelyettes elmondása szerint az iskola 736 tanulója közül kb. 500 roma. A legtöbb tanár azonban 90%-ra teszi a romák számát 90%.¹⁹⁴ Mint sok más gettóiskola, a 6. számú is az utóbbi években lett roma többségű, mivel a nem roma gyermekek a város más iskoláiba mentek át. Itt, a város más iskoláival összehasonlítva, általában alacsonyabb a teljesítmény, és – elmondások szerint – a tantervet a tanulók színvonalához igazították.¹⁹⁵

Az ERRC Prešov régió Bardejov körzetének 63 általános iskolája közül 10-et keresett fel. A meglátogatott 10 iskolában a körzet összes tanulójának 27%-a található.¹⁹⁶ Az iskolák illetékeseinek becslése szerint a körzet roma tanulóinak 84%-a jár hozzájuk. Az ERRC vizsgálata megállapította, hogy roma tanulók adják a teljes tanulói létszám 100%-át 2 iskolában; 5-ben pedig arányuk meghaladta az 50%-ot. A fennmaradó 3 iskolában a romák százalékos aránya 4,7%, 17% és 29,6%. Bardejov körzet iskoláinak gettósodása főleg annak tulajdonítható, hogy a nem roma gyermekek elmenekülnek azokból az iskolákból, ahová romák járnak. Ezt a folyamatot felgyorsítja, hogy a körzetben egymás közelében találhatók a városok és a falvak, és az egyik városban lakó gyermekek könnyedén átjárnak a szomszédos városban lévő iskolába. Ez történik a Gaboltov városban található általános iskolában, amelyik a legnagyobb helyi általános iskola, ahová a környező falvakból járnak be az 5-9. osztályos gyermekek. Gaboltovban nem laknak romák, és csak 14 roma gyermek jár az alsó tagozatra a szomszédos falvakból. Azonban ötödiktől kezdve, 6 szomszédos faluból kb. 119 roma gyermek ingázik Gaboltovba. A nem roma szülők emiatt a Bardejov városban található iskolába viszik át gyermekeiket.¹⁹⁷ Hasonlóképpen, Prešov körzet Žehna nevű falujában, ahol kb. 600-an élnek, a lakosság fele roma. Az iskolai hatóságok szerint a helyi általános iskola tanulóinak összetétele is tükrözi ezt az állapotot. A 2002-2003. tanévben azonban egyetlen nem roma sem járt a žehnai iskolába. Az előzőben csak egy nem roma tanulójuk volt, de az iskola azt tanácsolta az édesanyának, vigye át a gyermeket másik iskolába, hogy ne maradjon le a tanulásban.¹⁹⁸

193 ERRC-interjú Elena Velceával, Zimnicea, 2002. december 16.

194 ERRC-interjú Emil Tudor igazgatóhelyetessel, Caracal, 2002. december 13.

195 A szakmunkás- és szakképző osztályokon kívül, az iskolában két azonos létszámú óvodai csoport is működik, ahová 40 roma gyermek jár: egy középső és egy iskola-előkészítő nagy csoport, két képesítés nélküli tanár irányításával. Az óvoda két kis zsúfolt teremben működik, ahol 2002 szeptemberében kikapcsolták az áramot. Az óvoda 100%-os roma összetételének oka, hogy roma környéken található, és – a tanári kar véleménye szerint – a nem roma tanulók nem hajlandóak ilyen helyre járni. (ERRC-interjúk Marcela Chivuval és Alina Gongeával, Caracal, 2002. december 13.)

196 Lásd Ústav informácií a prognóz školstva. Separát štatistickej roenky školstva SR 2001, Bratislava, 2001.

197 ERRC-interjú Knap úrral, gaboltovi általános iskola igazgatójával, Gaboltov, 2002. szeptember 11.

198 ERRC-interjú a žehnai általános iskola igazgatóhelyettesével, Žehna, 2002. október 29.

6.4. Gettóiskolák a normál iskolákon belül

Az ERRC vizsgálata több országban is megállapította, hogy roma gettóiskolák alakulnak a normál iskolákon belül. Olyanokban, ahol az iskola több épületből áll. Ezek megléte lehetővé tette, hogy az iskolai hatóságok az egyre régebbi, elhanyagolt épületekben szegregálják a roma gyermekeket. Ez történt a hermanovcei iskolában, Kelet-Szlovákiában.¹⁹⁹ Az iskolának 1990-ig csak egy épülete volt. Ekkor építettek egy újat, és az összes nem roma gyermeket itt helyezték el. A romák a régióban maradtak. A két épület egymás mellett van. A helyiek csak „a fekete” és „a fehér”-ként emlegetik őket. Fizikai körülmények is nagyban különböznek: a „feketé”-ben sokkal rosszabbak. Az ERRC vizsgálata megállapította továbbá, hogy a tiszta roma épületben, mivel nincs elég hely, az első osztályosokat, akinek a normál tantervet kellene követniük, évismétlő roma gyermekekkel együtt helyezik el, akiket speciális tanterv szerint tanítanak.²⁰⁰

Hasonlóképpen a magyarországi Hajdú-Bihar megyében található Hajdúhadház roma tanulóinak túlnyomó része külön épületben, a nem roma gyermekektől elkülönítve tanult az ERRC vizsgálatok idején, 2002-ben. A hajdúhadházi Bocskai István Általános Iskola központi épületében főleg nem roma diákok tanultak, a Kossuth és a Kazinczy utcai épületekben és még egy negyedben, ahol a speciális gyógypedagógiai-kisegítő osztályokat alakították ki, főleg roma tanulók jártak. Az iskolához épített épületekben a roma gyermekek „felzárkóztató” osztályokba jártak, egy részük a határesetnek számító, szellemi fogyatékkal élő gyermekeknek kialakított osztályokba jár. Hasonló volt a helyzet a Földi János Általános Iskolában. Az iskola központi épületébe szinte egyetlen roma tanuló sem járt, míg a Szabó Gábor és Földi János utcaiakba szinte csak romák.

6.5. Fizikai feltételek a gettóiskolákban

Az ERRC helyszíni vizsgálata óriási különbségeket állapított meg a főleg roma tanulókat oktató iskolák fizikai infrastruktúrája és más iskoláké között. A ponorátai roma negyedben, Coroieni város, Maramure, közelében²⁰¹ nincs elektromos áram az iskolában. Vannak tankönyvek, de nem elég minden tanulónak. Bár az iskola elven minden nap nyitva van, amikor az ERRC felkereste az iskolát, nem volt tanítás. Egy környékbeli lakos szerint, a közösség már megpróbált segítséget kérni a körzet polgármesterétől, ahová a telep tartozik, de az nem volt hajlandó javítani a fizikai feltételeket:

Úgy 700-an élnek itt. Ebből nagyjából 300 gyerek. Ennyi ember lakik kb. 100 házban. Nincs vize a közösségnek. 2002. szeptember 15-én Ioan Faur, Valenii Lăpușului polgármestere

199 A bratislavai nemkormányzati szervezet, a Milan Šimečka Alapítvány ERRC-nek szolgáltatott információi szerint Hermanovce összlakossága 1500, közülük 370 roma.

200 ERRC-interjú Paula Tománkova szociális munkással, Hermanovce, 2003. március 5.

201 ERRC-interjú G.L. úrral, Ponoráta, 2002. október 9.

kijött hozzánk, és látta, hogy se fűtés, se villany a házakban meg az iskolában. Kértük, hogy segítsen, de azt mondta, nem tud. Akkor azt mondtuk, adunk neki fejenként 500 000 leit (kb. 14 eurót) az áramért, de azt mondta, „Soha. Itt sosem lesz villany.”²⁰²

Amikor az ERRC felkereste a Băcau megyei Gura Văii-i roma településen található iskolát, ugyanazokat a lepusztult állapotokat találta. Az iskola, ahová a romák járnak a település közepén található. Amikor az ERRC ellátogatott oda egy normál tanítási nap kora délutánján, az épület ajtaja belülről be volt zárva. Az iskolában már sötét volt, és nehezen lehetett látni. Magában az iskolában csak két terem volt. Az egyik teremben 22, a másikban 24 tanulóknak volt hely. Bár hideg volt, amikor az ERRC felkereste az iskolát, nem volt fűtés, noha az egyik osztályteremben volt egy fatüzelésű kályha. Nem volt világítás sem a teremben, sem a bejáratnál. Tulajdonképpen az egész iskolában nem volt áram. A romák az ERRC látogatása alatt az osztályban voltak. Nem voltak könyvek az egyik teremben sem, sem tankönyvek, sem füzetek a gyermekek előtt. Nem volt tolluk, se ceruzájuk, egyáltalán semmiféle iskolai felszerelésük sem volt. Kevés jel utalt arra, hogy az osztályban tanulás folyik. Az egyik tanárnő, aki nem volt hajlandó elárulni a nevét, azt mondta az ERRC-nek, hogy 160 gyermeket írtak be az iskolába, és összesen 4 tanár tanítja őket.²⁰³

Sokkal másabb volt a helyzet ugyanazon város egy másik iskolájában. Az iskola sokkal nagyobb volt, és legalább 4 terem volt benne. Volt áram és fűtés, a gyermekeknek nem kellett kabátban üldögegniük, mint a roma iskolabelieknek, hogy ne fázzanak. Bár abban az osztályban, amelyet az ERRC felkeresett nem voltak roma gyermekek, a város polgármestere azt mondta, jár oda valamennyi roma.²⁰⁴ Az osztály tágas volt, a padok jobb állapotban voltak. Ebben az iskolában volt a gyermekek előtt volt a tankönyv, füzet, toll, ceruza. Mindenhol zöld növények voltak és a gyermekek által készített díszek, ellentétben a roma iskolában látott csupasz falakkal. Volt játszótér az udvaron (a roma iskolában nem volt udvar) focikapuval és kosárlabdahálóval. Gondnok is volt az iskolában.

Egy környékbeli elmondta az ERRC-nek, hogy bár a roma szülőknek fizetniük kell, ha valamit meg kell javítani a gettóiskolában, az iskola állaga sohasem lesz jobb:

Három gyermekem van. Évente kétszer mindenkinek 50 000 leit (kb. 1,7 eurót) kell gyermekenként fizetni az iskolai javításokért. Az egyik tanár ideadja nekünk a papírt, amire a segítyt kapjuk a gyerekek után, aztán elmegyünk vele a postára, ahol kiadják a pénzt. Amikor ideadja a papírt, kéri a pénzt a javításra, amit oda kell adni neki, amikor felvettük a pénzt. Már 10 éve így megy, de még sosem láttam, hogy bármilyen javítás is történt volna.²⁰⁵

202 ERRC-interjú G.L. úrral, Ponorăta, 2002. október 9.

203 ERRC látogatása Gura Viibe, 2002. október 11.

204 ERRC-interjú George Andreescuval, Gura Vii polgármesterével, Gura Vii, 2002. október 11.

205 ERRC-interjú Gheorghe Mihaival, Gura Vii, 2002. október 11.

Nem így áll a helyzet, amikor a nem roma iskolák javítására kerül sor. Gura Väii polgármestere elmondta az ERRC-nek, hogyan osztják szét a pénzeket a szociális segélyből élők között. A törvény értelmében, a szociális segélyben részesülőknek közmunkát kell végezniük:

Körülbelül 300-an kapnak Gura Väii-ban szociális támogatást. A cigányok és a románok nem ugyanazt a munkát végzik azért, hogy megkapják a segélyt. Havonta készítünk egy listát a teendőkről, és aszerint osztjuk be az embereket, hogy ki mihez ért. A cigányok rendszerint árkot ásnak, gyomirtást végeznek a földeken. 7 cigányember pedig segítette helyreállítani az egyik (román) iskolát a közösségben. A románok mind az iskolán dolgoztak.²⁰⁶

6.6. Oktatás a gettóiskolákban

A roma gyermekeknek, akik gettóiskolába járnak, kevés az esélyük, hogy elsajátítják azokat a készségeket, amelyekre szükségük van ahhoz, hogy versenybe tudjanak szállni más iskolák tanulóival, és be tudjanak jutni középiskolákba.

Egy román tanulmány, például, megállapította, hogy – az összes romániai vidéki iskolával összehasonlítva – azon vidéki oktatási intézmények százalékos aránya, ahol az iskolai oktatásban nem részesülők száma meghaladja az iskoláskorú gyermekek 5%-át a kérdéses iskola körzetében, csaknem kétszerese roma iskolákban. Ha figyelembe vesszük azokat a vidéki iskolákat, ahol a roma tanulók aránya meghaladja az 50%-ot, azon vidéki oktatási intézmények százalékos aránya, ahol az iskolai oktatásban nem részesülők száma meghaladja az iskoláskorú gyermekek 5%-át csaknem négyszer nagyobb, mint az összes vidéki iskolában. Ugyanezen tanulmány szerint, az összes vidéki iskolával összehasonlítva, azon vidéki iskolák százalékos aránya, ahonnan kimaradtak tanulók, magasabb volt ott, ahová roma tanulók jártak. A legnagyobb különbség az általános iskolai oktatás szintjén tapasztalható: csaknem kétszer akkora, ha összehasonlítjuk azon vidéki iskolák számával, ahová roma tanulók járnak, és majdnem háromszor akkora azon iskolák esetében, ahol a roma tanulók aránya meghaladja az 50%-ot.²⁰⁷

Terepmunkája során az ERRC sok tanárral, roma szülővel és roma gyermekkel találkozott, akik mind állították, hogy a gettóiskolákban gyenge színvonalú az oktatás. Sok roma gyermek már korán, néhány osztály elvégzése után kimarad az iskolából; akik befejezik is, gyakran írástudatlanok, vagy éppen csak tudnak írni és olvasni. Egy bolgár oktatási szakember a következőket mondta az ERRC-nek: „Nem szokatlan, hogy egy negyedikes a G.S. Rakovski

206 ERRC-interjú George Andreescuval, Gura Vii polgármesterével, Gura Vii, 2002. október 11.

207 Lásd Oktatási és Kutatási Minisztérium, Oktatástudományi Intézet, Életminőség-kutatási Intézet, UNICEF. Részvétel a roma gyermekek oktatásában. Problémák, megoldások, résztvevők. Bukarest, 2002, p. 64.

iskolában nem tud olvasni, sem alapvető matematikai műveleteket elvégezni.”²⁰⁸ Mikor az ERRC látogatást tett a Pazardjikban található G.S. Rakovski iskolában, az ERRC munkacsoportját óralátogatásra hívták a harmadik és negyedik osztályokban. A harmadikos órán az ERRC olyan gyermeket hallgathatott, aki egyenletlenül olvasott. Amikor az ERRC elment az iskolából, látta, amint a harmadikosok és a negyedikesek, akiknek az óráin volt, mennek hazafelé, noha még négy órájuknak kellett volna lenniük. Azt mondták, a tanáraik hazaküldték őket.

A gettóiskolák 1-4. osztályaiban tanuló roma gyermekek rendszerint nem tudnak továbbtanulni a normál iskolákban, mert az a tudás, amelyet megszereznek, nem egyenértékű a normál iskolába járó társaikkal. Például a Bácau megyei Gura Vii városban település gettóiskolájában az általános iskola negyedik osztályát befejező roma gyermekek nem tudják folytatni a tanulást. Erről sok gyermek beszámolt a településen. Egy Gura Vii-i roma lány a következőket mondta az ERRC-nek:

Kijártam itt a negyediket, és amikor végeztem, nem engedtek át a másik iskolába, mert hosszú szoknyát hordok, és nem tudok írni-olvasni.²⁰⁹

A bulgáriai Pazardjikban található iztoki gettóiskola negyedik osztályának befejezése után a roma gyermekek közül vannak, akik kimaradnak az iskolából. A többi rendszerint átkerül a másik gettóiskolába a St. St. Kiril i Metodyba.²¹⁰ Georgi Velevev, egy nyolcadikos roma tanuló a St. St. Kiril i Metodyban, a következőket mondta, „Ide jelentkeztem, mert úgy találtam, itt könnyebben leteszem a vizsgákat. Vannak olyan osztálytársaim, akik nem beszélnek bolgárul, és nehezen tudnának máshol tanulni.”²¹¹

A roma gyermekek alacsony oktatási színvonala nagyrészt tanári nemtörődömségnek tulajdonítható. Pavel Kostov, egy negyedikes roma tanuló a bulgáriai Plevén megyében található Bukovlak faluból, korábban a bukovlaki gettóiskolában, a Kliment Ohridskiban tanult. Elmondta az ERRC-nek, hogy a tanárok nem vették szigorúan az iskolába járást, és a tanulók „akkor mentek iskolába, amikor akartak”. Pavel még azt is elmondta, hogy a „a Kliment Ohridski iskolában voltak olyan tanárnők, akik a gyerekek előtt sminkelték ki magukat. Vagy azt kérdezték, milyen filmet néztek előző este, és arról beszélgettek az órán.”²¹²

208 ERRC-interjú Maria Tochkovával, az Oktatási és Tudományügyi Minisztérium általános iskolai oktatási vezető szakértőjével, Pazardjik, 2002. november 15. A G.S. Rakovski iskola, amelyre hivatkozik, a pazardjiki Iztok roma negyedében található roma gettóiskola.

209 ERRC-interjú a 12 éves Irina Stanescuval, Gura Vii, 2002. október 11.

210 A St. St. Kiril i Metody korábban szakmunkásképző iskola volt. Bár jogállása megváltozott, s ma már normál középiskola, a diákokat máig a szakközépiskolai tanterv alapján oktatják. (ERRC-interjú Natasha Assenovával, Pazardjik megye közigazgatási hivatalának etnikai és demográfiai ügyekért felelős szakértőjével. A hallgatók, például, bútorkészítést tanulnak.

211 ERRC-interjú with Georgi Velevevvel, Pazardjik, 2002. november 15.

212 ERRC-interjú Pavel Kostovval, Bukovlak, 2002. augusztus 28.

Boris Vrabevski, egykori pleveni iskolaigazgató azt mondta, hogy a 2001-2002. tanévben, amikor még igazgató volt, tapasztalhatta, hogy a Bukovlak nevű falu gettóiskolájából, egy nemkormányzati szegregáció ellenes intézkedés eredményeként, az iskolájába kerülő roma gyermekek elmaradtak a normál iskolákban tanuló társaiktól.²¹³

Egy roma édesapa a magyarországi Alsószolcán hasonlókról számolt be az ERRC-nek:

Két fiam a 2. számú iskolába jár, a másik kettő a 3. számúba. Az egyik régebben a 2-esbe járt, de kétszer megbukott, és erősködött, hadd járjon a 3-asba, ahol a testvére is tanul. Beleegyeztem. Most jobbak a jegyei, és jobban érzi magát. A 2-esben kevesebb a roma gyerek, a tanárok jobban odafigyelnek a tanításra.²¹⁴

A gettóiskolák gyengén motivált tanárai gyakran adnak jobb jegyeket a gyermekeknek annál, mint amit megérdemelnek, mert így könnyebben megbirkóznak a feladattal, hogy hátrányos helyzetű gyermekeket kell tanítaniuk.

A gettóiskolák alacsony oktatási színvonala az itt tanító, túlnyomórészt képesítés nélküli tanároknak tulajdonítható. A romániai kutatási adatok rávilágítottak, hogy 1998-ban minden olyan vidéki iskolában voltak képesítés nélküli tanárok, ahol a tanulók több mint 50%-a roma. Összefüggés volt az iskolák roma tanulóinak százalékos aránya és a képesítés nélküli tanárok aránya között. Például, a vidéki iskolákhoz összességéhez viszonyítva, a képesítés nélküli tanárok iskolánkénti 50% és 75% közötti aránya nagyjából háromszor magasabb volt azokban az iskolákban, ahol a tanulók több mint 50%-a roma; ott, ahol a romák alkotják csaknem a teljes népességet, ez az arányszám kb. ötször magasabb, mint a teljes vidéki iskolarendszerben. A képesítés nélküli tanárok iskolánkénti 75%-os aránya kb. négyszer volt magasabb ott, ahol a roma tanulók aránya meghaladta az 50%-ot, mint a teljes vidéki iskolarendszerben, és tízszer magasabb ott, ahol a romák alkotják csaknem a teljes népességet, mint a teljes vidéki iskolarendszerben.²¹⁵

6.7. A normál iskolákba való bejutás megkülönböztetésén alapuló megtagadása

Bár a lakóhelyi szegregáció előfeltétele volt a szegregált gettóiskolák megjelenésének, meglétüknek nem ez az egyetlen oka. Például román kutatási adatok jelezték, hogy 1998-tól kezdve, a legalább 50%-os roma arányú iskolák több mint fele 3 kilométernél kisebb távolságra található a hasonló szintű oktatást nyújtó szomszédos iskoláktól, ahová nagyrészt nem roma gyermekek

213 ERRC-interjú Boris Vrabevskivel, Plevén, 2002. augusztus 28.

214 ERRC-interjú Balogh Tiborral, Alsószolca, 2002. október 27.

215 Surdu, Mihai: „Az oktatás minősége romániai iskolákban, ahol a roma tanulók aránya magas.” In: Roma jogok, 3-4, 2002.

járnak. Csaknem háromnegyede azoknak az iskoláknak, ahol a tanulók 50 vagy annál nagyobb százaléka roma 5 kilométernél kisebb távolságra található más etnikai összetételű iskoláktól.²¹⁶ Bár a szülőknek jogukban áll a saját választásuk szerinti iskolába íratni gyermekeiket, sokszor megtörténik, hogy a roma gyermekeket, akik azokba az iskolákba szeretnének beiratkozni, amelyek a roma gettókon kívül találhatók, nem veszik fel nem ezekbe az iskolákba.

Romániában egy, Șomcuta Mare város Calea Mireului nevű roma negyedében élő roma édesapa mesélt az ERRC-nek azokról a nehézségekről, amelyeket a településről származó gyermekek a közeli középiskolába való beíratása okozott:

Tavaly innen két gyereknek volt gondja, amikor a Șomcuta Mare-i középiskolába akartak beiratkozni, amely innen 3-4 kilométerre van. Nem nagy lelkesedéssel fogadták őket, és azt mondták, nincs hely nekik az iskolában. De felvették őket, miután találkoztam az igazgatóval, és megmondtam neki, hogy baj lesz, ha nem veszik fel őket. Azt szeretnénk, ha a gyerekeink negyediktől normál iskolába járnának azért, hogy könnyebben tudjanak integrálódni.²¹⁷

Az ERRC tudomást szerzett Papara Florin, egy 6 éves roma fiú esetéről is, akit szülei a Teleorman megyei Zimnicea 3. számú, vegyes összetételű iskolájába akartak íratni, a 4. számú iskola helyett, amelyik gettóiskola. A fiú felvételét a 3. számú iskola igazgatósága visszautasította, mondván, hogy az iskola tele van, miközben a nem roma gyermekek felvétele javában folyt.²¹⁸

Bulgáriában, például, a szófiai székhelyű *Romani Baht* nevű nemkormányzati szervezet információ szerint legalább 15, a szófiai Fakulteta Romani környékről származó első osztályos felvételi kérelmét utasították el a környéken kívüli található 3 iskolában 2002. szeptember 1-je és 16. között, a tanév kezdete előtt. A három iskola, a 17. számú Damian Gruev, a 28. számú Aleko Konstantinov és a 123. számú Stefan Stambolov iskola, ügyintézői, elmondások szerint, megakadályozták, hogy a 15 roma gyermek szülei kitöltsék a felvételi lapokat. A *Romani Baht* szerint többször is előfordult, hogy az iskola biztonsági őrői nem engedték be a szülőket az iskola területére. Máskor beengedték ugyan őket, de az iskola személyzete távozásra kényszerítette őket, még mielőtt beadhatták volna a jelentkezési lapokat. Végül a roma szülők szóban benyújtották a felvételi jelentkezést az iskolák igazgatóinak vagy az erre felhatalmazott tanároknak, de, amint elmondták, szóban azonnal visszautasították kérelmüket. A *Romani Baht* szerint a szülők vagy azt a tájékoztatást kapták, hogy nincs már több hely az iskolában, vagy hogy a roma gyermekek nem iratkozhatnak be olyan iskolába, amely kívül esik lakóhelyi nyilvántartásuk területén. A *Romani Baht* helyszíni vizsgálatai ugyancsak feltárták, hogy míg

216 Uo.

217 ERRC-interjú with Boldijar úrral, Calea Mireului, 2002. október 8.

218 ERRC-interjú Elena Velceával, a 4. számú iskola tanárával, Zimnicea, 2002. december 16.

a roma szülőknek megakadályozták, hogy beíráthassák gyermekeiket, a nem roma gyermekek beiratkozása akadálytalanul folyt tovább, miután a romák kérelmét elutasították.²¹⁹

6.8. Megkülönböztetésen alapuló kirekesztés az iskolákból: a magántanulói státus Magyarországon

Bevett gyakorlat Magyarországon, hogy az iskolák az ún. „magántanulói státus” segítségével szabadulnak meg a roma tanulóktól. Eredményként sok roma gyermek fizikailag is szeparálódik az iskoláktól tankötelezettségük teljes időtartama alatt. Az eredmények a tulajdonképpeni szegregációéihoz hasonlítanak: nem érvényesül az esélyegyenlőtlenség az oktatásban. A magyarországi oktatási törvény egyik rendelkezése szerint a rendszeres iskolalátogatás felfüggeszthető úgy, hogy az iskolai jogviszony megmarad, így a tankötelezettségnek eleget tesznek.²²⁰ A gyermek szülei döntenek el, gyermekük hogyan tegyen eleget a tankötelezettségnek. Ha azonban az iskolaigazgató úgy ítéli meg, hogy a magántanulói státus nem megfelelő a gyermeknek, eljuttathatja ezen észrevételét a területileg illetékes közigazgatáshoz, amely végleges döntést hoz a kérdésben.²²¹ Magántanuló státus akkor adható, ha a gyermeknél a fizikai vagy szellemi fogyatékoság valamely formáját állapították meg, viselkedési vagy beilleszkedési problémái vannak, tanulási nehézségekkel küzd, vagy valamilyen különleges helyzet esetén.²²² A rendszer értelmében, a gyermek felmentést kap a rendszeres iskolalátogatás alól, ám továbbra is megmarad a tanulói jogviszonya az iskolával, amelynek látogatása alól felmentést kapott. Kötelező vizsgát tennie minden félévben vagy tanévben ahhoz, hogy befejezze tanulmányait.²²³ Azok az iskolák, ahol magántanulók vannak, segíteni kötelesek őket a bizonyítvány megszerzése érdekében, és lehetőséget kapnak, hogy hetente tantárgyanként plusz 10 órát biztosítsanak ezeknek a tanulóknak iskola utáni foglalkozás keretében.²²⁴

Más rendelkezésre álló jogi mechanizmusokhoz hasonlóan, amelyekkel „objektíve” el lehet egymástól különíteni a tanulókat, a magántanulói státust is alkalmazzák a roma gyermekek nem romáktól való elkülönítésére. Különösen az iskolai hatóságok módosították ezt a rendszert

219 Az eset további részleteit lásd a „A beiratkozás megtagadása roma gyermekektől a bulgáriai iskolákban”, In: Roma jogok ¾, 2002, a http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/snap7.shtml honlapon.

220 Az Oktatási Törvény 6(3). cikke megállapítja, hogy a tanulók iskolalátogatási kötelezettsége annak az évnél a végéig áll fenn, amelyben 16. életévüket betöltik. Fogyatékkal élő gyermekek esetében a tankötelezettség 18 éves korig meghosszabbítható. A 6(5). cikk megállapítja, hogy azon gyermekek esetében, akik az 1998/99-as tanévben vagy azt követően kezdték tanulmányaikat, a törvény 18 éves korra emeli a tankötelezettség időtartamát. Oktatási Törvény, 11(1)(m). cikk.

221 Oktatási Törvény, 7(1–2). cikk.

222 Oktatási Törvény, 69(2). és 120(1). cikk.

223 Oktatási Törvény, 66(1). cikk.

224 Oktatási Törvény, 52(13). cikk.

úgy, hogy éppen azoktól a romáktól szabaduljanak meg, akik plusz odafigyelést igényelnének, hogy sikeresen befejezhessék tanulmányaikat. Az ERRC vizsgálata megállapította, hogy az iskolai hatóságok nyomást gyakorolnak a roma tanulókra és szüleikre, hogy egyezzenek bele a magántanulói státusba. Amint a roma gyermek magántanulói státusba kerül, az iskola rendszerint kivonja magát a gyermek aktív oktatása alól. Következésképpen a romákat kiszorítják a normál oktatásból, belekényszerítve őket alacsonyabb színvonalú, szegregált oktatásba, amely általában korlátozza a továbbtanulási és elhelyezkedési lehetőségeket.

Újabb felmérések rámutattak, hogy a romák felülreprezentáltak a magántanulói státussal rendelkezők körében. Például egy 192 iskolát magában foglaló felmérés szerint az ilyen iskolák roma tanulói között 3% a magántanulók aránya. A nem romák között ez az arány mindössze 0.1%.²²⁵ Egy másik, ugyancsak a közelmúltban készült felmérés következtetése szerint, „A magántanulóvá váló vagy már magántanuló státusban lévő tanulók száma pontosan megegyezik egy adott iskola roma tanulóinak arányával. Minél magasabb ez utóbbi, annál magasabb a magántanulók aránya, és annál nagyobb a roma magántanulók aránya. Azokban az iskolákban, amelyekben a roma tanuló aránya meghaladja a 25%-ot a magántanulói státusban levőké elérheti a 80%-ot is.”²²⁶ Az ERRC 2000. évi helyszíni vizsgálata a kelet-magyarországi Berettyóújfalun megállapította, hogy a városban „magánoktatás”-ban résztvevő mind a kilenc gyermek roma, továbbá, hogy sokan megbuknak az időszakos vizsgákon. Azzal, hogy a roma tanulókat „magántanulói” státusba szorítják, ki is szorítják őket az iskolarendszerekből.

Az iskolai hatóságok a magántanulói státust eszköznek tekintik arra, hogy eltávolítsák iskolájukból a roma gyermekeket, s ennek érdekében gyakran gyakorolnak nyomást a szülőkre, hogy elfogadják az iskola döntését. Ha kikerülnek az iskolából, fizikailag is, és elkülönítik őket az osztálytársaktól, a roma tanulók elindulnak a gyenge színvonalú oktatás és a kihagyott lehetőségek útján. Az ERRC vizsgálata megállapította, hogy az iskolarendszer nem hogy nem tartja a folyamatos kapcsolatot a magántanulókkal, és nem hogy nem támogatja őket, gyakran oda sem figyel rájuk, és magukra hagyja a roma gyermekeket. Egy 15 éve cigányfiú édesanyja a következőkről számolt be az ERRC-nek:

A fiam tavaly lett magántanuló. Hatodikba járt. Az iskolája értesített, hogy a magatartási problémái és az agresszív viselkedése szükségessé teszi, hogy kérjek magántanulói státust neki, különben megbuktatják. A fiam először örült, hogy nem kell iskolába járni, és megkönnyebbült, hogy nincs kitéve a tanárai és az osztálytársai ellenszenvének. Örült, hogy több a szabad ideje, de hamar rájött, milyen problémákat

225 Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona: Cigánygyerekek az általános iskolában. Budapest, 2001. Egy 1997-es felmérés ugyanezt a folyamatot állapította meg: a vizsgált iskolák felében szinte kivétel nélkül roma származású magántanulók voltak. (Lásd Girán János és Kardos Lajos: A cigánygyerekek iskolai sikertelenségének háttere. Iskolakultúra, 1997/10.

226 Babusik Ferenc: Felmérés a roma gyermekek oktatását végző iskolákról, Delphoi Consulting, Budapest, 2000, p.28, <http://www.delphoi.hu/aktual.htm>.

jelent mindez. Egy évig haszontalanul töltötte az idejét, és unatkozott. Minden hónapban jelentkeznie kellett az iskolában vizsgára, de semmilyen segítséget sem kapott, hogy magától kellett mindent megtanulnia. Nem tartottak neki az iskolában pótorát. Minden tantárgyból megbuktatták, hónapról hónapra. Az év vége előtt új ajánlatot tettek: ha átviszem egy másik iskolába, átengedik, még akkor is, ha nem felel meg; ha nem viszem át, megbuktatják. Elindultam új iskolát keresni. Csak távolabb találtam egy iskolát, amelyik hajlandó volt felvenni, onnan, hol lakunk. Ebben az iskolába sok roma járt. A tanárok ismerték a velük kapcsolatos konfliktusokat, és nem bántak velük ellenségesen.²²⁷

A romák faji alapú zaklatása a nem roma tanárok és osztálytársak részéről szintén szerepel az okok között, amiért a szülők a magántanulói státust „választják” gyermeküknek. Egy roma szülő a következőket mondta az ERRC-nek:

Az idősebb lányom nagyon elkeseredett. Összetört, amikor az egyik tanár, aki pikkel az összes romára, rákiabált. Nem tudta elviselni. Már hónapok óta nem jár iskolába, és sok tárgyból most már magántanuló.²²⁸

Sok roma tanulóknak átmeneti egészségügyi probléma miatt „ajánlják fel” a magántanulói státust. Azonban, ha kikerülnek az iskolából, nem fordítanak rájuk kellő figyelmet, hogy visszatérhessenek a normál oktatási rendszerbe. Ennek eredményeképpen bennragadnak a magántanulói státusban, kizárják őket a normál oktatási rendszerből, és nem élvezhetik az esélyegyenlőséget a minőségi oktatás terén. Saját kudarcaikat kompenzálандó, az iskolák általában lejjebb viszik az osztályvizsgák színvonalát, hogy a magántanulók hivatalosan le tudják tenni. Egy roma lány egy jellemző esetről számolt be az ERRC-nek:

Amikor 14 éve voltam, májgyulladásom lett, és magántanuló lettem. Miután meggyógyultam, magamtól bejártam az órákra, bár még fel voltam mentve az iskolalátogatás alól. Hátra kellett ülnöm, és azt mondták, maradjak csendben. Nem tehettem fel kérdéseket az órákon, pedig mondtam, hogy szeretném utolérni a többieket. A tanárok gyakran azt mondták, „Ne strapáld magad!” Nem foglalkoztak velem. Egy idő után, úgy éreztem, hogy ez a fajta iskolába járás teljesen felesleges, mert én nem értettem semmit, a tanárok meg nem magyaráztak el semmit. Feladtam. Nem kaptam különórát sem az év során, de év végén vizsgáznom kellett. Le is vizsgáztam, de csak azért, mert hihetetlenül alacsony volt a vizsga színvonala. Egyáltalán nem kaptam felkészítést, nem segített az iskola, nem tudtam semmit. Nem mentem vissza a rendes iskolába, mert az iskola nem ajánlotta fel ezt a lehetőséget.²²⁹

227 ERRC-interjú Pusztai Rolanddal, Budapest, 2002. március 23.

228 ERRC-interjú Bancsók Etelkával, 2002. október 28., Forró. A magántanulói státus a kötelező iskolalátogatás alóli teljes vagy részleges felmentéssel adható meg. Oktatási Törvény 69(2). cikk.

229 ERRC-interjú Balogh Kittivel, Nyíradony, 2002. október 30.

A magántanulói rendszer, amelyet a család egy gyermekének feljájlanak, gyakran vezet oda, hogy az iskola ugyanazokat az érveket hozza fel arra, hogy a többi testvért is ebbe a formába kényszerítse. Ez történt az előbbi roma lány fiútestvérével:

Hatodikban lettem magántanuló, a húgom meg akkor, amikor hét éves volt, a szívproblémái miatt A fiútestvérem 13 éves, és a tanárok azt mondják, nehezen bírnak velem, mert úgy viselkedik. Az igazgató kieroszakolta a szüleimből, egyezzenek bele, hogy magántanuló legyen. Azzal érveltek, hogy a lánytestvérem és én is magántanulók vagyunk. A szüleim nem egyeztek bele, így a testvéremet pszichológushoz küldték, hogy legyen miért kisegítőbe küldeni. De a pszichológus nem talált semmit. Most megint azzal próbálkoznak a tanárok, hogy megszabaduljanak a testvéremtől. Kompromisszumként „felajánlották”, hogy hetente 10 különórát tartanak neki, ha beleegyeznek, hogy magántanuló legyen.²³⁰

Az iskolák gyakran olyan sikeresen győzik meg a szülőket, hogy a gyermek jobban érzi majd magát magántanulóként, hogy a szülők úgy érzik, ők döntöttek így, és a gyermekük érdekében. Nincsenek tisztában a következményekkel, gyorsan elfogadják a „megoldást”, amelyet az iskola ajánl. Egy roma édesanya ezt mondta az ERRC-nek:

Medgyasszón laktam, de nem tudtam elviselni az ottani légszűrést, így visszaköltöztem Csobádra a gyermekeimmel. A fiam ott járt iskolába, de a tanárok nem bántak jól velem, nem segítettek neki, gyakran megbukott a vizsgákon. Amikor Csobádra költöztünk, a fiam szeretett iskolába járni, és jól is tanult. Negyedik után Encsre ment, de ismét gondjai lettek a tanulással. Az igazgatónő behívatott, hogy megbeszéljük, milyen lehetőségei vannak a fiamnak. Azt javasolta, legyen magántanuló, így nem kell minden nap bejárnia, csak egyszer egy héten. Azt mondta, ez az egyetlen megoldás, és hogy egyezzem bele.²³¹

Amikor a romák esetében alkalmazzák, a magántanulói státus csak megnehezíti számukra, hogy bizonyos tárgyakat elsajátítsanak, következőképpen, hogy az iskolát sikeresen fejezzék be. Ha átmennek is a vizsgákon, ez gyakran az iskola szeszélyétől függ, nem a gyermek tényleges képességeitől. Míg a magántanulói státus intézményének – mint szegregációs mechanizmusnak – megvannak a sajátosságai, az eredmény megjósolható. Megfosztja a romákat a színvonalas oktatás lehetőségétől, alulképzettek maradnak, ami komolyan korlátozza elhelyezkedési esélyeiket, és megerősíti a társadalmi kirekesztés mechanizmusát.

230 ERRC-interjú Balogh Kittivel, Nyíradony, 2002. október 30.

231 ERRC-interjú R.B.-nével, 2002. október 18., Csobád.

7. ÖSSZEGRZÉS

A romáknak az öt vizsgált ország oktatási rendszerében általánossá vált szegregációjára többnyire elmaradtak a kormányok megfelelő jogi és politikai válaszlépései. A faji szegregáció tilalmáról csak nemrégiben alkottak törvényt Magyarországon és Bulgáriában.²³² Bár a kormányok általában elismerik az oktatás terén a romákat sújtó problémákat, csak kevés politikai dokumentumban található nyílt elkötelezettség a szegregáció megszüntetése iránt.²³³

232 A 2003 augusztusában módosított magyar Köznevelési Törvény 4. cikke, 9(c) bekezdése tiltást tartalmaz a szegregációra vonatkozóan. A Törvény a „jogellenes szegregáció” terminust alkalmazza, amelyre – a közvetlen diszkrimináció egyik formájaként – tiltást tartalmaz. A 2003 decemberében elfogadott, az Egyenlő Bánásmódról és az Esélyegyenlőség Előmozdításáról szóló magyarországi törvény továbbá tiltást tartalmaz az etnikai alapon történő diszkriminációval kapcsolatban. A 27(3). cikk megállapítja „Az egyenlő bánásmód megsértése különösen, amikor egy személyt vagy csoportot: a) oktatási intézményben vagy a benne létrehozott részben, osztályban vagy csoportban jogellenesen szegregálnak; b) egy adott oktatási vagy képzési forma keretei közé szorítanak, vagy olyan oktatási vagy képzési rendszer vagy intézmény létrehozása vagy működtetése, amelynek színvonala nem éri el a kiadott szakmai követelményekben lefektetett követelményeket, vagy nem felel meg a szakma előírásainak, így nem nyújt lehetőséget a tanulmányok folytatására, az állami vizsgák letételére vagy az általában elvárható képzésre és felkészítésre.” (Az ERRC nem hivatalos fordítása) Az Egyenlő Bánásmódról és az Esélyegyenlőség Előmozdításáról szóló magyarországi törvény magyarul a következő honlapon olvasható: <http://www.complex.hu/kzldat/t0300125.htm/t0300125.htm>.

A 2003-ban Bulgáriában elfogadott A diszkrimináció elleni védelemről szóló törvény hasonlóképpen tiltja, többek között, a faji szegregációt (5. cikk), és pozitív kötelezettséget ró az Oktatási és Tudományügyi Miniszterre és az önkormányzatokra, „minden szükséges intézkedés megtételére, amelyekkel a faji szegregáció az oktatási intézményekben megszüntethető.” (29(1). cikk). A Kiegészítő rendelkezések 1(5). cikke a faji szegregációt „személyek faji, etnikai alapú vagy bőrszín alapján, kényszerrel történő megosztását, elszigetelését vagy elkülönítését eredményező törvény elfogadása, cselekmény elkövetése vagy mulasztás.” (Az ERRC nem hivatalos fordítása) A Törvény bolgár nyelven a következő honlapon olvasható: <http://www.bcnl.org/doc.php?DID=357>.

233 Ilyenek például a Romák Egyenlő Integrációjának Bolgár Keretprogramja, amelyet a kormány 1999 áprilisában fogadott el és a bolgár Oktatási Minisztérium 2002 szeptemberétől hatályos „Utasítás a kisebbségi gyermekek és tanulók integrációjára”. A Keretprogram megállapítja: „Hosszú távú stratégiát kell kialakítani a roma területeken lévő szegregált roma iskolák megszüntetésére, és határozott lépéseket kell tenni, amelyekkel biztosítható, hogy a roma gyermekek szabadon bejuthassanak a „normál” iskolákba, és megakadályozható legyen a roma gyermekek külön osztályokba történő szegregációja...” Lásd „Romák Egyenlő Integrációjának a Bolgár Társadalomba Történő Bolgár Keretprogramja”, II. rész, V. fejezet (Nem hivatalos fordítás), a Program bolgár nyelven a <http://www.ncedi.government.bg/> honlapon olvasható.

A romák vonatkozásában az Oktatási és Tudományügyi Minisztérium 2002. évi utasítása a roma gyermekeket érintő legsúlyosabb problémaként a következőket állapította meg: a roma településeken lévő iskolákban elkülönítik a roma gyermekeket, a normálisan fejlődő gyermekeket a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított iskolákba irányítják, az órákon rasszista megnyilvánulások tapasztalhatók, nincs anyanyelvű oktatás az iskolákban és az idős korú romák körében magas az írástudatlanok és alacsony végzettségűek száma. Az Utasítás előkészületeket tervez a gyermekeknek a roma településeken található iskolákból történő kivételére, a minőségi oktatáshoz való jogegyenlőség érvényesítésére és azon jelenlegi gyakorlat megszüntetésére, hogy a gyermekeket a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított iskolákba irányítják. Az utasítás célja a roma gyermekek oktatásban megvalósuló elszigetelésének fokozatos megszüntetése és a minőségi oktatáshoz való hozzájutásuk biztosítása integrált iskolákban.

Gyakoribb, hogy a kormányok tagadják a romák faji alapú szegregációjának létezését az oktatásban. A cseh kormány elismerte, hogy a romák felülreprezentáltak a szellemi fogyatékkal élők számára kialakított iskolákban, de ezt nem hajlandó de facto szegregációnak minősíteni. Például az ENSZ Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottságának küldött legutóbbi időszakos jelentésében a cseh kormány nem ismerte el, hogy faji tényezők is közrejátszanak abban, hogy a roma gyermekeknek speciális képzést írnak elő.²³⁴ 1999-ben, válaszul az ERRC és egy helyi jogi képviselő számos roma gyermek nevében megindított peres eljárására, a Cseh Alkotmánybíróság sem volt hajlandó a cseh és a nemzetközi törvények megsértésének tényét megállapítani.²³⁵ A szlovák kormány képviselői is tagadták a romák faji alapú szegregálásának meglétét az oktatásban. Például az ENSZ Emberjogi Bizottságának legújabb vizsgálata során, amely Szlovákiának a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya értelmében fennálló kötelezettségeinek végrehajtását vizsgálta, a szlovák kormány képviselője elmondta a Bizottságnak, hogy „Nem beszélhetünk faji szegregációról az oktatásban, mert a tanulók igényeit egyedileg közelítjük meg.”²³⁶

Az iskolarendszerben megmutatkozó faji szegregáció megszüntetésére tett kormányzati lépések még felemásabbak. A kormányok sokszor azt a problematikus politikát folytatják, hogy szegregált iskolai környezetben javítják az oktatás színvonalát. A szegregáció megszüntetése nélkül, a roma oktatást javító lépések azt jelentik, például a Cseh Köztársaságban, hogy a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban előkészítő osztályokat indítanak; Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában pedagógiai asszisztenseket neveznek ki a tiszta roma gettóiskolákban; Bulgáriában pedig iskola-előkészítő programokat indítanak a roma gettóiskolákban.

234 A kormány kijelentette: „Ezért a roma gyermekek általánosból speciális iskolába történő átirányításának indoka nem roma származásuk, hanem az általános iskolába történő beíratásukkor meglévő nyelvi hátrányuk, amely a későbbi oktatás komoly akadályja. A nyelvi akadályon kívül a személyfejlődés eltérő dinamizmusa és a roma családok értékeinek, szociális és kulturális érzületeinek eltérő hierarchiája is az okok közé sorolható. Fontos szerepet játszik az is, hogy a speciális iskolai környezet a szülők generációi számára ismerős környezet; sokan automatikusan ugyanabba az oktatási környezetbe küldik gyermekeiket, amelyet ők maguk is megtapasztaltak. [...] Az első lépés főleg a roma közösségből származó gyermekeket – eltérő szociális és kulturális helyzetük miatt – érő negatív hatások megszüntetésére a gyermekek képességeit mérő vizsgálati módszer és a módszer szerkezetének megváltoztatása volt.” Lásd a Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottsága, A részes államok 2002-ben esedékes ötödik időszakos jelentése. Kiegészítés. Cseh Köztársaság. 2002. december 20., 119. és 120. fejezet, a [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/312713d34f4af18dc1256d560048aaf7?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/312713d34f4af18dc1256d560048aaf7?Opendocument) honlapon.

235 Jelenleg az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt folyamatban lévő peres eljárás. További információk a http://www.errc.org/rr_nr1_2000/legalde1.shtml honlapon található, „Az ERRC jogi stratégiája a cseh iskolákban érvényesülő faji szegregáció és diszkrimináció ellen” című írásban található. In: Roma jogok 1/2000.

236 Lásd az ERRC Szlovákiának az ICCPR-ről (Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányáról) szóló második, időszakos beszámolójának vitája alatt 2003. július 7-én, Genfben készült feljegyzéseit az ERRC nyilvántartásában. Lásd még az ENSZ 2003. július 18-i sajtóközleményét, „Az Emberjogi Bizottság áttekinti a polgári és politikai jogok helyzetét Szlovákiában” címmel, a következő honlapon: <http://www.unhchr.ch/hurricane/hurricane.nsf/NewsRoom?OpenFrameSet>.

Egy másik példája a kormányzati intézkedéseknek, amelyek nem hatolnak le a romák szegregált oktatásának gyökeréig, és éppen ezért hosszú távú megoldásként hatástalanok, a cseh Oktatási, Ifjúsági és Testnevelési Minisztérium „A Szociálisan és Kulturálisan Hátrányos Helyzetű Gyermeknek Speciális Igényeinek Megfelelő Oktatási Program”-jának 2001. évi módosítása.²³⁷ A „Módosított Program” szándéka, amelyet alapvetően roma gyermekeknek készítettek, hogy a problémás gyermekek ne a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba kerüljenek, amelyet úgy kíván elérni, hogy, lehetséges megoldásként, a normál iskolák mérséklék a normál tantervet. A csökkentett tartalmú tanterv a normál tanterven nyugszik, de jobban koncentrálna a gyakorlatra. Egy iskolai tisztségviselő szerint a csökkentés a cseh nyelvre, az idegen nyelvekre, a matematikára, a kémiára, a fizikára, a biológiára, a földrajzra, a történelemre és a társadalomismeretekre vonatkozik. Más tárgyakban, például a családi életre nevelés, a zene, a testnevelés, rajz és gyakorlati foglalkozások, nem volt változás.²³⁸ A szerzők úgy értékelik, hogy bizonyos ismeretek feleslegesek azoknak, akik nem akarnak továbbtanulni, például gimnáziumban (speciális magas szintű középfokú képzés, amely egyetemre készít fel). A „Módosított Program” azt is javasolja, hogy építsenek be roma etnikummal kapcsolatos tudnivalókat is a programba. Marie Rokosova, az Oktatási Kutató Intézet munkatársa, arról tájékoztatta az ERRC-t, hogy a program szerint oktatott gyermekek bizonyítványába belekerül, hogy elvégezte a programot.²³⁹

A „Módosított Program” hatása, vagyis hogy a romák ne kerüljenek gyógypedagógiai-kisegítő iskolába, legjobb esetben is csak minimális. Továbbá, a jelek szerint a Program végrehajtása inkább kedvez a szegregációnak, minthogy megszüntetné, mivel elsődlegesen a tiszta roma iskolákban alkalmazzák. A hat normál általános iskolában, Prágában, Ústí nad Labemben, Sokolovban és Brnóban, ahol a Program folyamatban volt az ERRC-vizsgálat idején a tanulók 100%-a roma.²⁴⁰

Míg az intézkedések, amelyek nem hatolnak le a romák oktatásban elszegregált oktatásának gyökeréig, a roma oktatás átmeneti vagy akár hosszabb távú javulását eredményezhetik, végeredményben nem garantálnak oktatási esélyegyenlőséget a romáknak.

Eddig egyedül a magyar kormány tett bizakodásra okot adó intézkedéseket az oktatási rendszerben érvényesülő szegregáció megszüntetésére.²⁴¹ Az Oktatási Minisztérium Integrált

237 Lásd a 13365/2001–22. hivatkozási számú dokumentumot.

238 ERRC-interjú Volfová asszonnyal, Havlíkovo námstí igazgatóhelyettesével, Prága, 2003. február 21. Volfová asszony a következő példával szolgált a gyakorlati orientációs programról: „hogy megértsék, mit jelent az, hogy „kilométer”, egy kilométert gyalognak.”

239, 240 ERRC-interjú Marie Rokosova asszonnyal, Oktatási Kutató Intézet (Výzkumný ústav pedagogický), „Első oktatási csoport”, Prága, 2003. február 13.

241 A 2002. évi választások után, úgy tűnik, a magyar kormány kvantumlépésre szánta el magát, hogy megoldást találjon a magyarországi romák súlyos emberi jogi helyzetének megoldására. Először is sok roma került fontos államigazgatási pozícióba: Teleki Lászlót a Miniszterelnöki Hivatal romaügyi politikai államtitkárává nevezték ki. Mohácsi Viktória az Oktatási Minisztérium integrált oktatásért felelős miniszteri biztosa, Hegyesiné Orsós Éva pedig az Egészség- és Családügyi Minisztérium helyettes államtitkára lett.

Oktatási Biztosának tájékoztatása szerint, a magyar Oktatási Minisztérium Nemzeti Integrációs Programja 2008-ig kívánja megvalósítani az iskolák és az osztályok integrációját. Az Oktatási Minisztérium több anyagi támogatást nyújt azoknak az iskoláknak, ahol hátrányos helyzetű tanulók képzése folyik.²⁴² Ezenkívül az iskolák állami és Phare-támogatásban is részesülnek, amely javítja szolgáltatásaik színvonalát, még vonzóbbá téve oktatási programjukat. A Nemzeti Oktatási Integrációs Hálózat elismerésben részesíti azokat a modellintézményeket, amelyeknek sikerült megszüntetniük a szegregált oktatást. Az integrációs program azokat a tanulókat célozza, akik „felzárkóztató” osztályba, iskolába járnak vidéken, ahol „a kevésbé hátrányos helyzetű családok aránya 20% alatt van”, és nagyobb falvakban vagy kisebb városokban található iskolákba, ahol „a hátrányos helyzetű gyermekek egy vagy két iskolában vagy osztályban koncentrálódnak”. A kormány erőfeszítése, hogy megszüntesse a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban tapasztalható szegregációt, főleg megelőző jellegű abban az értelemben, hogy a kormány még szigorúbban akarta betartatni a gyógypedagógiai-kisegítő iskolai felvétel kritériumait, s megelőzni, hogy a nem fogyatékos gyermekek ebbe az iskolatípusba kerüljenek. A tervezett lépések nem tervezik mindazok normál iskolába történő integrálását, akiket már beíratnak gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba.²⁴³

Bármennyire pozitívak is a romák társadalmi befogadására tett lépések, szükségesek, de nem elégségesek az oktatási esélyegyenlőség biztosításához Magyarországon. Valójában inkább aggodalomra adnak okot a Minisztériumnak a magyar iskolarendszerben meglévő szegregáció megszüntetésére tett törekvéseiben 2003-ban tapasztalt fejlemények. 2003. augusztus 1-jén, amikor 101 roma gyermeket akartak beíratni a jász–nagykun–szolnok megyei Jászládány magániskolájába, amely a helyi önkormányzat cinkos együttműködésével jött létre azzal a kifejezett céllal, hogy szegregált nem roma iskolában tanuljanak azok a gyermekek, akiknek a szülei elleneztek a romákkal közös oktatást, legalább egy személyt fizikailag bántalmaztak, és a beiratkozásra tett kísérlet kudarcot vallott.²⁴⁴ Még nem tudni, milyen lépéseket tesz majd a magyar kormány, hogy az integrált oktatás ellen Magyarország sok vidékén megnyilvánuló makacs ellenállást megtörje.

Nemzetközi szinten a legfontosabb támogatók nemrégiben fokozták erőfeszítéseiket, hogy javítsanak a romák helyzetén Európában. 2003 júliusában a Nyílt Társadalom Intézet és

242 A magyar Integrációs Program nem tesz külön utalást a romákra, amikor a külön oktatási intézményekre utal. Ehelyett a „hátrányos helyzetű gyermekek” terminust használja. A Program elismeri azonban, hogy az együttes oktatás leginkább a roma gyermekeknek előnyös.

243 Lásd Mohácsi Viktória, a magyar Oktatási Minisztérium Hátrányos Helyzetű és Roma Gyermekek Integrációjának Kormánybiztosa, Roma gyermekek iránt megnyilvánuló megkülönböztető bánásmód az oktatásban: Mi a teendő? Háttér tanulmány a Kelet-Európai Szakértők Regionális Szemináriumára. Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága. HR/Prague/Sem.4/2003/BP.8, 2003. július 31., pp.5-11.

244 A jászládányi helyi hatóságok törekvéséről, hogy magániskolák alapításával szegregálják a környéken élő romákat, további részletek találhatóak a http://errc.org/rr_nr3-4_2002/snap20.shtml honlapon olvasható „Törvénytelennek nyilvánított magyarországi magániskolák” című írásban. In: Roma jogok 3-4, 2002.

a Világbank kezdeményezte a Romák Társadalmi Befogadásának Évtizede programot, amely elnyerte 9 közép-kelet-európai kormány és az Európai Unió támogatását. Célja a politikai akarat megteremtése, hogy nagyobb visszhangot kapjanak a romák társadalmi befogadására hozott intézkedések, és az a célkitűzés, hogy a kormányok – a mennyiségileg mérhető haladás alapján – elszámoltathatóak legyenek. Az Évtized törekvése rendszer szintű reform végrehajtása néhány alapvető fontosságú területen: az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy és a lakhatás területén, a nemek, a diszkrimináció, a jövedelmek és a szegénység mint e területeket érintő kérdések tárgyalásával együtt. A program végrehajtása országos szintű lesz, és az egyes nemzeti kormányok felügyelete alatt kerül rá sor. A romák oktatásának kérdését illetően, Roma Oktatási Alap létrehozását tervezik, amelynek célja a közép-kelet-európai roma népesség műveltségének és iskolai teljesítményének javítására tett kezdeményezések fenntarthatóságának biztosítása olyan programok további anyagi támogatása révén, amelyek segítenek csökkenteni a minőségi oktatáshoz való hozzájutásban a romák és a nem romák között fennálló különbségeket, amelyre bizonyítottan tényleges igény van. Hogy ezek a kezdeményezések, amelyek komoly nemzetközi támogatókat vonnak be, hatással lesznek-e, kizárólag a kormányok elhatározásán múlik, megtartják-e vállalt kötelezettségeiket. Világos – a társfinanszírozás megvalósítása és a megfelelő jogi-politikai keret létrehozása iránti – elkötelezettség nélkül, nem valószínű, hogy ezek a kezdeményezések legyőzzék a korábbi intézkedések gyengeségeit.

8. A ROMÁK OKTATÁSÁBAN MEGNYILVÁNULÓ SZEGREGÁCIÓ MEGSZÜNTETÉSE: AZ ERRC KORMÁNYPOLITIKAI AJÁNLÁSAI

A jelentésben szereplő országokban a romák többségét kizárják a normál oktatási rendszerből, és nem élvezhetik az oktatás előnyeit, amelyek más állampolgárok számára hozzáférhetőek. A helyzet orvoslása érdekében a kormányok részéről azonnali beavatkozás szükséges, amelynek eszköze a romákat célzó, átfogó és hosszú távú oktatáspolitikák tervezése és végrehajtása. Ezen politikák elsődleges céljai között kell szerepelnie a romák oktatási esélyegyenlőségének útjában álló akadályok lebontása és olyan oktatási eredmények elérése, amely összehasonlítható a többségi lakosság oktatási eredményeivel. A kormányok oktatáspolitikájának különösen az alábbi célokat kell kitűznie:

- biztosítani kell, hogy a romák részt vegyenek a normál oktatás minden szintjén: az általános és középiskolai és a felsőfokú oktatásban egyaránt; a romák részvételének a nem romákéval egyenértékűnek kell lennie;
- biztosítani kell, hogy a roma tanulók iskolai teljesítménye ugyanolyan magas szintű, mint nem roma társaiké;
- biztosítani kell, hogy a romák oktatása általános társadalmi integrációjukat eredményezi.

Bár az oktatási és egyéb környezet az öt vizsgált országban más és más volt, a romák oktatása tekintetében mindegyik országban van egy közös jellemző: a romákat Roma etnikai háttérük miatt szegregálják az oktatásban. Az egyenlő oktatási esélyek megvalósítása érdekében kialakított kormányzati oktatáspolitikák gerincét a romák oktatásban elszenvedett szegregációja megszüntetésének és a további szegregáció megakadályozásának kell alkotnia. Az elmúlt évtizedek során bebizonyosodott, hogy az oktatás integrációja nélkül a roma oktatáspolitikáknak nincs esélyük a sikerre. A szegregáció megszüntetésére vonatkozó politikáknak átfogóaknak kell lenniük, azaz olyan intézkedéseket kell tartalmazniuk, amelyek az oktatás folyamatában érintett összes résztvevőt célozzák: a roma tanulókat és szüleiket, tanárokat és iskolai tisztségviselőket, helyi szerveket, nem roma szülőket és helyi nem roma közösségeket.

8.1. A roma oktatáspolitikai irányelvei

Az ERRC javaslata a roma oktatásra vonatkozó nemzeti politikákkal kapcsolatban, hogy *az alábbi elveken nyugvó, jogokra épülő, deszegregációs politika legyen*:

- (i) *Diszkriminációmentesség*-minden gyermek élvezhesse az egyenlő bánásmód öt megillető jogát az oktatás területén.

- ii) *Pozitív intézkedés*-a kormányoknak speciális intézkedéseket kell hozniuk a romák oktatásban mutatkozó hátrányainak megszüntetésére, és érvényben tartani ezeket az intézkedéseket mindaddig, amíg az esélyegyenlőség meg nem valósul.
- iii) *Szabad és felvilágosításon nyugvó választás*-a roma szülőknek biztosítani kell a lehetőséget, hogy – egyértelmű, teljes, a gyermekek alapvető jogait nem sértő, az összes választási lehetőséget bemutató információk alapján – szabadon választhassák meg az iskolát gyermeküknek.
- iv) *Roma részvétel*-az országos és helyi szintű oktatáspolitikai kialakítása és végrehajtása során a romákkal nem csak konzultálni kell, de kulcsfontosságú döntéshozókként be is kell vonni őket.
- v) *Egyenlő esélyek induláskor*-a szabadon választható és a kötelező iskola előtti képzésnek lehetőségként minden gyermek számára rendelkezésre kell állnia, és az előtti képzést nyújtó intézmények nyújtotta oktatásnak meg kell felelnie az iskolaérettség kimeneti követelményeinek.
- vi) *Fajületnikai adatok felhasználása*-az oktatáspolitikai alapja az etnikai bontású, pontos és megbízható demográfiai és oktatási statisztikai adatok megléte, amelyeket az adatvédelemre vonatkozó törvényeknek megfelelően gyűjtöttek és dolgoztak fel.
- vii) *Átfogó megközelítés*-a következetes és fenntartható hatás érdekében a politikai reformnak tartalmaznia kell, és meg kell határoznia minden érintett résztvevő szerepét, így a roma tanulókat és szüleiket, a helyi és központi hatóságokat, a tanárokat és pedagógusokat, a szociális munkásokat, a tudósokat, a nem roma osztálytársakat, a nem roma családokat, a médiát stb.
- viii) *Oktatástámogatás*-a szegregáció megszüntetésének kérdését nem szabad úgy megoldani, hogy a romákat automatikusan kevert etnikumú iskolákba íratják vagy irányítják; egy csomag részeként kell megvalósítani, amely megfelelő oktatástámogató programokból, például tanárképzésből, a tanárok és a közösség előítéletesség elleni képzésből, tantervfejlesztésből, közvetítésből, szociális munkából, pedagógiai asszisztensek bevonásából, a rászorulóknak a házi feladatban a tanítási órán kívül nyújtott segítségből és a közösségi tudatosság kialakításából tevődik össze.
- ix) *Megfelelő erőforrások*-a törvények értelmében a kormányoknak speciális finanszírozási mechanizmusokat kell kialakítaniuk, amelyek alkalmasak a helyi igények kielégítésére, a közintézményeket és az egyesületeket a szegregáció megszüntetésére irányuló politika céljainak megvalósítására ösztönzik, és biztosítják a szegregáció megszüntetésére irányuló projektek finanszírozási fenntarthatóságát.
- x) *Független értékelés*-annak érdekében, hogy a deszegregációs folyamatban érdekelttek – a politikai reform sikerével ellentétben – saját intézményi érdekeiknek megfelelően tett lépéseit ellensúlyozni lehessen, és, hogy a politika végrehajtásának ütemét mérni lehessen, folyamatosan független értékelést kell végezni.

8.2. Jogi reform

Az egyenlő oktatási esélyek kormányzati politikájának fenntarthatóságát a megfelelő törvények elfogadásával lehet biztosítani. Nemzeti törvényeknek tükrözniük és támogatniuk kell az egyenlő oktatási esélyek politikájának céljait. A kormányoknak különösen a következőket kell vállalniuk:

- i) az Európai Unió Tanácsa 2000/43. számú irányelvének alkalmazása és érvényesítése „a személyek közötti egyenlő bánásmód elvének megvalósítása tekintet nélkül a faji vagy etnikai eredetre”, átfogó törvények, amelyek a közélet minden területén tiltják a diszkriminációt, a törvény megsértésének polgári és büntető jogi és igazgatási orvoslása;
- ii) az Emberi Jogok Európai Egyezményének 12. kiegészítő jegyzőkönyve gyors ratifikálása, tekintettel pontos hatályba léptetésére;
- iii) kijelentik, hogy a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Nemzetközi Egyezmény 14. cikke értelmében, az Államok elfogadják a ENSZ Faji Diszkrimináció Megszüntetése Bizottsága kompetenciáját az Egyezmény megsértésével kapcsolatban magánszemélyektől és csoportoktól érkező bejelentések vizsgálatával kapcsolatosan;
- iv) meghatározzák és megfogalmazzák a hazai jogban, mit jelent a faji szegregáció az oktatásban;
- v) törvényi módosítás, amely korlátozza a szülők iskolaválasztási preferenciáit a faji szegregáció elkerülése érdekében; az iskolai hatóságokat ne lehessen kényszeríteni, hogy eleget tegyenek a szülők iskolaválasztási kéréseinek, ha az iskolai felvétel faji szegregációhoz vezet; azokat az iskolai hatóságokat, amelyek nem tartják be ezt az elvet, büntetőjogilag felelősségre lehessen vonni az antidiszkriminációs törvények megsértése miatt;
- vi) törvényi módosítás, amely pozitív kötelezettséget ró az oktatási és önkormányzati hatóságokra, hogy fellépjenek a faji diszkriminációval és szegregációval szemben;
- vii) törvényi módosítás, amely az iskolák igazgatóit részletes statisztikai adatok gyűjtésére kötelezi – a közvélemény számára közérthető formában – az igazgatásuk alatt álló iskolák etnikai profiljával kapcsolatban, továbbá bármilyen, az oktatásban megnyilvánuló faji szegregáció kérdésével kapcsolatos információ gyűjtése;
- viii) a hazai jog módosítása, amely az állam részéről történő pozitív intézkedésekről rendelkezik, és amelyek célja a hátrányos helyzetű kisebbségek, köztük a romák, oktatási esélyeinek kiegyenlítése; különösen olyan mechanizmusok kialakítása a jog eszközeivel, amelyek a hátrányos helyzetű kisebbségeknek, köztük a romáknak, az oktatáshoz való hozzájutásában támogatja az esélyegyenlőségét; egy ilyen mechanizmus speciális alap létrehozása, amely a roma oktatás deszegregációját célzó kezdeményezéseket támogatja.

8.3. Oktatáspolitikai reform

Az ERRC sürgeti a bolgár, a cseh, a magyar, a román és a szlovák kormányt, hogy haladéktalanul tegyen hathatós lépéseket a roma oktatás deszegregálására. A deszegregációs intézkedések eredménye:

- a) a fejlődési fogyatékkal élő gyermekek számára kialakított gyógypedagógiai-kisegítő iskolák megszüntetése, ezen iskolák tanulóinak integrálása a normál iskolákba;
- b) kötelező első osztályos beiratkozás normál osztályokba-nem kerülhetnek elsős tanulók speciális gyógypedagógiai-kisegítő vagy egyéb elkülönített és/vagy gyenge színvonalú osztályba;
- c) a speciális általános iskolák végzőseinek felvétele a normál középfokú oktatás intézményeibe, sikeres beilleszkedésük biztosítása;
- d) a tiszta roma iskolák, óvodák-bölcsődék, osztályok megszüntetése;
- e) olyan faji/etnikai egyensúly megteremtése a tanulók között az egyes helyhatóságokban található iskolákban és osztályokban egyaránt, amely összehasonlítható az adott helyhatóság demográfiai jellemzőivel.

8.3.1. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolák tanulóinak integrálása a normál oktatásba

8.3.1.1. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolák megszüntetése

Az ERRC fenntartja álláspontját, amely szerint a fejlődési fogyatékkal élő gyermekek szegregált oktatása alapvetően megalázó, s mint ilyen megszüntetendő. A gyógypedagógiai-kisegítő iskolákat meg kell szüntetni, a gyermekeket a normál tanterv szerint, integrált környezetben kell tanítani. Mivel jelenleg a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba járó tanulók zöme roma, a gyógypedagógiai-kisegítő iskolák egyszerű átalakítása – átsorolásuk révén – normál iskolává nem szüntetné meg a roma gyermekek szegregációját. Az iskolák, legyenek gyógypedagógiai-kisegítő vagy normál iskolák, továbbra is tiszta roma vagy túlnyomórészt roma gettóiskolák maradnak. A normál tantervnek az eddigi gyógypedagógiai-kisegítő iskolákba történő bevezetésével párhuzamosan, a hatóságoknak etnikai egyensúlyt kell megteremteniük az egyes iskolák tanulóinak között (lásd a 3.2. alfejezetben tárgyalta). A tanulási képességeket/intelligenciát mérő tesztek jelenleg a gyermekek szellemileg fogyatékosá nyilvánítására és az oktatásban való szegregálására alkalmazzák. A teszt célját újra kell fogalmazni, és olyan gyermekek egyéni igényeinek megfelelő oktatás kialakítására kell alkalmazni, akik nem tudják teljesíteni az általános oktatási követelményeket. A tanulási képességek/intelligencia mérésének rendszerében legalább az alábbi változtatásokat kell végrehajtani:

- a tanulási képességeket/intelligenciát mérő tesztek a roma és más kisebbségi közösségek szakértőinek bevonásával kell kialakítani úgy, hogy az minden országban tükrözze a gyermekek kulturális sokszínűségét;

- a tesztet azon a nyelven kell elvégezni, amelyiket a gyermek folyékonyan beszél;
- a tesztet egységesíteni kell több etnikai csoportból, így a romák közül is, származó gyermekekből kialakított minta segítségével;
- a roma gyermekek tesztelésébe be kell vonni azokat a roma pedagógusokat, illetve roma egyéneket, akik ismerik a roma gyermekek körülményeit.

8.3.1.2. *A jelenleg gyógypedagógiai-kiegészítő iskolákban tanulók integrációja*

A fejlődési fogyatékkal élő gyermekek számára kialakított gyógypedagógiai-kiegészítő általános iskolákban tanulók integrálását a normál iskolákba úgy kell elvégezni, hogy figyelembe vesszük a gyógypedagógiai-kiegészítő iskolában eltöltött időt. Az ERRC azt javasolja, hogy azok, akik 3 évig tanultak itt (1-3. osztály), kerüljenek normál általános iskolába. A gyerekek átvitelét tesztnek kell megelőznie, amellyel megállapítják, melyik szintre kerüljön a gyermek a normál iskolában. A teszt eredménye alapján, az oktatási szakembereknek és iskolapszichológusoknak kiegészítő oktatási programot kell kidolgozniuk, hogy segítsék a gyermekek normál iskolába történő integrációját. Ezeket a programokat azután kell alkalmazni, amikor a gyermek átkerült a normál iskolába, és akkor kell befejezni, ha a kívánt célt elérték.

Azok a tanulók, akik háromnál több évig jártak gyógypedagógiai-kiegészítő iskolába (azaz harmadik osztály után) valószínűleg halmozottan hátrányos helyzetbe kerültek, és jelentős időre van szükségük, hogy utolérjék a normál iskolába járó társaikat. Ezeket a tanulókat kárpótolni kell azért a kárért, amelyet a speciális oktatásban történő elhelyezésükkel okoztak, mégpedig úgy, hogy megkapják az esélyt a normál középfokú oktatásban való részvételre. Lehetővé kell tenni, hogy a gyermekek szülei eldönthessék: normál középfokú vagy olyan középfokú intézményben folytassa-e tanulmányait gyermekük, amelyet gyógypedagógiai-kiegészítő iskolát végzett gyermekeknek hoztak létre. Ha a szülők a normál középfokú oktatást választják, a gyermekeknek térítés nélküli oktatási programban kell részt venniük, ahol tudásukat és készségeiket korszerűsíthetik, hogy folytatni tudják a normál oktatást. Azoknak a tanulóknak, akik úgy döntenek, nyolcadik után abbahagyják a tanulást, meg kell adni a lehetőséget, hogy tudásfrissítő képzésben vegyenek részt, és normál iskolai bizonyítványt kell kapniuk az általános iskola elvégzéséről.

8.3.2. *A roma gettóiskolák megszüntetése*

A tiszta roma iskolák és iskola-előkészítő létesítmények megszüntetésére az egyes országok sajátosságainak megfelelően kell sort keríteni. Az ERRC az alábbi, az öt országban megfigyelhető szegregációs mintával kapcsolatos megállapításokon nyugvó általános modelleket javasolja:

1. számú modell

*Gettóiskolák a városi és vidéki roma gettókbán:*²⁴⁵ Ez a deszegregációs modell vonatkozik minden olyan tiszta roma iskolára, amelyet lakóhelyi szegregáció eredményeként alakítottak ki. A modell különösen jól alkalmazható a városi roma gettókbán található tiszta roma iskolákra. Az ERRC álláspontja, hogy a roma gettókbán található iskolákat be kell zárni. Mivel mindegyik országban erős a romaellenesség, tévedés volna azt képzelni, hogy a nem roma gyermekek majd a roma gettókbán található iskolákba járnak. Ezért a roma gettóiskolák alapvetően szegregáltak maradnak, így fenntartásuk sérti az államok nemzetközi és hazai jog szerinti kötelezettségét. Az sem valószínű, hogy a roma gettóiskolák színvonala kielégítő szintre emelkedik. Ezeken az iskolákon közel fél évszázada már rajta van az alacsonyabb rendűség bélyege, ami csaknem leküzdhetetlen akadályt jelent a tartósan magas színvonalú oktatás biztosításának útjában. A gettókbán található tiszta roma iskolákat be kell zárni, a gyermekeket át kell irányítani az adott városban vagy az adott város közelében található normál iskolákba. A roma gyermekek megoszlásának úgy kell alakulnia, hogy ne vezessen további szegregációhoz. Ehhez a modellhez minimálisan a következők végrehajtása szükséges:

- a roma gyermekek rendszeres és ingyenes szállítása (azoké, akik távolabb élnek az új céliskolától) otthonról a normál iskolába, és vissza;
- oktatási támogatási programok végrehajtása, amelyek révén azok a roma gyermekek, akik alacsonyabb színvonalú szegregált iskolákba jártak, más hallgatók tanulmányi eredményével összehasonlítható eredményeket tudnak elérni;
- a roma gyermekek iskolai eredményének nyomon követése, tantárgyi segítség azoknak, akik lemaradnak;
- anyagi és más megfelelő ösztönzés azoknak az iskoláknak, amelyek sikeres iskolai teljesítményük objektív kritériumai szerint integrálják a roma gyermekeket.

2. számú modell

A demográfiai változások eredményeként kialakult gettóiskolák: Ez a modell falusi iskolákra vonatkozik, amelyek – demográfiai változások eredményeként – váltak túlnyomórészt roma összetételűvé. Ahol a romák többségben vannak a lakosságban, a helyi iskolák tanulói között is magasabb a számuk. Az oktatás minősége is általában hanyatlak az ilyen de facto szegregált iskolákban. Ezenkívül a falusi iskolákat a helyi hatóságok tartják fenn, bár az iskolákban nincs elég tanuló. A helyzet javítására a nemzeti hatóságoknak, a helyi sajátosságoktól függően, kétféle intézkedést kell tenniük:

²⁴⁵ Ezt a modellt roma nemkormányzati szervezetek már sikerrel alkalmazták több bolgár városban. A helyi roma gettóiskolák szegregációjának részletesebb tárgyalását lásd a „Roma Részvételi Program, RPP-jelentő: Különszám a szegregációról”, a következő honlapon: <http://www.osi.hu/>, és Kanev, Krassimir: Az első lépések: Hat bolgár városban folytatott nemkormányzati szegregációs programok értékelése. Külső értékelő jelentés a Nyílt Társadalom Intézetnek. Nyílt Társadalom Intézet, 2003.

- A) Bezárni a falusi iskolákat azokon a helyeken, ahol a tanulói létszám jelentősen lecsökkent. A roma és más gyermekeknek ingyenes szállítást kell biztosítani a megye/körzet legközelebb lévő iskolájába.
- B) Azokban a falusi iskolákban, ahol elegendő a tanulók létszáma, de túlnyomórészt romák abból adódóan, hogy az adott faluban túlnyomórészt romák élnek, a hatóságoknak biztosítaniuk kell, hogy azok a roma szülők, akik nem a faluban lévő iskolába akarják beírni gyermeküket, megfelelő támogatást kapjanak ebbéli törekvésükben. Minimálisan anyagi támogatásban kell részesíteni a szociálisan rászorult családok roma gyermekit, amely fedezi a közlekedés és a napi ellátás költségeit. Egyidejűleg a helyi hatóságokat ösztönözni kell, hogy célzott programokat hajtsanak végre, amelyekkel javítható a helyi iskolákban folyó oktatás minősége, amivel a szomszédos falvakból ide lehet csábítani a gyermekeket.

3. számú modell

A fehérek menekülése miatt kialakuló gettóiskolák: Városokban és falvakban is található olyan iskolák, ahol az 1990-t követő években alakult ki a magas roma arány abból adódóan, hogy a nem roma gyermekek elmentek onnan. Mind az öt országban talált bizonyítékot az ERRC arra, hogy a nem roma szülők kerülnek azokat az iskolákat, ahol magas a romák aránya. Az iskolai hatóságok tiszteletben tartják a szülők iskolaválasztását, mivel a törvény biztosítja nekik a szabad iskolaválasztást gyermekeik számára. Azokban az iskolákban, ahol a roma tanulók aránya megugrott, az oktatás színvonala hanyatlik. Az ilyen szegregációs minta megszüntetése érdekében, a helyi és iskolai hatóságoknak ott, ahol létezik ez a probléma, olyan politikát kellene követniük, amelyek a lehető legrövidebb idő alatt alakítanak ki faji/etnikai egyensúlyt. Az adott város/falu iskoláiban a roma hallgatók számának arányosan kell tükröznie a roma tanulók százalékos arányát a tanulók között az adott városban/faluban. Az egyensúly elérése érdekében, mindegyik iskolának kötelezővé kell tenni, hogy olyan felvételi politikát kövessen, amely faji/etnikai egyensúlyt eredményez. Ahol magas a roma tanulók száma, ott csökkenteni kell, vagy le kell állítani a roma tanulók felvételét, és fordítva: ahol magasabb a nem roma tanulók aránya, oda több roma tanulót kell felvenni minden évben, amíg a roma és nem roma tanulók száma közötti egyensúly ki nem alakul. Minden iskolában nyilvánosan meg kell állapítani, és be kell jelenteni az adott tanévben felvehető romák és nem romák számát.

Kvóta bevezetése az adott helyhatóság iskoláiba évente beiratkozó roma és nem roma gyermekekre vonatkozóan, azt jelentené, hogy a helyi hatóságok elutasítanák a szülők felvételi kérelmét bizonyos iskolákban, ha a felvétel veszélyeztetné az etnikai egyensúlyt az iskolában. A helyi szabályozás és a (szabad iskolaválasztást rendszerint engedélyező) nemzeti törvények közötti összhang biztosítása érdekében az utóbbit módosítani kell, a szülők szabad iskolaválasztásának jogát tiszteletben kell tartani azzal, hogy a szabad iskolaválasztást a tanulók etnikai egyensúlyára vonatkozó politika előírásai korlátozzák.

Amíg nincs egyensúly a romák és nem romák számában azokban az iskolákban, ahol roma gyermekek alkotják a tanulók többségét, célzott beruházásokat kell végrehajtani, amelyek javítják a fizikai körülményeket, vonzerőt jelentenek a képzett tanároknak és emelik az oktatás színvonalát.

8.3.3. A tiszta roma osztályok felszámolása

A szegregált tiszta roma osztályokat fel kell számolni, és be kell tiltani. A nemzeti oktatási törvényeket módosítani kell, hogy tiltást tartalmazzanak egy adott etnikai csoportból származó tanulók nagyobb számának felvételére egy adott évfolyam adott osztályába az általános iskolai oktatás teljes időtartama alatt. Ezen követelmény megvalósítása kizárja azt a lehetőséget, hogy homogén roma osztályok alakítsanak ki a normál iskolákban azzal a céllal, hogy a romákat elkülönítsék a nem roma tanulóktól. A tiszta roma osztályok felszámolását végre kell hajtani azokban az iskolákban is, ahol külön épületben vannak a tiszta roma osztályok.

8.3.4 A roma gyermekek szegregációjának megakadályozása

A kormányoknak biztosítaniuk kell, nem fordul elő, hogy roma gyermekeket szegregált iskolákban, iskola-előkészítő intézményekben és alacsony színvonalú tiszta roma osztályokban helyeznek el.

A további szegregáció megakadályozása érdekében a kormányoknak legalább 10 hónapos átfogó, ingyenes és kötelező iskola-előkészítő programokat kell bevezetniük, amelyek felkészítik a gyermekeket, köztük a romákat, a normál iskolára. Ezeket a programokat úgy kell kialakítani, hogy lebontsák a nyelvi akadályokat, és azokat, amelyek a szegény vagy egyéb módon kirekesztett roma gyermekek szociális megfosztottságából adódnak, és amelyek garantálják, hogy a roma gyermekek ugyanannyira iskolaérettek, mint nem roma társaik. A romáknak kialakított minden iskola-előkészítő programot integrált iskolákban kell végrehajtani, és a gyógypedagógiai-kisegítő iskolákban vagy más szegregált intézményben tartott iskola-előkészítő vagy felkészítő foglalkozásokat meg kell szüntetni, és be kell tiltani.

8.4. Általános intézkedések a romák deszegregációjára vonatkozó politikák sikeres megvalósításának érdekében

A deszegregációs érdekében a kormányoknak a következő intézkedéseket kell végrehajtaniuk:
Szociális támogatás

- 1) A romák szociális megfosztottságának tanulmányi eredményükre gyakorolt negatív hatását orvosló programok végrehajtása. A kormányoknak azonnali intézkedéseket kell tenniük

az iskoláskorú gyermeket nevelő roma családok alapvető szociális és gazdasági igényeinek kielégítésére, hogy megakadályozható legyen az iskolai hiányzás és a bukás. Minimális követelményként a kormányoknak gondoskodniuk kell róla, hogy az alacsony jövedelmű roma családok hozzájutnak az alábbiakhoz:

- ingyenes iskolai célú közlekedés,
- ingyenes tankönyvek és
- iskolai juttatás: ruházat és étel.

Tantervi reform

- 1) A romákra vonatkozó jelenlegi információhiány orvoslása az iskolai tantervekben, annak biztosítása, hogy minden gyermek megismerje, mivel gazdagítják a romák a társadalmat.
- 2) Az iskolában meglévő kulturális sokszínűség iránti tiszteletet erősítő programok végrehajtása.
- 3) A roma gyermekek sikeres integrációja a normál iskolákba ott valósítható meg, ahol az iskolai környezet befogadó és toleráns a romákkal szemben. A kormányoknak biztosítaniuk kell, hogy a romák iránt megnyilvánuló széleskörű előítéletességet és ellenségességet hatékonyan ellensúlyozzák a tanároknak és iskolai tisztviselőknek kialakított országos képzési programok az előítélet-mentességről. Az előítélet-mentességgel kapcsolatos tárgyakat bele kell építeni a tanárképzők és egyetemek tantervébe.

Tudatosság kialakítása

- 1) Felvilágosító kampányok indítása, amely biztosítja, hogy a roma gyermekek normál iskolába integrálását a nem romák részéről nem akadályozza előítéletesség.
- 2) Kapjanak nagy nyilvánosságot a roma oktatás terén végrehajtott kormányzati intézkedések, és kommunikálják őket megfelelően a közvéleménynek. Az intézkedéseket nem úgy kell végrehajtani, hogy további megkérdőjelezést jelentse a romáknak, és erősítse a szélesebb társadalomban kialakult negatív sztereotípiákat.
- 3) Azonnali intézkedések megtétele a roma gyermekek iránt az iskolákban tanúsított embertelen és megalázó bánásmód megszüntetésére. Ahol faji alapú zaklatást és erőszakot észlelnek, azonnal felelősségre kell vonni az elkövetőt. A politikáknak a romák és nem romák közötti kölcsönös tiszteletet kell erősíteniük.

Monitoring

- 1) Többek között roma szakértőkből is álló testület felállítása, amelynek feladata a deszegregációs intézkedések végrehajtásának nyomon követése, és a szülők szegregációval kapcsolatos panaszainak befogadása.
- 2) Regionális/megyei bizottságok felállítása, amelyek figyelemmel kísérik a gyógypedagógiai-kisegítő iskolai felvételeket, s amelyeknek további feladata felvilágosító kampány

lefolytatása roma szülők körében. A felvilágosító kampány célja, hogy megismertesse a szülőkkel a speciális iskolák jellegét, az elhelyezéssel kapcsolatos eljárást és a normál iskolákba történő áthelyezés lehetőségeit.

- 3) Az iskolaigazgatás részéről együttműködés az oktatás területén aktív roma és nem roma nemkormányzati szervezetekkel.

1. SZÁMÚ MELLÉKLET

Bulgária

Megye	Gyerekek száma összesen*	Roma gyerekek száma*	Iskolák és iskolai előkészítő intézmények száma ahol csak roma tanulók vannak*	Iskolák száma ahol a roma gyerekek aránya 50-100% **
1. Blagoevgrad	51,604	2,344 (4.5%)	2	13
2. Burgas	57,581	6,246 (10.8%)	4	24
3. Varna	59,691	7,259 (12%)	4	36
4. Veliko Tarnovo	37,620	3,238 (8.6%)	3	28
5. Vidin	15,154	2,735 (18%)	2	14
6. Vratsa	29,248	4,802 (16.4%)	1	N/A
7. Gabrovo	17,274	1,386 (8%)	3	N/A
8. Dobrich	29,968	1,131 (3.7%)	5	12
9. Kardjali	25,221	1,524 (6%)	4	12
10. Kiustendil	21,505	1,606 (7%)	3	N/A
11. Lovech	21,517	1,003 (4.6%)	0	N/A
12. Montana	23,185	6,231 (27%)	6	13
13. Pazardjik	36,736	6,930 (19%)	10	13
14. Pernik	19,006	1,524 (12.5%)	0	N/A
15. Pleven	40,199	5060 (12.5%)	4	12
16. Plovdiv	77,129	10,315 (13.4%)	5	9
17. Razgrad	21,776	2,068 (9.5%)	0	12
18. Russe	34,147	3,113 (9%)	2	6
19. Silistra	17,076	1,922 (11.3%)	5	3
20. Sliven	29,492	5,645 (19%)	5	13
21. Smolian	22,443	231 (1%)	0	0
22. Sofia (city)	146,526	2,405 (1.7%)	6	4
23. Sofia (area)	31,290	5,192 (16.6%)	6	4
24. Stara Zagora	50,209	7,228 (14.4%)	6	14
25. Targovishte	19,099	3,122 (16%)	6	29
26. Haskovo	23,628	4,871 (21%)	5	5
27. Shumen	29,008	4,063 (14%)	5	30
28. Iambol	20,212	2,972 (15%)	4	26
ÖSSZESEN:	1,007,544	106,166	106	332

* Az adatok az Oktatási és Tudományos Minisztériumtól származnak. Lásd: Nunev, Yosif. "Analiz na sastoianieto na uchilishtata, v koito se obuchavat romski detsa." In Strategii na obrazovatelna politika. Ministerstvo na obrazovaniето I naukata. Szófia, 2001. A tanulók etnikai hovatartozásáról szóló adatok az iskolaigazgatók és/vagy tanárok azonosítása alapján történt.

** Az adatok a szófiai Nyílt Társadalom Alapítványtól származnak. Lásd Denkov, Dimitar, Elitsa Stanoeva, and Vasil Vidinski. Roma Schools in Bulgaria 2001. Nyílt Társadalom Alapítvány, Szófia. Elérhető itt: <http://romaschools.osf.bg/en/index.html>.

*** Nincs adat

Az ERRC és BHC 2002. szeptember-november között lezajlott kutatása a következő eredményeket hozta a bolgár kisegítő iskolák kapcsán:*

Kisegítő iskolák (Special school -- SS)	A gyerekek száma összesen	Enyhén értelmi fogyatékos gyerekek száma	A 8 osztályt elvégzett gyerekek száma	Roma gyerekek aránya
2 SS Sofia	138	92	11 (2000/01)	40 %
3 SS Sofia	160	127	15 (2000/01)	30 %
SS Pernik	138	116	8 (2000/01)	No data
SS Ahmatovo	87	77	8 (2000/01)	35 %
SS Byala Slatina	271	75 %	Nincs adat	80 %
SS Chokmanovo	96	Nincs adat	Nincs adat	60 %
SS Dimitrovgrad	103	89	13 (2000/01)	80 %
SS Nova Zagora	160	Nincs adat	16 (2000/01)	70 %
SS Rakitovo	100	89	8 (2000/01)	50 %
SS Shumen	268	50 % felett	Nincs adat	43 %
SS Stan	45	45	11 (4 osztály) (2000/01)	93 %
SS Assenovgrad	63	60	11 (2000/01)	19 %
SS Karnobat	88	79	6 (2001/02)	84 %
SS Kazanlak	132	132	16 (2001/02)	30%
SS Stara Zagora	198	198	15 (2001/02)	60%
SS Godech	85	70	9 (2001/02)	50-60 %
4 SS Sofia	161	50 % felett	11 (2000/01)	50% felett
5 SS Sofia	125	125	8 (2001/02)	60 %
SS Sredets	130	127	6 (2001/02)	40 %
SS Brestovica	120	32 %	9 (2001/02)	70 %
SS Burgas	153	122	12 (2001/02)	15%
SS Svishtov	52	80 %	8 (2001/02)	6-7 minden évfolyamon
SS Novi Pazar	158	91	8 (2001/02)	51 %
SS Ruse	97	45	15 (2000/01)	11 %

Kisegítő iskolák (Special school -- SS)	A gyerekek száma összesen	Enyhén értelmi fogyatékos gyerekek száma	A 8 osztályt elvégzett gyerekek száma	Roma gyerekek aránya
SS Ruse	208	168	17 (2001/02)	5 %
SS Velingrad	107	77	Nincs adat	16 %
SS Pazardzhik	200	A gyerekek többsége	16 (2001/02)	50 %
SS Haskovo	130	Nincs adat	8 (10 osztály)	50 %
SS Petrich	109	90	11 (2001/02)	77 %
SS Kranevo	158	50 % felett	10 (2001/02)	Nincs adat
SS Kavarna	140	70 %	17 (2001/02)	49 %
SS Dolno Draglishte	115	50% felett	15 (2001/02)	55 %
SS Blagoevgrad	168	160	9 (2001/02)	80 %
SS Goce Delchev	194	50 % alatt	16 (2001/02)	80 %
SS Yambol	90	50 % felett	Nincs adat	8 %
SS Elhovo	146	50 % felett	19 (2001/02)	70 %
SS Stob	115	50 % felett	18 (2001/02)	74 %
SS Lozno	120	106	14 (2001/02)	50% felett
SS Kurdzhali	108	77	8 (2001/02)	34 %
SS Vratsa	246	221	23 (2001/02)	85 %
SS Veliko Turnovo	106	86	8 (2001/02)	25 %
SS Novo selo	108	104	5 (2001/02)	0
SS Mindia	84	80	7 (2001/02)	Nincs adat
SS Lom	230	220	Nincs adat	80 %
SS Davidovo	102	70	9 (2001/02)	50% felett
SS Targovishte	84	69	8 (2001/02)	50% felett
SS Popovo	89	87	5 (2001/02)	70% felett
SS Gabrovo	84	74	7 (2001/02)	50 %
SS Careva Livada	71	66	10 (2001/02)	50 % felett
SS Roman	119	109	15 (2001/02)	82 %
SS Parvomaici	64	59	6 (2001/02)	50 % alatt
SS Samokov	102	88	12 (2001/02)	46 %
SS Dolni Dubnik	166	144	14 (2001/02)	64 %
SS Pleven	143	112	11 (2001/02)	33 %
SS Lovech	61	30	Nincs gyerek	10%
SS Berkovica	103	Nincs adat	12 (2001/02)	50 % felett
SS Ajtos	98	88	7 (2001/02)	82 %
SS Vetren	123	Majdnem minden gyerek	8(2001/02)	90 %

Kisegítő iskolák (Special school -- SS)	A gyerekek száma összesen	Enyhén értelmi fogyatékos gyerekek száma	A 8 osztályt elvégzett gyerekek száma	Roma gyerekek aránya
SS Sliven	192	Nincs adat	Nincs adat	40 %
SS Harmanli	313	299	23 (2001/02)	41 %
SS Svilengrad	162	137	9 (2001/02)	60 %
SS Topolovgrad	124	119	8 (2001/02)	86 %
SS Vidin	80	72	8 (2001/02)	70 %
SS Muglitzh	48	48	4 (2001/02)	80 %
SS Chirpan	68	Majdnem minden gyerek	3 (2001/02)	80 %
SS Silistra	121	114	16 (2001/02)	50 %
SS Radotina	99	91	8 (2001/02)	63 %
6 SS Sofia	109	81	9 (2001/02)	1 %
SS Slavyanovo	88	79	9 (2001/02)	70 %
SS Oseneec	105	98	8 (2001/02)	42 %
SS Krivnya	75	69	8 (2001/02)	79 %
SS Varna	102	77	19 (2001/02)	12 %
SS Pernik, Carkva	107	74	7 (2001/02)	77 %
SS Kubrat	187	150	13 (2001/02)	48 %
ÖSSZESEN:	9,399			

* Az *ERRC* a Bolgár Helsinki Bizottsággal (Bulgarian Helsinki Committee – BHC) együtt 46 enyhén értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolát látogatott meg (vastagon szedett betűkkel jelezve). A többi iskolába a BHC maga látogatott el.

2. SZÁMÚ MELLÉKLET

Cseh Köztársaság

Régió	Lakosok száma ¹	Romák száma ²	Kisegítő iskolák száma ³
Prága városa	1,169,106	653	33
Közép-Bohemia	1,222,473	1,416	53
Dél-Bohemia	625,267	613	28
Plzen	550,688	599	19
Karlovy Vary	304,343	753	22
Ústí nad Labem	820,219	1,905	41
Liberec	428,184	615	31
Hradec Králové	550,724	722	30
Pardubice	508,281	477	25
Vysočina	519,211	258	21
Dél-Moravia	1,127,718	631	31
Olomouc	639,369	868	25
Zlín	595,010	439	20
Moravian Silesia	1,269,467	1,797	48
Összesen:	10,230,060	11,746	427

1 Sčítání lidu, domů a bytů. Obyvatelstvo podle národnosti a krajů k 1. 3. 2001. <http://www.czso.cz/cz/cisla/1/10/2002/data/29/2906.xls>.

2 Sčítání lidu, domů a bytů. Obyvatelstvo podle národnosti a krajů k 1. 3. 2001. <http://www.czso.cz/cz/cisla/1/10/2002/data/29/2906.xls>.

3 Statistická ročenka školství. 2001/2002, p. C-43, table: C3.3.

Normál általános iskolák Kladnoban:

Iskola	Tanulók száma 2002/2003	Roma tanulók száma 2002/2003
Církevní	139	3
C. Boudy ⁴	496	0
Pařížská ⁵	385	49 (58) ⁶
Vodárenská	602	3
Plzeňská ⁷	254	0
Amálská ⁸	520	1
Vašatova ⁹	345	0
Moskevská ¹⁰	541 ¹¹	13 ¹²
Brjnaská ¹³	517	39
Školská	500	39 ¹⁴
Velvarská	224	16 ¹⁵
Ukrajinská	656	0 ¹⁶
Norská	619 ¹⁷	28 ¹⁸

4 Idegen nyelvű iskolák.

5 Ez az iskola erős multikulturális elhivatottsággal rendelkezik, egyik projektjük a: „Multikulturális integrált oktatás”. Az iskola vezetőségének elnöke egy roma szülő.

6 A zárójelben levő szám a kladnoi Megyei Iroda roma tanácsadójának, Anton Lukáčnak a becslése.

7 Testnevelésre szakosodott iskola. Komoly tanulási vagy viselkedési zavarokkal küzdő tanulókat normál osztályokba integrálják a szülőkkel készített egyéni terv alapján.

8 Testileg fogyatékos tanulók, egyéni tanulási tervüket a szülőkkel együtt dolgozzák ki.

9 Az igazgató ezt írta válaszként a kérdőívbe: „Minden gyermekünk cseh nemzetiségű.” A speciális tanulási nehézségekkel küzdő tanulókat egyéni tanulási tervek alapján oktatják.

10 Testnevelésre és zenére szakosodott iskola. A speciális tanulási nehézségekkel küzdő tanulókat egyéni tanulási tervek alapján oktatják.

11 Az információt az iskolaigazgató szolgáltatta, 2003. március 4-én.

12 A becslés Anton Lukáčtól származik, a kladnoi Megyei Iroda roma tanácsadójától.

13 A legtöbb tanár képesített, 1 speciális pedagógus, a különleges tanulási nehézségekkel küzdő tanulóknak külön tantervet biztosítanak.

14 A becslés Anton Lukáčtól származik, a kladnoi Megyei Iroda roma tanácsadójától.

15 A becslés Anton Lukáčtól származik, a kladnoi Megyei Iroda roma tanácsadójától.

16 A becslés Anton Lukáčtól származik, a kladnoi Megyei Iroda roma tanácsadójától.

17 Az információt az iskolaigazgató szolgáltatta 2003. március 4-én, megerősítette a Kladnoi Önkormányzat.

18 A becslés Anton Lukáčtól származik, a kladnoi Megyei Iroda roma tanácsadójától.

Normál általános iskolák Kladnoban: (folytatás)

Iskola	Tanulók száma 2002/2003	Roma tanulók száma 2002/2003
Zd. Petřika ¹⁹	420	N/A ²⁰
Doberská ²¹	287	12 ²²

Normál általános iskolák Teplicében:

Iskola neve	Összes tanuló száma 2002/ 2003	Összes roma tanuló száma 2002/2003
Na Stínadlech	316	8
U Nových lázní 1102	515	20
Metelkovo nám. ²³	652	0
Verdunská ²⁴	505	0 (20)
Koperníková	558	18
Maršovská ²⁵	580	15
Edisonova ²⁶	688	50
Buzulucká ²⁷	752	1 (50)
Plynárenská ²⁸	566	30-40

19 Az integrált tanulókat a pszichológusi irodával elkészített egyéni tervek alapján oktatják.

20 Nincs adat.

21 Az iskolában testi fogyatékos tanulók vannak, akiket a különleges tanulási nehézséggel küzdő gyerekek tanulási terve alapján oktatnak.

22 A becslés Anton Lukáčtól származik, a kladnoi Megyei Iroda roma tanácsadójától.

23 Magas szintű idegennyelvű programmal rendelkező iskola.

24 Az iskolai dolgozók válaszi alapján: „nincs roma gyerekiink ha a nemzetiség alapján osztályozzuk őket”. A roma gyerekek számának becslése (zárójelben) Zlatuše Tomášovától származik, aki a Teplicei Megyei Hivatal roma tanácsadója. Az iskolának vannak kisegítő osztályai speciális tanulási nehézséggel küzdő tanulók részére.

25 Az információt a Teplicei Önkormányzat Oktatási Osztálya szolgáltatta 2002. november 12-én. A roma gyerekek számának becslése Zlatuše Tomášovától származik, aki a Teplicei Megyei Hivatal roma tanácsadója.

26 Az információt a Teplicei Önkormányzat Oktatási Osztálya szolgáltatta 2002. november 12-én. A roma gyerekek számának becslése Zlatuše Tomášovától származik, aki a Teplicei Megyei Hivatal roma tanácsadója.

27 Matematikai és természettudományos programmal rendelkező iskola. Az iskolának vannak értelmi fogyatékos gyerekek számára fenntartott kisegítő osztályai. Zlatuše Tomášová szerint, aki a Teplicei Megyei Hivatal roma tanácsadója, a kisegítő osztályokban levő gyerekek legtöbbje roma. Az iskolában tanuló összes roma gyerek számát kb. 50-re becsülte. *ERRC* interjú Zlatuše Tomášovával, 2002. október 5-én. Az iskolaigazgató szerint csak egy roma gyerek van. *ERRC* interjú Kaborek úrral, 2003. február 4-én.

28 Az iskolának vannak kisegítő osztályai 50 tanulóval, akiknek a legtöbbje roma Cerna asszony szerint, aki a Teplicei Önkormányzat Oktatási Osztályának munkatársa. *ERRC* interjú Černá asszonnyal, 2002. november 12-én. A roma gyerekek számának becslése Zlatuše Tomášovától származik, aki a Teplicei Megyei Hivatal roma tanácsadója.

Normál általános iskolák Teplicében: (folytatás)

M. Švabinského ²⁹	343	3
Összesen:	5,475	224

Normál általános iskolák Sokolovban:

Iskola	Összes tanuló száma 2002/2003	Roma tanulók össze- létszáma 2002/2003
Boženy Němcové	390	20
Křížáková	550	71
Běžecská ³⁰	295 in 2001/0002	N/A
Mánesova ³¹	73 in 2001/0002	N/A
Pionýrů ³²	648 in 2001/0002	N/A
Rokycanova ³³	624 in 2001/0002	N/A
Sokolovská ³⁴	362	136
Švabinského ³⁵	506 in 2001/0002	N/A

29 Az információt a Teplicei Önkormányzat Oktatási Osztálya szolgáltatta 2002. november 12-én. A roma gyerekek számának becslése Zlatuše Tomášová-tól származik, aki a Teplicei Megyei Hivatal roma tanácsadója.

30 Az információt a Karlovy Vary Régió Regionális Irodája szolgáltatta 2002. november 12-én. Az iskola 23 osztályából 9 kiegészítő.

31 Az információt a Karlovy Vary Régió Regionális Irodája szolgáltatta 2002. november 12-én

32 Az információt a Karlovy Vary Régió Regionális Irodája szolgáltatta 2002. november 12-én

33 Az információt a Karlovy Vary Régió Regionális Irodája szolgáltatta 2002. november 12-én. Az iskolában haladó nyelvi program van.

34 Az iskola alkalmazza „A Szociokulturális hátrányokkal küzdő gyermekek speciális szükségleteiről szóló módosított általános iskolai programot”. Vannak továbbá felkészítő osztályok is. Az igazgató elmondása alapján, az első ilyen felkészítő osztályt 1994-ben indították, amikor nagy számú roma gyerek iratkozott be az iskolába. Az iskolai dolgozók ezt a megoldást választották az helyett, hogy a gyerekeket kiegészítőbe küldjék mert meg akartak tanulni dolgozni velük. Bátorították még őket azok a roma szülők is, akik maguk kérték a felkészítő osztályok létrejöttét. Ezt a felkészítő osztályt más iskolai kerületekből is látogatják mert más iskolák nem akarnak ilyen osztályt indítani. *ERRC* interjú with Rudolf Fencel-lel, a solokovi iskola igazgatójával, 2002. október 9-én.

Az mellett, az iskola olyan osztályt is indított, ahol a szülőket képzik többek között arra, hogy hogyan készüljenek fel az iskolára gyerekeikkel. Az írni nem tudó szülők írás-olvasás leckéket kapnak. Az iskolának van egy saját magazinja, amelynek a szerkesztőségében vannak roma lányok is. Működik továbbá egy diákparlament, ahol szintén jelen vannak roma diákok. *ERRC* interjú Rudolf Fencel-lel, a solokovi iskola igazgatójával, 2002. október 9-én.

35 Az információt a Karlovy Vary Régió Regionális Irodája szolgáltatta 2002. november 12-én.

3. SZÁMÚ MELLÉKLET

Romania

Az oktatási intézmények megyei eloszlása, a roma tanulók százaléka alapján

Régiók	Megyék	Vegyes iskolák (50% alatt)	Többségében roma (50,1%-70%)	Túlnyomórészt roma (70,1%felett)	Összesen
MUNTENIA	ARGES	91	6	13	110
		82.7%	5.5%	11.8%	100.0%
	BRAILA	54	1		55
		98.2%	1.8%		100.0%
	BUZAU	146	9	4	159
		91.8%	5.7%	2.5%	100.0%
	CALARAȘI	67	1		68
		98.5%	1.5%		100.0%
	DAMBOVITA	126	8	8	142
		88.7%	5.6%	5.6%	100.0%
	GIURGIU	84	3	1	88
		95.5%	3.4%	1.1%	100.0%
	IALOMITA	10		1	11
		90.9%		9.1%	100.0%
	PRAHOVA	80	4	5	89
		89.9%	4.5%	5.6%	100.0%
	TELEORMAN	45	2		47
		95.7%	4.3%		100.0%
	ÖSSZESEN	703	34	32	769
		91.4%	4.4%	4.2%	100.0%

Régiók	Megyék	Vegyes iskolák (50% alatt)	Többségében roma (50,1%-70%)	Túlnyomórészt roma (70,1%felett)	Összesen
DOBROGEA	CONSTANTA	14	1	1	16
		87.5%	6.3%	6.3%	100.0%
	TULCEA	13			13
		100.0%			100.0%
	ÖSSZESEN	27	1	1	29
93.1%		3.4%	3.4%	100.0%	
MOLDOVA	BACAU	47	3	8	58
		81.0%	5.2%	13.8%	100.0%
	BOTOSANI	23		2	25
		92.0%		8.0%	100.0%
	GALATI	37	2	1	40
		92.5%	5.0%	2.5%	100.0%
	IAȘI	58	1	6	65
		89.2%	1.5%	9.2%	100.0%
	NEAMT	19	2	3	24
		79.2%	8.3%	12.5%	100.0%
	SUCEAVA	50	2	3	55
		90.9%	3.6%	5.5%	100.0%
	VASLUI	25	1	4	30
		83.3%	3.3%	13.3%	100.0%
	VRANCEA	36	1	3	40
		90.0%	2.5%	7.5%	100.0%
	ÖSSZESEN	295	12	30	337
		87.5%	3.6%	8.9%	100.0%

Régiók	Megyék	Vegyes iskolák (50% alatt)	Többségében roma (50,1%-70%)	Túlnyomórészt roma (70,1%felett)	Összesen
TRANSILVANIA	ALBA	63	7	4	74
		85.1%	9.5%	5.4%	100.0%
	BISTRITA - NAŞAUD	66	3	4	73
		90.4%	4.1%	5.5%	100.0%
	BRASOV	75	23	19	117
		64.1%	19.7%	16.2%	100.0%
	CLUJ	122	9	2	133
		91.7%	6.8%	1.5%	100.0%
	COVASNA	57	6	9	72
		79.2%	8.3%	12.5%	100.0%
	HARGHITA	49	5	2	56
		87.5%	8.9%	3.6%	100.0%
	HUNEDOARA	38	1	2	41
		92.7%	2.4%	4.9%	100.0%
	MURES	226	24	17	267
		84.6%	9.0%	6.4%	100.0%
	SALAJ	113	9	7	129
		87.6%	7.0%	5.4%	100.0%
	SIBIU	97	16	23	136
		71.3%	11.8%	16.9%	100.0%
ÖSSZESEN	906	103	89	1098	
	82.5%	9.4%	8.1%	100.0%	
CRIŞANA-MARAMUREŞ	ARAD	96	7	2	105
		91.4%	6.7%	1.9%	100.0%
	BIHOR	180	13	9	202
		89.1%	6.4%	4.5%	100.0%
	MARAMURES	56	3	1	60
		93.3%	5.0%	1.7%	100.0%
	SATU MARE	145	6	5	156
		92.9%	3.8%	3.2%	100.0%
	ÖSSZESEN	477	29	17	523
		91.2%	5.5%	3.3%	100.0%

Régiók	Megyék	Vegyes iskolák (50% alatt)	Többségében roma (50,1%-70%)	Túlnyomórészt roma (70,1%felett)	Összesen	
BANAT	CARAS - SEVERIN	67	2	4	73	
		91.8%	2.7%	5.5%	100.0%	
	TIMIS	119	2		121	
		98.3%	1.7%		100.0%	
	ÖSSZESEN	186	4	4	194	
		95.9%	2.1%	2.1%	100.0%	
OLTENIA	DOLJ	27	1	1	29	
		93.1%	3.4%	3.4%	100.0%	
	GORJ	28		1	29	
		96.6%		3.4%	100.0%	
	MEHEDINTI	17	9	1	27	
		63.0%	33.3%	3.7%	100.0%	
	VALCEA	36	3	1	40	
		90.0%	7.5%	2.5%	100.0%	
		108	13	4	125	
		86.4%	10.4%	3.2%	100.0%	
	ILFOV (S.A.I.)	ILFOV	76	5	6	87
			87.4%	5.7%	6.9%	100.0%
ÖSSZESEN		76	5	6	87	
		87.4%	5.7%	6.9%	100.0%	

Forrás: Oktatási és Kutatási Minisztérium, Oktatási Tudományok Intézete, az Életminőség Kutatásáért Létrejött Intézet, UNICEF. A roma gyerekek oktatásban való részvétele. Problémák, megoldások, szereplők. Bukarest, 2002.

4. SZÁMÚ MELLÉKLET

Szlovákia

Általános és kisegítő iskolába járó tanulók Szlovákiában, 2001/2002³⁶

Tanulók összlétszáma ³⁷	600,855
Szlovák etnikumú tanulók száma	543,988
Magyar etnikumú tanulók száma	49,125
Roma etnikumú tanulók száma	4,448

Értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákban tanulók összlétszáma Szlovákiában	18,581
Szlovák etnikumú gyermekek száma értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákban	14,323
Magyar etnikumú gyermekek száma értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákban	1,447
Roma etnikumú gyermekek száma értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákban	2,775

Prešov régió

Általános iskolások összlétszáma	Szlovák etnikumú általános iskolások száma	Roma etnikumú általános iskolások száma	Értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákban tanulók összlétszáma	Szlovák etnikumú gyermekek száma értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákban	Roma etnikumú gyermekek száma értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákban
101,927	99,166	1,987	4,412	2,519	1,892

36 A szlovák általános és kisegítő iskolai tanulókkal kapcsolatos információ forrása: Ústav informácií a prognóz školstva. *Separát štatistickej roenky školstva SR 2001.*

37 Az általános iskolai tanulók létszáma nem tartalmazza a kisegítő iskolák tanulóinak létszámát.

Szlovákia 2001/2002	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	411	30900	3081
Speciális felkészítő iskolák	65	1494	64
Normál és kisegítő általános iskolák	288	25394	2943
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	175	18581	2755
Speciális szakmunkásképző iskolák	40	3804	61
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	26	3366	43
Szakiskolák	18	208	13
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	16	167	13
Bratislava	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	48	3370	48
Speciális felkészítő iskolák	7	309	19
Normál és kisegítő általános iskolák	33	2581	29
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	10	1008	14
Speciális szakmunkásképző iskolák	5	431	0
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	1	279	0
Szakiskolák	3	49	0
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	2	28	0
Trnava	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	48	2814	183
Speciális felkészítő iskolák	7	58	1
Normál és kisegítő általános iskolák	34	2309	179
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	26	1680	155
Speciális szakmunkásképző iskolák	4	430	1
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	2	350	0
Szakiskolák	3	17	2
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	3	17	2

Trenčín	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	23	1776	0
Speciális felkészítő iskolák	2	94	0
Normál és kisegítő általános iskolák	16	1263	0
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	15	1055	0
Speciális szakmunkásképző iskolák	3	397	0
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	2	341	0
Szakiskolák	2	22	0
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	2	22	0
Nitra	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	41	2732	155
Speciális felkészítő iskolák	8	173	1
Normál és kisegítő általános iskolák	29	2079	154
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	20	1728	152
Speciális szakmunkásképző iskolák	3	469	0
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	3	469	0
Szakiskolák	1	11	0
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	1	11	0
Žilina	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	44	2431	11
Speciális felkészítő iskolák	8	184	0
Normál és kisegítő általános iskolák	31	1819	8
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	16	1330	8
Speciális szakmunkásképző iskolák	4	424	3
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	4	424	3
Szakiskolák	1	4	0
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	1	4	0

Banská Bystrica	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	73	4396	226
Speciális felkészítő iskolák	10	226	4
Normál és kisegítő általános iskolák	51	3622	202
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	30	2584	191
Speciális szakmunkásképző iskolák	8	493	14
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	5	430	14
Szakiskolák	4	55	6
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	3	35	6
Prešov	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	72	6703	2056
Speciális felkészítő iskolák	14	264	25
Normál és kisegítő általános iskolák	48	5853	1984
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	28	4412	1892
Speciális szakmunkásképző iskolák	7	550	42
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	4	484	25
Szakiskolák	3	36	5
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	3	36	5
Košice	Iskolák	Tanulók	Roma tanulók
Összesen	62	6678	417
Speciális felkészítő iskolák	9	186	14
Normál és kisegítő általános iskolák	46	5868	389
Speciális általános értelmi fogyatékosoknak	30	4784	363
Speciális szakmunkásképző iskolák	6	610	1
Speciális szakmunkásképző iskolák értelmi fogyatékosok számára	5	589	1
Szakiskolák	1	14	13
Szakiskolák értelmi fogyatékosok számára	1	14	13

BIBLIOGRAPHY

International/European Law

Convention against Discrimination in Education, adopted by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization on 14 December 1960. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_c_educ.htm.

Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, CETS No 164, entry into force 1.12.1999. <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/164.htm>.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, CETS No. 005, entry into force 3 September 1953. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>.

Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2000/l_180/l_18020000719en00220026.pdf.

Council of Europe, Committee of Ministers. Recommendation No. R(97) 18. <http://cm.coe.int/ta/rec/1997/97r18.html>.

Economic and Social Council. The right to education (Art.13): 08/12/99. (E/C.12/1999/10, CESCR General comment 13.) <http://www.cesr.org/ESCR/gencomment13.htm>.

Framework Convention for the Protection of National Minorities, CETS No. 157, entry into force 2 January 1998. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>.

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, Adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965, entry into force 4 January 1969. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm.

Office of the High Commissioner for Human Rights. Committee on the Elimination of Racial Discrimination, General Recommendation IV, Demographic composition of the population (Art. 9), (Eighth session, 1973). <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/5786c74b85372739c12563ee003d8c89?Opendocument>.

Office of the High Commissioner for Human Rights, Definition of discrimination (Art. 1, par.1): 22/03/93. CERD General recom. 14. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/d7bd5d2bf71258aac12563ee004b639e?Opendocument>.

Office of the High Commissioner for Human Rights, "Racial segregation and apartheid (Art. 3): 18/08/95. CERD General recom. 19. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/18c91e92601301fbc12563ee004c45b6?Opendocument>.

Domestic Law

Lege nr. 84 *din 24 iulie 1995* . Legea înv ăță mântului (Romanian Education Act 84/1995.)

Metodický pokyn k zajištění přeřazení úspěšných žáků zvláštních škol do základních škol c. 28.498/99-24. (Methodological Instruction about the Transfer of Successful Children from Remedial Special Schools to Regular Primary Schools No 28.498/99-24 of the Czech Ministry of Education.)

Naredba No6 ot 19.08.2002 za obuchenieto na detsa sas spetsialni obrazovatelni poterbnosti i/ili s hronichni zaboliavaniya, izdadena ot muinistara na obrazovaniето I naukata, obn, DV, br. 83 ot 30.08.2002 (Decree No. 6 of the Bulgarian Ministry of Education and Science on the Education of Children with Special Educational Needs and/or Chronic Diseases. Official Gazette, No 83, 30, 30 August 2002.)

Vyhláška MŠMT è.127/97 Sb.o speciálních školách a speciálních materských školách. (Decree No. 127/97 Coll., on Special Schools, of the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic.)

Zákon è. 19, ze dne 12. ledna 2000, kterým se mìní zákon è. 29/1984 Sb., o soustavì základních škol, středních škol a vyšších odborných škol (školský zákon), ve znìní pozdìjších pøedpisù (Czech Law no 19/2000 Coll. amending Law on Schools No. 29/1984.)

Zakon za narodnata prosveta. (Bulgarian Public Education Act, last amended December 2003.)

Zakon za zashtita sreshtu diskriminatsijata, Darzhaven vestnik br. 86 ot 30.09.2003. (Bulgarian Protection against Discrimination Act.)

1993. évi LXXIX. Törvény a közoktatásról (Hungarian Public Education Act.)

2003. évi CXXV. Törvény az egyenlőbánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (Hungarian Act on Equal Treatment and the Furtherance of Equality of Opportunities.)

14/1994. (VI.24.) MKM rendelet a képzési kötelezettségről és a pedagógiai szakszolgáltatokról (Hungarian Ministry of Education Decree 14/1994 (VI.24).)

29/1984 Zákon o sústave základných a středných škôl (školský zákon). (Law No 29/1984 Coll. on primary and secondary schools amended and supplemented by Slovak Law No 229/2000 Coll.)

32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. (Hungarian Ministry of Education Decree on the issuance of the guideline on the education of children of national and ethnic minorities in kindergarten and the guideline on the education of members of national and ethnic minorities in school.)

212/1991 Vyhláška o speciálních školách (Order on Special Schools 212/1991 of the Slovak Ministry of Education.)

Statistical Data

Český statistický úřad. *Sčítání lidu, domů a bytů. Obyvatelstvo podle národnosti a krajů k 1. 3. 2001*. <http://www.czso.cz/>

Infostat – inštitút informatiky a štatistiky výskumné demografické centrum. *Prognóza vývoja školstva SR do roku 2050*. Edícia: Akty, Bratislava, November 2002.

Natsionalen statisticheski institut. *Naselenie kam 01.03.2001 po oblasti i etnicheska grupa*. <http://www.nsi.bg/Census/Census.htm>.

Natsionalen Statisticheski Institut. *Obrazovanieto v Republika Bulgaria za uchebnata 2000/2001*. Sofia, 2001.

Népszámlálás 2001, Központi statisztikai hivatal, 2002.

Ústav pro informace ve vzdělávání, *Statistická ročenka školství ČR 2001/2002*, Praha, 2001.

Ústav informácií a prognóz školstva. Separát štatistickej ročenky školstva SR 2001. Bratislava, 2001.

Ústav informácií a prognóz školstva, mládeže a telovýchovy. Separát štatistickej ročenky školstva 1990. Bratislava, 1990.

Publications

Babusik, F. *Survey of Elementary Schools Educating Romani Children*. Delphoi Consulting, Budapest, 2000.

Čaněk, D. *Roma and Other Ethnic Minorities in Czech and Slovak Schools (1945–1998)*. <http://www.policy.hu/ipf/fel-pubs/samples/ResearchSample3a>.

Closs, A. “Proces vzdělávací inkluze v České republice. Srovnání dětí s poruchami učení a romských dětí: pohled ‘odjinud’”. In: *Pedagogika roč. LI*, 2001, Universita Karlova, Pedagogická fakulta.

Denkov, D. E. Stanoeva, and V. Vidinski. *Roma Schools in Bulgaria 2001*. Open Society Foundation. Sofia.

“Diszkriminatív eljárások a pátkai iskolában”. In *RomNet*, 2 February, 2003.

European Roma Rights Center. *Time of the Skinheads. Denial and Exclusion of Roma in Slovakia*. January 1997. <http://www.errc.org/publications/reports/slovakia.pdf>.

European Roma Rights Center. *A Special Remedy. Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic*. 1999. <http://www.errc.org/publications/reports/czcont.htm>.

European Roma Rights Center. “The ERRC Legal Strategy to Challenge Racial Segregation and Discrimination in Czech Schools.” In *Roma Rights 1/2000*. http://errc.org/rr_nr1_2000/legalde1.shtml.

European Roma Rights Center. *Roma Rights 2/2002*. http://www.errc.org/rr_nr2_2002/snap14.shtml.

European Roma Rights Center. “Romani Children Denied Enrolment in Bulgarian Schools”. In *Roma Rights* 3-4/2002. http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/snap7.shtml.

European Roma Rights Center. “Private School in Hungary Declared Unlawful.” In *Roma Rights* 3-4/ 2002. http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/snap20.shtml.

Girán, J., L. Kardos. *A cigány gyerekek iskolai sikertelenségének háttere*. Iskolakultúra, 1997/10.

Havas, G., I. Kemény, I. Liskó. *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Oktatáskutató Intézet. Budapest, 2001.

Jurová, A.: “Dejiny rómskeho národa po roku 1945”, In: *Kaj Džas (Kam kràèaš)*. Nadácia Milana Šimečku. Bratislava, 2001.

Kanev, K. *The First Steps: An Evaluation of the Nongovernmental Desegregation Projects in Six Bulgarian Cities. An External Evaluation Report to the Open Society Institute*. Open Society Institute, 2003.

Ladanyi, J. “Patterns of Residential Segregation and the Gypsy Minority in Budapest.” In *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 17, No. 1, 1993.

Marushiakova, E. and V. Popov. *Tsiganite v Bulgaria*. Sofia, Klub 90, 1993.

MEC (Romanian Ministry of Education and Research), ISE (Institute for Education Sciences), ICCV (Institute for the Research of Life Quality), UNICEF. “*Participation to Education of Romani Children*”. Bucharest, 2002.

Nunev, Y. “Analiz na sastoianieto na uchilishtata, v koito se obuchavat romski detsa.” In *Strategii na obrazovatelната politika*. Ministerstvo na obrazovaniето i naukata. Sofia, 2001.

Report on the Activities of the Parliamentary Commissioner for the Rights of National and Ethnic Minorities, 2000. <http://www.obh.hu/nekh/en/reports/reports.htm>.

Roma Participation Program. *RPP Reporter: Special Desegregation Issue*. August 2002.

Save the Children. *Denied a Future: The Right to Education of Roma/Gypsy and Traveller Children*. London, 2001.

Surdu, M. “The Quality of Education in Romanian Schools with High Percentages of Romani Pupils.” In *Roma Rights* 3-4/2002. http://www.errc.org/rr_nr3-4_2002/noteb1.shtml.

Tomova, I. *Tsiganite v prehodniya period*. Mezhdunaroden tsentar po problemite na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeistviya. Sofia, 1995.

Viktória Mohácsi, Ministerial Commissioner for the Integration of Disadvantaged and Romani Children of the Hungarian Ministry of Education. *Discriminatory Treatment of Roma Children in Education: What Can Be Done About It?* Background Paper for the Regional Seminar of Experts for Eastern Europe. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. HR/Prague/Sem.4/2003/BP.8, 31 July, 2003.

World Bank. *Bulgaria. Poverty Assessment*. Report No. 24516-BUL. October 29, 2002. http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSContentServer/IB/2002/12/06/000094946_02112204044990/Rendered/PDF/multi0page.pdf.

World Bank. *Poverty and Welfare of Roma in the Slovak Republic*, 2002.

Zoon, I. *On the Margins. Roma and the Public Services in Slovakia*. Open Society Institute, New York, 2001.

TÁMOGASSA AZ EURÓPAI ROMA JOGOK KÖZPONTJÁT

Az ERRC működése folytonosságának biztosításához adományozók nagyvonalúságára van szüksége. Amennyiben úgy gondolja, hogy az ERRC a köz számára hasznos feladatot teljesít, járuljon hozzá a szervezetet jövőjének biztosításához. A szervezet bármilyen nagyságú adomány(oka)t elfogad, lehetőség szerint banki átutalással. Kérjük az adományát az alábbi ERRC bankszámlára küldje:

**European Roma Rights Centre
Budapest Bank Rt. 99P00402686
1054 Budapest, Báthory utca 1
Hungary**